
RUIMTE VOOR EEN 'GRIJS VERLEDEN'

EEN ANALYSE VAN DE BEELDVORMING VAN 'FOUTE' NEDERLANDERS IN
NEDERLANDSE JEUGDLITERATUUR OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG,
UITGEBRACHT TUSSEN 1970 EN 2011

MA Media & Journalistiek
Auteur: Vonoya Louise Lewis
Studentnummer: 320629
E-mailadres: vonoyalewis@gmail.com
Begeleider: Aleid Fokkema
Tweede lezer: Bernadette Kester
Datum: 5 februari 2016

RUIMTE VOOR EEN 'GRIJS VERLEDEN'

EEN ANALYSE VAN DE BEELDVORMING VAN 'FOUTE' NEDERLANDERS IN NEDERLANDSE
JEUGDLITERATUUR OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG, UITGEBRACHT TUSSEN 1970 EN
2011

MASTER THESIS

ERASMUS SCHOOL OF HISTORY, CULTURE AND COMMUNICATION

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

VOORWOORD

Voor het schrijven van een master thesis krijg je ruim de tijd. Voordat ik aan mijn master thesis begon, hoorde ik regelmatig van bekenden dat studenten in hun omgeving er jaren over deden om hun scriptie af te ronden en daar maakten de betreffenden zich ook druk over.

Destijds rolde ik mijn ogen met de gedachte: “Waarom moet het zo lang duren, daar hebben ze dan toch zelf voor gekozen?” Ik kan nu ik mijn eigen thesis na ruim drie jaren en voor de tweede keer inlever zeggen dat ik er wellicht iets te makkelijk over dacht. Tussendoor heb ik weliswaar een bachelor Rechtsgeleerdheid afgerond en veel gewerkt, maar als ik heel eerlijk ben, was er ook een periode dat ik mijn eigen werk niet meer kon zien en uitstaan.

Wat het werkproces betreft; dit verliep niet vlekkeloos. Het thema waarover ik schrijf, de Tweede Wereldoorlog, is geen gemakkelijke en het feit dat ik mij verdiep in de morele aspecten van de oorlog heeft het alleen maar lastiger gemaakt.

Nu ik dan eindelijk op het punt sta om deze fase af te sluiten wil ik in de eerste plaats mijn geduldige begeleidster, dr. Aleid Fokkema, bedanken. Ik heb zelf de moed menigmaal bijna opgegeven en ik denk dat genoeg andere begeleiders mij dit ook zouden hebben geadviseerd. Dus ik prijs mezelf gelukkig met een begeleidster die bereid was moeite in mij te blijven steken wanneer dit nodig was. Ik ben ook dankbaar voor de constructieve feedback die ik van haar ontving. Ook wil ik mijn moeder, tantes en vrienden bedanken voor hun adviezen en steun in de perioden dat ik het even niet meer zag zitten en voor de tijd die zij hebben uitgetrokken om mijn scriptie door te nemen. Ik ben ook mijn voormalige medestudente en goede vriendin, historica Laura van Zeijl, erg dankbaar voor het analyseren van één van de jeugdboeken ter controle van de door mij gehanteerde methode.

ABSTRACT

De Tweede Wereldoorlog heeft in Nederland diepe sporen achtergelaten en dat uit zich onder andere in het feit dat er nog geen consensus is over de beantwoording van de vraag hoe de Nederlandse samenleving zich de Tweede Wereldoorlog zou moeten herinneren. Deze scriptie is voortgekomen uit een persoonlijke interesse in geschiedenis, nadrukkelijk de periode van de Tweede Wereldoorlog, en de constatering dat het oorlogsverhaal dikwijls vanuit een zwart-wit perspectief wordt behandeld. Dit zwart-wit perspectief vindt men ook terug in het onderwijs. Geldt dit ook voor jeugdliteratuur? Dit is namelijk tevens een bron van onderwijs voor jeugd. De centrale vraagstelling is: *Op welke wijze heeft de beeldvorming van 'foute' Nederlanders zich ontwikkeld in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011?*

Met dit onderzoek zoek ik aansluiting tot het debat over het collectief geheugen met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog en de invloed van de populaire media op de vorming van dit geheugen. De gebruikte methode is de *gefundeerde theoriebenadering* van Barney Glaser en Anselm Strauss. Ik heb vier jeugdboeken over de oorlog geanalyseerd, waarbij de belangrijkste onderzoekseenheden zijn: de 'foute' Nederlander volgens mijn afbakening, beeldvorming, gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen van of jegens collaborateurs en de Duitse vijand.

Uit dit onderzoek bleek dat de auteurs de nadruk hebben willen leggen op gewone burgers. Al met al is de beeldvorming van 'foute' Nederlanders en zelfs van de Duitse bezetter in jeugdfictie over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in periode 1970-2011, niet bijzonder negatief of positief. De auteurs beschrijven een 'grijs verleden'. Aangezien zij het oorlogsverhaal door middel van populaire media beschrijven verwachtte ik ook in jeugdliteratuur het bekende zwart-wit perspectief tegen te komen. Echter, toont mijn onderzoek aan dat de betreffende auteurs zich aansluiten bij het grijsdebat. In deze scriptie pleit ik tot slot voor onderwijs over de Tweede Wereldoorlog waarin er ruimte is voor een oorlogsverhaal verteld vanuit de perspectieven van alle actoren die een rol speelden in de Tweede Wereldoorlog, ofwel een inclusive history. Vanwege het bijzondere karakter van deze oorlog en haar invloed op de normen en waarden binnen de Nederlandse samenleving is een volledig beeld belangrijk.

Keywords: *beeldvorming, collaborateur, geheugen, (jeugd)literatuur, Tweede Wereldoorlog*

INHOUDSOPGAVE

<i>Voorwoord</i>	i
<i>Abstract</i>	ii
<i>Inhoudsopgave</i>	iii
Inleiding	1
Hoofdstuk I	7
1.1 Eén herinnering die wij allen delen	7
1.1.1 Collectief geheugen.....	8
1.1.2 Mediarepresentaties.....	10
1.1.3 Framing	11
1.1.4 Beeldvorming	20
1.2 Jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog.....	20
1.2.1 De mediavorm (jeugd)literatuur.....	21
1.2.2 Eigenschappen van jeugdliteratuur over de oorlog.....	22
1.3 Samenvatting belangrijke concepten	25
Hoofdstuk II	26
2.1 Onderzoeksvragen	26
2.2 Methoden	27
2.3 Variabelen.....	29
2.3.1 Het verhaal	29
2.3.2 De verteller & hoofdpersoon.....	30
2.3.3 Frames	30
2.3.4 ‘Foute’ Nederlander	32
2.3.5 Beeldvorming.....	34
2.3.6 Gedachte of uitspraak personage	35
2.3.7 Handeling personage	36
2.4 Analyse	36
2.5 Validiteit & betrouwbaarheid	39
Hoofdstuk III	41
3.1 Model jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog & Holocaust	41

3.1.1 Het verhaal & de hoofdpersoon	41
3.1.2 Frames	42
3.1.3 Overzicht	44
3.2 Beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander in jeugdliteratuur.....	45
3.2.1 Voorkomen ‘foute’ Nederlander	45
3.2.2 Beeldvorming	46
3.2.3 Gedachte, uitspraak of handeling personage.....	50
Hoofdstuk IV	51
4.1 Maatschappelijke rol jeugdliteratuur	51
4.2 Frames.....	53
4.3 Beeldvorming ‘foute’ Nederlander	53
4.4 Ontwikkelingen beeldvorming ‘foute’ Nederlander.....	55
Slotbeschouwing	58
<i>Literatuur</i>	61
<i>Bijlagen</i>	65
CB-01: Oorlogswinter (1972), Jan C. Terlouw	65
1. Beschrijving personages	65
2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages	68
CB-02: De kinderen van het Achtste Woud (1977), Els Pelgrom.....	81
1. Beschrijving personages	81
2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages	84
CB-03: Vallen (1994), Anne Provoost	101
1. Beschrijving personages	101
2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages	103
CB-04: Familiegeheim (2011), C. Cazemier & M. Letterie.....	107
1. Beschrijving personages	107
2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages	110

INLEIDING

Degenen die zich pas de laatste weken bij de ondergrondse hadden aangesloten, toen de oorlog kennelijk op zijn eind liep, hadden een hoop praatjes en paradeerden zoveel mogelijk op straat. Ze vermaakten zich ermee iedereen op te halen die ervan werd verdacht met de Duitsers op goede voet te zijn geweest. Van de meisjes die zich met Duitse soldaten hadden ingelaten, werd het hoofd kaal geschoren. Mannen werden op het stuur van motorfietsen gezet en zo, met hun handen omhoog, door het dorp gereden en ten slotte gevangen gezet in de school. Sommigen verdienden niet beter, sommigen hadden alleen uit angst vriendelijk gedaan tegen de bezetters, maar nooit iemand verraden. Ook Schafter werd een tocht op de motor niet bespaard. Het was een ernstige vergissing. In zijn huis bleken drie Joden verborgen te zitten.

–**Michiel Beusekom** (*Oorlogswinter* (1972), p. 157).

Onderwerpkeuze & doelstelling

De bovenstaande passage is de gedachtegang van Michiel Beusekom, een fictief personage uit het jeugdboek *Oorlogswinter*, en raakt de kern van mijn scriptie. De discussie over ‘goed’ en ‘fout’ in de Tweede Wereldoorlog leeft nog altijd in de Nederlandse samenleving en wanneer men op deze periode terugblijkt, benadert men dit oorlogsverhaal dikwijls vanuit een zwart-wit perspectief. De beeldvorming van collaborateurs is binnen deze discussie negatief en er is nog steeds te weinig ruimte voor de perspectieven en motieven, met betrekking tot het handelen gedurende de oorlog, van deze groep.

Pasak (1969) stelt dat elke fascist een landverrader moet zijn geweest, maar dat dit niet inhield dat elke landverrader ook een fascist was. Het verrichten van handelingen die na de oorlog als landverraad werden aangemerkt was niet alleen aan fascistten, in het geval van Nederland aan de Nationaal-Socialistische Beweging, voorbehouden. Angst voor de vijand of zelfbehoud waren immers ook motieven (Van der Heijden, 2011). In mijn scriptie staat de beeldvorming van ‘foute’ Nederlanders centraal. Ik breng in kaart wie door de samenleving als collaborateur werd aangewezen.

Deze scriptie is in eerste instantie voortgekomen uit een persoonlijke interesse in geschiedenis. Vooral de Tweede Wereldoorlog spreekt mij aan. Deze oorlog heeft een prominente plaats ingenomen in de Westerse geschiedenis. In de derde plaats heb ik geconstateerd dat de Tweede Wereldoorlog dikwijls vanuit een zwart-wit perspectief wordt

behandeld. Dit geldt voor het oorlogsverhaal zoals men deze treft in populaire media, zoals film en literatuur, en de populaire geschiedcultuur, maar ook regelmatig zoals deze wordt verteld door professionals. Bij professionals kan men denken aan historici. Niet alle groepen die een rol speelden in de oorlog worden voldoende of juist gepresenteerd. Dit is bijvoorbeeld te zien aan het feit dat men zelf naar ervaringen van de groep die als fout werd bestempeld moet graven.

Nu de generatie die de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt komt te overlijden, is men, vooral toekomstige generaties, afhankelijk van verhalen. Verhalen die tot een ‘bigger picture’ en geschiedenis leiden. Een belangrijke taak hierbij is weggelegd voor historici, maar ook auteurs. Auteurs hebben immers het talent om verhalen dusdanig tot leven te brengen dat wij er ook in gaan geloven. Dit gezegd hebbende is het van belang dat we zo kritisch en neutraal mogelijk blijven bij het vertellen van het oorlogsverhaal. En een onderdeel van dit verhaal is ook de ervaringen ofwel persoonlijke verhalen van de ‘daders’ en zij die als zodanig werden aangewezen.

Het onderwijscurriculum voor jeugd hanteert ook *consequent* een zwart-wit perspectief met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Geldt dit ook voor literatuur, concreet jeugdliteratuur, over de oorlog? De eerste doelstelling van mijn scriptie is het achterhalen van een antwoord op deze vraag. De tweede doelstelling is een oproep tot verandering. Onderwijs over de Tweede Wereldoorlog vindt, zeker voor jeugd, immers ook plaats door middel van (jeugd)literatuur en de mediarepresentaties die daarin terugkomen. Als gevolg van persoonlijke ervaringen met onderwijs over de Tweede Wereldoorlog verwacht ik ook in jeugdliteratuur een zwart-wit perspectief tegen te komen. De geschiedenislessen, gegeven volgens de lijn van de canon (opgesteld door de Nederlandse Stichting *entoen.nu.*), die ik heb genoten in zowel het basisonderwijs als op het voortgezet onderwijs en ook de bronnen die de leraren presenteerden waren altijd zwart-wit van aard. Rupp en Veugelers (2003) benoemen het overheersende zwart-wit perspectief in het onderwijs als kritische kanttekening, wat betreft onderwijs over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Met deze scriptie wil ik daarom een oproep doen aan het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, dat zich buigt over wat de jeugd aan geschiedenis meekrijgt binnen het onderwijssysteem en op welke wijze. Ik pleit namelijk voor een volledig beeld met betrekking tot het oorlogsverhaal ofwel een *inclusive history*. Ik stel voor dat alle groepen die een rol speelden in de oorlog een plek en een stem krijgen in dit verhaal (Gundersen, 1986). Nu deze oorlog diepe sporen in de Nederlandse samenleving heeft achtergelaten en er normen, waarden en lessen aan ontleend

worden is het belangrijk dat jonge en toekomstige generaties een volledig en van verschillende kanten belicht oorlogsverhaal meekrijgen.

Centrale vraagstelling & deelvragen

In mijn scriptie onderzoek ik hoe de beeldvorming van ‘foute’ Nederlanders zich in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht tussen 1970 en 2011, heeft ontwikkeld. Van der Heijden (2011) stelt dat het jaar 1981 als omslagpunt gezien moet worden als het gaat om de beeldvorming van ‘foute’ Nederlanders. In de periode na 1981 kwam er voor ‘foute’ Nederlanders en bovenal hun nakomelingen beperkt ruimte om ook als gedupeerden te worden gezien. De mensen die gedurende en in de drie decennia na de oorlog als monsters werden gezien kregen nu soms een enigszins menselijk karakter toegemeten. Met de stelling van Van der Heijden in het achterhoofd heb ik een viertal boeken geselecteerd uit verschillende decennia. Het eerste boek *Oorlogswinter* (1972) is ruim een decennia voor het omslagpunt uitgebracht en de drie overige jeugdboeken zijn steeds ongeveer een decennia na elkaar verschenen. Concreet is de centrale vraagstelling als volgt:

Op welke wijze heeft de beeldvorming van 'foute' Nederlanders zich ontwikkeld in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011?

De bovenstaande onderzoeksvraag beantwoord ik aan de hand van drie deelvragen:

1. Welke maatschappelijke rol vervult jeugdliteratuur binnen Westerse samenlevingen?
2. Welk frame hanteren Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) bij het schrijven over collaborateurs, in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?
3. Welke beeldvorming van collaborateurs komt tot stand door de manier waarop Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) collaborateurs gestalte geven in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?

Inbedding onderzoek in debat over de Tweede Wereldoorlog
in het collectief geheugen van Nederland

Met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog zijn individuele herinneringen belangrijk, maar de manier waar de Nederlandse maatschappij zich de oorlog herinnert, zeker nu de groep

burgers die de oorlog heeft meegemaakt afneemt, des te meer. De vraag die regelmatig in debatten over de Tweede Wereldoorlog voorkomt heeft betrekking op welke gebeurtenissen, feiten en groepen we in het oorlogsverhaal zouden moeten opnemen en op welke wijze. Denk bijvoorbeeld aan de vraag of we aandacht aan de daders en in het geval mijn thesis de ‘foute’ Nederlanders moeten schenken. Hebben zij recht op een verhaal of om gehoord te worden? Hebben zij recht op begrip?

In kaart moet worden gebracht wie zowel tijdens als na de oorlog door de samenleving als collaborateur werden aangewezen. Een collaborateur is een persoon die met de bezetter en vijand van zijn eigen natie *samenwerkt* en hiermee een dermate ernstig *misdrijf* pleegt dat de veiligheid van de eigen natie wordt geraakt (Eefting, 2011). Deze beschrijving roept echter meer vragen op. Onder collaboratie wordt samenwerken met de vijand verstaan, maar wat houdt ‘samenwerken met...’ in een situatie van bezetting in? En welke handelingen moeten als misdrijf tegen de veiligheid van de staat gezien worden? Hadden burgers beseft van het feit dat ze bij bepaalde handelingen een misdrijf tegen het Nederlandse Koninkrijk pleegde? Zijn zaken in tijden van bezetting en oorlog net zo zwart-wit als de representaties die volgen en de beeldvorming die daardoor tot stand komt?

Na de oorlog werd er voornamelijk over collaborateurs geschreven om hun misdaden uiteen te zetten. Overige zaken, zoals motieven en achtergronden kwamen zelden aan bod. Verdieping in de Duitse vijand, collaborateurs en hun verwanten met betrekking tot hun persoon in de media – waar literatuur en geschiedschrijving onder geschaard kunnen worden (Weedon, Miller, Franco, Moorhead & Pearce, 2014) – wordt dikwijls als onacceptabel en onethisch gezien (Van der Laarse, 2010; Van Ginkel, 2010). Kortom, de Tweede Wereldoorlog wordt dus benadert vanuit een zwart-wit perspectief.

Met deze scriptie sluit ik mij aan bij het debat over herinnering en collectief geheugen ofwel gemeenschappelijk gedeelde representaties van het verleden (Kansteiner, 2002). De focus ligt hierbij op de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Een belangrijke vraag is dus: hoe wil de Nederlandse maatschappij zich de Tweede Wereldoorlog herinneren? De historicus Wulf Kansteiner legt uit dat collectief geheugen niet hetzelfde is als geschiedenis (Kansteiner, 2002). Representaties van het verleden die tot een collectief geheugen leiden, vinden we in de populaire historische cultuur, ofwel niet afkomstig van professionals, *en* in de verhalen afkomstig van de professionals, zoals historici. Echter, binnen de populaire historische cultuur ligt de focus niet op het vaststellen van de correctheid van populaire geschiedbeelden (Ribbens, 2014). Met het wegvallen van een generatie die ooggetuigen waren van de Tweede Wereldoorlog zou een nauwere samenwerking tussen de populaire historische cultuur en de

professionals een goede zaak zijn. Los van het kleurenpalet van een gehanteerd perspectief kan men op deze manier het oorlogsverhaal beschermen tegen insluitende en grove onjuistheden.

In het verlengde van collectief geheugen staan de concepten representatie, media, framing en uiteraard beeldvorming centraal. Deze concepten zijn nauw met elkaar verbonden en kunnen door taal en vertaling, bijvoorbeeld de slag van Engels naar Nederlands, ook overlappen qua betekenis. De concepten vereisen dus een duidelijke afbakening. Onder representatie wordt verstaan de verbeelding van gebeurtenissen en actoren, overgebracht door middel van media (Branston & Stafford, 2003). Media betreft hier alle kanalen die kunnen worden ingezet om informatie over te brengen (Lister, Dovey, Giddings, Grant & Kelley, 2009). Framing houdt in de selectie van informatie en de manier waarop deze beelden met de ontvangers wordt gedeeld (Entman, 1993). Het concept beeldvorming heeft betrekking op een proces. Het gaat om wat mensen met externe informatie, ofwel constructies van de werkelijkheid in de vorm van onder andere beelden en tekst, intern doen. Bij dit proces komen individuele meningen, overtuigingen, et cetera kijken (Bilteyst & Peeren, 2003). Tussen representaties en frames is er een constante wisselwerking. Deze wisselwerking licht ik toe in mijn theoretisch kader.

De mediavorm die ik bestudeer, is literatuur en concreet jeugdliteratuur. Ik heb gekozen voor deze insteek, omdat de kennismaking met de Tweede Wereldoorlog en de verschillende actoren al vroeg begint. Binnen het debat over het collectief geheugen van Nederland zijn er verschillende ‘vertellers’. Inzicht met betrekking tot verschillende narratoren (historici, auteurs, de generatie die de oorlog heeft ondervonden, nabestaanden, et cetera) en hun rol kan tot een beter begrip leiden van de (uit)werking die beeldvorming op de maatschappij heeft. Zeker met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog, die tot op heden zoveel grip heeft op onze huidige samenleving. Dit komt onder andere door de veranderingen in het morele denken in de Nederlandse samenleving die de oorlog teweeg heeft gebracht. Zo maakte de oorlog duidelijk dat respect voor de menselijke waardigheid in westerse samenlevingen niet vanzelfsprekend was. De Holocaust maakte duidelijk dat men niet leek stil te staan bij de waarde van mensenlevens, althans niet instinctief (Vriens, 2005). De Tweede Wereldoorlog heeft tot het besef geleid dat respect voor de menselijke waardigheid of in ieder geval ‘bescherming van’ die waardigheid afgedwongen moet worden door middel van (ongeschreven) regels, wetgeving en verdragen. Ook bleek dat wetenschappelijke ontwikkelingen niet in alle gevallen leiden tot (morele) vooruitgang, zoals men er tijdens de Verlichting vanuit ging. In de oorlog was er sprake van ‘barbaarse’ praktijken en werd de

wetenschap onder andere gebruikt voor de productie van wapens en technologieën die leidden tot dood en vernietiging (Vriens, 2005). In de derde plaats heeft de oorlog direct invloed gehad op het morele denken. In het bijzonder als het om het ‘goed’ en ‘fout’ gedrag gaat in het kader van omgang met mensen uit andere groepen en culturen (Vriens, 2005). Tot slot maakte de Tweede Wereldoorlog een eind aan het idee dat de Westerse cultuur superieur is (Vriens, 2005).

Leeswijzer thesis

Het eerste hoofdstuk is mijn theoretisch kader. Hierin ga ik onder andere in op het concept collectief geheugen en de manier waarop zij tot stand komt, namelijk door representaties in media. Ik bespreek ook de mediavorm die ik bestudeer, namelijk (jeugd)literatuur, als onderdeel van de populaire media over het verleden. Hoofdstuk 2 is mijn methoden hoofdstuk en hierin bespreek ik de centrale vraagstelling en deelvragen; de door mij gehanteerde methode, de gefundeerde theorie benadering; mijn datamateriaal en omgang hiermee en tot slot de wijze waarop ik de betrouwbaarheid van mijn onderzoek heb gewaarborgd. In hoofdstuk 3 zal ik de resultaten die ik met dit onderzoek heb verkregen presenteren. Het vierde hoofdstuk is een conclusie waarin ik antwoord geef op de geformuleerde vragen. Ik sluit mijn scriptie af met een slotbeschouwing. Dit hoofdstuk fungeert als een terugkoppeling op de hele scriptie.

HOOFDSTUK I

THEORETISCH KADER

Bij een onderzoek over de beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander in de Tweede Wereldoorlog in de media, concreet de mediavorm literatuur, bevind ik mij in het wetenschappelijk veld dat herinnering en collectief geheugen bestudeert. In dit hoofdstuk ga ik in op het begrip collectief geheugen. Het collectieve geheugen van een maatschappij komt tot stand door media (Möckel-Rieke, 1998). Media voorziet ons van representaties van onder andere gebeurtenissen en personen. De afzenders van media framen hun boodschappen wat vervolgens tot een wisselwerking tussen representaties en frames leidt. Belangrijke concepten in dit hoofdstuk zijn dus: collectief geheugen, representatie, media, framing en beeldvorming. De mediavorm waar het in deze scriptie om draait, is jeugdliteratuur. Ik ga dus ook in op de maatschappelijke rol die jeugdliteratuur binnen Westerse samenlevingen, in het bijzonder de Nederlandse samenleving, vervult en hoe het oorlogsverhaal en de verschillende belangrijke thema's in jeugdliteratuur aan bod komen.

1.1 | Eén herinnering die wij allen delen

De Tweede Wereldoorlog was dermate ingrijpend dat zij onder andere leidde tot een nieuw moreel besef. Onze huidige maatschappij functioneert nog steeds volgens de naoorlogse normen en waarden. Naast het feit dat maatschappijen het idee van een gemeenschappelijk verleden nodig hebben, het fungeert vaak als de lijm die een samenleving bindt, houdt de Tweede Wereldoorlog Westerse samenlevingen nog steeds erg bezig. Kees Ribbens spreekt van oorlogsfascinatie (Ribbens, 2014). Hij benoemt een aantal verklaringen. In de eerste plaats is er zoveel informatie over de Tweede Wereldoorlog beschikbaar, zowel vanuit de professionele hoek als uit de populaire geschiedcultuur. De oorlog is daardoor voor velen enerzijds vreemd, omdat de persoonlijke ervaring ontbreekt, maar anderzijds ook bekend door de grote hoeveelheid informatie. Ten tweede fascineert oorlog mensen. Door middel van representaties van oorlogssituaties kan men op een ‘veilige’ manier kennismaken met concepten als leven en dood, goed en fout, schuld, et cetera. Ook gruwelijkheden, die in oorlogen veel voorkomen, fascineert mensen. Een andere oorzaak is het feit dat er in

onze huidige samenleving zelden of geen gewelddadige conflicten, die als oorlog zijn aan te merken, voorkomen. Tot slot was de Tweede Wereldoorlog een totale oorlog en de meeste burgers kunnen wel iets uit deze oorlog aanwijzen, waarmee zij zich kunnen identificeren (Ribbens, 2014).

Dankzij globalisering en het feit dat er in Nederland steeds meer verschillende culturen voorkomen, dit proces is al decennia aan de gang, wordt er meer waarde gehecht aan de Nederlandse identiteit. De focus komt hierbij te liggen op het vaststellen van een nationaal verleden. Met dit verlangen is de canon samengesteld (Ribbens, 2014). Ook het onderwijscurriculum in Nederland volgt de lijn van de canon. Met het wegvallen van de generatie die de oorlog heeft meegemaakt is een duidelijke, maar ook zo correct mogelijke representatie van de oorlog noodzakelijk. Correctheid heeft betrekking op het feit dat er meer perspectieven mee moeten worden genomen in het oorlogsverhaal. Alle actoren uit de Tweede Wereldoorlog zouden een stem moeten krijgen. De afgelopen decennia is de Tweede Wereldoorlog op verschillende manieren gerepresenteerd. Door middel van monumenten, exposities, informatie in boeken, (geschied)wetenschappelijke debatten, het onderwijs, maar ook in populaire media, zoals: romans, strips, films en musicals, computergames, et cetera (Ribbens, 2014). Historisch correct of niet de bovenstaande wijzen van representatie van het oorlogsverhaal leiden tot een collectief geheugen.

1.1.1 | Collectief geheugen

Een enge definitie van collectief geheugen is de definitie die de socioloog Maurice Halbwachs hanteert. Het collectief geheugen ziet hij als gemeenschappelijk gedeelde representaties van het verleden (Kansteiner, 2002). Het collectieve geheugen van een maatschappij is niet gelijk aan geschiedenis. Geschiedenis is een constructie van de werkelijkheid die achter ons ligt, waarbij er onder andere door middel van framing al een selectie heeft plaatsgevonden. De verhalen in het collectief geheugen van een samenleving zijn door een tweede selectieproces gegaan. Collectief geheugen heeft wat materiaal betreft echter wel raakvlakken met geschiedenis (Kansteiner, 2002). De representaties die onderdeel zijn van dit geheugen komen tot uiting door middel van media. Representaties kan men dus ook aanmerken als *mediarepresentaties*. Dit concept komt in de volgende subparagraaf nader aan bod. Kansteiner zegt over representaties dat zij een resultaat zijn van manipulatie en het onbewust overnemen van informatie (Kansteiner, 2002). De manipulatie waar hij over spreekt sluit aan bij het

concept framing, dat de selectie en de manier waarop informatie met ontvangers wordt gedeeld betreft (subparagraaf 1.1.3).

De historicus David Glassberg, benoemt in zijn definitie van collectief geheugen, hij spreekt over publiek geheugen, de term representatie niet. Glassberg haalt de historicus James Young aan. Young stelt dat het moeilijk is om het als samenleving eens te worden over de interpretaties van gebeurtenissen die zich in het verleden hebben voor gedaan. Hij spreekt daarom liever van een *samengesteld* geheugen. Onder een samengesteld geheugen verstaat hij tegenover elkaar staande herinneringen die samenkomen op één plek (Glassberg, 1996). Glassberg (1996) noemt ook het begrip publieke geschiedenis, een richting binnen de geschiedwetenschap die zich richt op gebeurtenissen die zich in het verleden in een samenleving hebben voorgedaan (Glassberg, 1996). *Officiële* geschiedenisverhalen in een samenleving worden geconstrueerd als gevolg van initiatieven van overheden. De canon is hier een voorbeeld van. Ik benoem de canon, omdat het onderwijscurriculum voor jeugd de lijn van de canon volgt. Glassberg (1996) is van mening dat publieke historici, die vaak meewerken aan initiatieven vanuit de overheid, zich niet slechts moeten buigen over het interpreteren van gebeurtenissen uit het verleden, zij zouden tevens een platform moeten creëren dat dialoog mogelijk maakt. Ook hij doet een oproep voor geschiedenisverhalen die worden verteld vanuit meerdere perspectieven. Dit artikel van Glassberg is afkomstig uit 1996. Is er intussen gehoor aan zijn stellinginname gegeven? Het antwoord is ontkennend als het gaat om het officiële oorlogsverhaal in Nederland. Ik baseer dit antwoord op de canon van de Stichting entoen.nu. Buiten het officiële verhaal ligt het anders. Voor tegengeluiden is er naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons ligt enigszins ruimte. Historicus Chris van der Heijden noemt 1981 als keerpunt. Over hem meer in subparagraaf 1.1.3. Dat er ruimte voor dialoog is, wordt duidelijk als men naar de historische beeldvorming in massamedia of populaire media kijkt (Glassberg, 1996). Als het verleden in populaire media wordt behandeld ligt de nadruk namelijk niet op het aantonen van de ‘waarheid’ (Ribbens, 2014).

Populaire media wordt door veel burgers geraadpleegd en als de focus niet ligt op het vaststellen van de correctheid van informatie over het verleden is dialoog niet alleen mogelijk, maar ook noodzakelijk. Aan deze dialoog nemen ook groepen deel die zich niet herkennen in de verbeeldingen in het collectieve nationale verleden. Ribbens stelt dat er groepen zijn in de Nederlandse maatschappij die hun positie binnen de maatschappij als gevolg zien van de rol waarmee ze zijn bestempeld in de dominante representaties in het geschiedbeeld. Oude en duurzame beelden kunnen lang doorwerken in een maatschappij (Ribbens, 2014). Dit zien we

onder andere aan het feit dat nageslacht van ‘foute’ Nederlanders nog steeds gestigmatiseerd worden.

1.1.2 | Mediarepresentaties

Westerse paradigma's zijn vrijwel altijd uitgegaan van het idee dat er van zaken – personen, gebeurtenissen, ontwikkelingen, et cetera – een concrete weergave of concreet beeld tot stand moet worden gebracht (Colebrook, 2000). Colebrook definieert representatie als een betrouwbare weergave, een kopie, van de waarheid of werkelijkheid (Colebrook, 2000). Representaties worden ook wel aangeduid als mediarepresentaties. Een net wat andere definitie van (media)representatie is: de verbeelding van gebeurtenissen en actoren, overgebracht door middel van media (Branston & Stafford, 2003). Media betreft alle kanalen die kunnen worden ingezet om informatie over te brengen (Lister, Dovey, Giddings, Grant, & Kelley, 2009). Het gaat dus niet om een directe afspiegeling van de werkelijkheid, maar om constructies. Wil een mediarepresentatie tot beeldvorming leiden, moet de betreffende verbeelding herhaaldelijk worden gedeeld (Branston & Stafford, 2003).

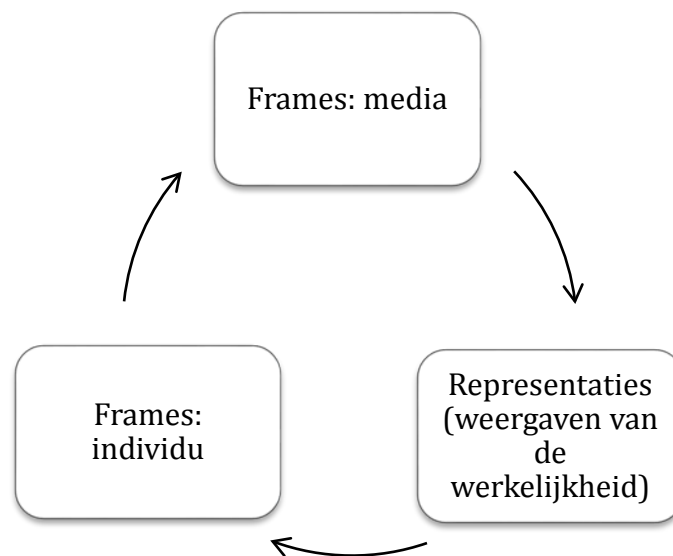
In relatie tot het thema oorlog maakt theoreticus Fredric Jameson een interessante opmerking. Hij noemt oorlogen een collectieve realiteit en stelt dat oorlogen eigenlijk niet vatbaar zijn voor representatie en conceptualisatie, de werkelijkheid van een oorlog is namelijk te groots. Toch is oorlog een interessant fenomeen om te verbeelden en conceptualiseren en wordt dit ook gedaan of beter gezegd geprobeerd (Jameson, 2009). En bij onderzoek naar herinnering en collectief geheugen ontkomt men er niet aan. De Tweede Wereldoorlog is een goed voorbeeld van het feit dat oorlog eigenlijk niet geschikt is voor representatie, althans een representatie die tot een eenduidig collectief verhaal leidt. De periode 1940-1945 is een lastige werkelijkheid of waarheid om te vertalen naar betrouwbare weergaven. Dit komt onder andere door de veelheid aan bronnen en het morele karakter van de Tweede Wereldoorlog. Deze oorlog wordt al decennia lang onderzocht en uitgepluisd door professionals, auteurs, kunstenaars, et cetera. Ook overheden hebben zich over het oorlogsverhaal gebogen. Echter, blijft het een lopend debat. Wat trouwens niet negatief is. Ik schrijf deze scriptie namelijk in het kader van een discussie en lever een bijdrage die hopelijk ook weer discussie uitlokt. Het morele karakter van de oorlog leidt er onder andere toe dat de Nederlandse maatschappij er nog niet over uit is hoe we alle betrokken partijen een plek in het

verhaal geven op een volwaardige manier. De vraag met betrekking tot fout blijft: ‘Verdiene zij (...)?’

1.1.3 | Framing

Een veel gehanteerde definitie van framing is die van Entman (1993). Volgens hem houdt het proces van framing in dat er delen van de werkelijkheid geselecteerd worden en deze op een zodanige manier worden gecommuniceerd of gepresenteerd in de media dat de geselecteerde stukken werkelijkheid worden uitgelicht, zodat er bepaalde denkwijzen, interpretaties en aanbevelingen uitgedragen kunnen worden.

Frames en representaties verhouden zich tot elkaar op twee wijzen (figuur 1). Enerzijds leiden mediaframes – het proces van framing zoals Entman (1993) het definieert – tot representaties ofwel weergaven van de werkelijkheid. Aan de andere kant maken individuen bij het interpreteren van nieuwe informatie –het gaat hier om individuele frames– gebruik van weergaven van de werkelijkheid (Scheufele, 1999). Dergelijke weergaven maken namelijk deel uit van de al bestaande kennis die burgers nodig hebben bij meningsvorming (Gamson & Modigliani, 1989).

Figuur 1
Wijze waarop representaties zich verhouden tot frames

Wat betreft de Tweede Wereldoorlog heeft framing, aan de aanbodzijde van informatie, op grote schaal plaatsgevonden door de overheid (beleid) en de media, waar literatuur ook ondergeschaard wordt. Een medium is namelijk een middel tot overdracht van taal of een boodschap, een rol waar literatuur zich goed voor leent (Weedon, Miller, Franco, Moorhead & Pearce, 2014). Frames spelen in op de al bestaande opvattingen en emoties van individuen en aan de ontvangstzijde van informatie zijn zij nodig bij de interpretatie van nieuwe boodschappen. Een goed frame vindt dus aansluiting bij de individuen voor wie een boodschap is bedoeld (Gagestein, 2012).

Voor de bespreking van framing door de Nederlandse overheid en de media, door middel van literatuur, maak ik gebruik van dominante en concurrerende frames. Een frame is dominant als deze overheerst binnen een paradigma of bij de discussie over een onderwerp (Korsten, 2008). Het gaat hier dus om wat gangbaar is. Concurrerende frames zijn frames die haaks staan op de gangbare frames. Belangrijk hierbij is een sterk pleidooi, dat aangeeft waarom het hanteren van de dominerende frames niet correct is (Korsten, 2008). Onder het begrip frames moet nu denkbeelden ofwel individuele frames worden verstaan.

Een aantal (media)frames die mogelijk bruikbaar zijn voor mijn onderzoek zijn: het projectframe, dramaframe, beleidsframe, conflictframe en karakteriserend frame. Een *projectframe* wordt ingezet als de boodschapper met een problematiek zit en tot een concrete oplossing wil komen. Een overheid, organisatie of de media werkt in dit geval met een probleem- oplossingsstructuur (De Bruijn, 2011). In het kader van het net bevrijde Nederland in 1945 was de problematiek dat er collaborateurs onder het volk waren. De Nederlandse overheid zat met deze groep in de maag. In de tweede plaats speelt het *dramaframe* een rol. Het dramaframe is erg geschikt voor een discussie over de Tweede Wereldoorlog. Dit frame speelt namelijk in op de gevoelens van individuen, zoals verontwaardiging, woede, blijdschap, hoop et cetera. Het dramaframe gaat hierbij uit van partijen die een belangrijke rol speelden in de Tweede Wereldoorlog: daders, helden en slachtoffers (De Bruijn, 2011). Vervolgens is een frame waar veel overheden gebruik van maken het *beleidsframe*. Dit frame komt tot stand door twee processen: 'frame articulation' en 'frame amplification'. Eerst moeten gebeurtenissen en ervaringen zodanig aan elkaar worden verbonden dat er een logische boodschap ontstaat. Dit gebeurt vaak door manipulatie van de beschikbare informatie. Vervolgens moeten gebeurtenissen of overtuigingen uitgelicht en zo gepresenteerd worden dat deze karakteristiek lijken. Dit proces kan echter ook al gebruikt worden in de fase van 'frame articulation' (Snow & Benford, 1988). Benford (1988) geeft aan dat het beleidsframe vaak bewust wordt ingezet met een bepaald doel, zoals het aanwijzen van een

schuldige partij, of het verkrijgen van aanhang. In de vierde plaats is het *conflictframe*, dat conflicten tussen individuen of groepen centraal stelt, belangrijk in de discussie over de Tweede Wereldoorlog. Echter, met betrekking tot de beeldvorming van de collaborateur staat dit frame op de achtergrond. Tot slot is het *karacteriserend frame* van belang. Dit frame heeft als functie het beschrijven en stereotyperen van groepen en is in deze scriptie vooral van belang met betrekking tot de Nationaal-Socialistische Beweging en haar leden (Wondolleck, Gray, & Bryan, 2003). De besproken frames kunnen worden gebruikt in het kader van zowel de dominante denkbeelden (dominant frame) als het concurrerende pleidooi (concurrerend frame).

1.1.3.1 | Dominante frames ten aanzien van collaborateurs

Bij framing door overheden en in relatie tot beleid of het oplossen van een maatschappelijk probleem is het vooral van belang hoe een probleem geframed wordt (Druckman, 2001). Druckman (2001) gebruikt de Ku Klux Klan als voorbeeld bij de manieren waarop groepen en organisaties binnen een maatschappij geframed kunnen worden. De manieren zijn afhankelijk van het beoogd beleid. Volgens hem kan deze radicale groep geframed worden als een uiting van vrijheid van meningsuiting, maar ook als een gevaar voor de samenleving. Gelijk het voorbeeld van Druckman (2001) kan de Nationaal-Socialistische Beweging geframed worden als simpelweg een fascistische partij – het fascisme is een radicale ideologie, maar staat op zichzelf los van antisemitisme en het overgaan tot landverraad – of een politieke partij die de Duitse bezetter te allen tijde bijstond. Het bovenstaande laat zien dat er bij de effecten van framing, zowel frames uit de media als individuele frames, rekening gehouden moet worden met het feit dat aanbieders van informatie framing inzetten om burgers te manipuleren of tot iets, bijvoorbeeld een manier van denken, te bewegen. Het laat ook zien dat willekeur een belangrijke factor is bij de verwerking van aangeboden informatie door burgers (Druckman, 2001).

Frames kunnen in een korte periode tot stand komen en gaan over een tijdelijke kwestie, maar op statische wijze doorwerken over een lange periode. Brock (2011) noemt dit het *Mona Lisa Syndroom*. Dit bekende schilderij was immers gecreëerd voor tijdelijk genot, echter is de uitwerking ervan, het genieten, van veel langere duur (Brock, 2011). Na de oorlog heeft de destijds regerende overheid framing ingezet om een maatschappelijk probleem op te lossen. Het probleem betrof de vraag hoe er, na de bevrijding op 8 mei 1945, zo snel mogelijk met de oorlog en haar daders afgerekend kon worden. Er werd een duidelijk daderprofiel

samengesteld: leden van de Nationaal-Socialistische Beweging, degenen die de Duitsers hadden ondersteund en degenen die relaties met de Duitsers waren aangegaan. In een toespraak die Koningin Wilhelmina op 10 mei 1941 uitsprak voor Radio Oranje liet de vorstin menigmaal weten dat (land)verraad onacceptabel was en dat daders, na de bevrijding van Nederland, hard moesten worden gestraft.

10 MEI 1941.

TOESpraak VAN H.M. DE KONINGIN

H.M. Koningin Wilhelmina sprak als volgt op 10 Mei 1941 voor Radio Oranje:

L A N D G E N O O T E N ,

wonende in alle deelen van het Rijk en gij, die daarbuiten verspreid zijt over alle deelen der wereld.

Het is een jaar geleden, dat op Neerlands vrijheid en op Neerlands onafhankelijkheid zonder de minst: aanleiding, de meest verraderlijke aanslag werd gepleegd, die in de historie ooit is voorgekomen.

Na dit jaar van beproeving kan ik met rechtmatigen trots getuigen, dat ons Rijk pal staat, meer aaneengesloten, eensgezinder, vastberadener, en sterker naar mate de oorkaan van het wereldgebeuren harder beukt tegen het menschelijk bestaan en dat der volken. Iedereen in het Rijk strijft op zijne wijze, grijpt de hem geboden mogelijkheid gretig aan met een overtuiging, met een geestdrift, die de in de schoonste bladen, onzer geschiedenis uitblinkende daden van moed en opoffering evenaren.

Wij herinneren ons maar al te goed de overrompeling, zonder voorafgaande oorlogsverklaring, de gewelddaden op onze weerlooze burgers gepleegd, het bombardement van Rotterdam, daarnaast de georganiseerde jacht op Mij en mijn Huis, op de Landsregeering, met het vooropgezette doel ons Rijk van zijne wettige Regeering te berooven, het stelsel van verraad en verraders, zoewel door den vijand als door een groep laaghartige Nederlanders, op de meest geraffineerde wijze in practijk gebracht.

Ik wend mij thans tot de ingezetenen van Grooter-Nederland in Oost en West. Ik weet, wat het voor U beteekent afgesneden te zijn van het moederland, geen berichten te ontvangen van allen, die U lief zijn en daarginds wonen en daarbij te weten, dat het moederland in des vijands meedoogenlooze handen is. Ik weet ook, hoeveel er in de afgelopen maanden bij U van onze weermacht is gevorderd, hoe goed deze zich van hare taak kwijt en hoe krachtig er wordt gewerkt om haar de noodig gebleken uitbreiding te geven. Weest allen overtuigd van mijn groote waardeering en van mijn hartelijk medeleven met U in dezen zwaren tijd. Namens allen uit een saamgesmeed en ondeelbaar moederland, dat - uitgezonderd de handvol verraders, waarvoor in een bevrijd Nederland geen plaats meer zal zijn - geen verdeeldheid meer kent, dank ik U voor Uw zoo duidelijk aan den dag getreden gevoel van solidariteit met dat moeder-

19.6

werkt en haar de noodig gebleken uitbreiding te geven, weest allen overtuigd van mijn groote waardeering en van mijn hartelijk medeleven in dezen zwaren tijd. Namens allen uit een saamgesmeed en ondeelbaar moederland, dat - uitgezonderd de handvol verraders, waarvoor in een bevrijd Nederland geen plaats meer zal zijn - geen verdeeldheid meer kent, dank ik U voor Uw zoo duidelijk aan de dag getreden gevoel van solidariteit met het moederland.

En nu wend ik mij in het bijzonder tot de inwoners van Suriname, Curacao en

19.6

Figuur 2

Toespraak Koningin Wilhelmina, 10 mei 1941¹

¹ Toespraak van H.M. de Koningin: ... op 10 mei 1941 voor Radio Oranje / Koningin Wilhelmina, door: Wilhelmina Koningin der Nederlanden (1941). Geraadpleegd via: <http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/items/NIOD02:188886664> (8 september 2013)

Geén ruimte voor landverraders in een bevrijd Nederland, aldus koningin Wilhelmina. Van der Heijden (2001, 2011) stelt dat het merendeel van de Nederlandse burgers had gecollaboreerd, althans als we het begrip ruim interpreteren en zien als het samen- of meewerken met de Duitse bezetters. Echter, spreekt het voor zich dat de overheid onmogelijk het merendeel van haar burgers kon straffen. Tevens rest de vraag hoe ‘foute’ Nederlanders opgespoord moesten worden. Lidmaatschap bij een organisatie, beweging of politieke partij is dikwijls te controleren en hiermee was het in ieder geval minder problematisch om NSB-leden op te sporen. De afwikkeling van de oorlog en het bestraffen van daders kon zo makkelijker plaatsvinden. De Nationaal-Socialistische Beweging was daarnaast vanwege haar fascistische en on-Nederlandse ideologie al impopulair voor de oorlog (Eefting, 2011). Na de bevrijding vond er in Nederland een “klopjacht” plaats op de (voormalig) NSB-leden en hun familieleden (Eefting, 2011). Eefting (2011) zegt hierbij dat er dikwijls niet goed werd nagegaan of er inderdaad met de Duitsers geheuld was. Degenen die werden opgepakt werden zwaar bestraft. Volgens Koningin Wilhelmina en haar regering was het strafrecht, zoals deze tot dan aan toe had bestaan, niet zwaar genoeg en moest er bijzondere rechtspleging tot stand worden gebracht (Eefting, 2011). De grootste vijanden van de staat, waaronder Mussert, werden geëxecuteerd en burgers die van collaboratie werden verdacht, dit betrof dikwijls (voormalig) NSB-leden, werden behandeld als vijanden van de staat. Het gehanteerde beleid en de voorstellingen van feiten in de media, denk hierbij vooral aan toespraken afkomstig van de regering, hebben bijgedragen aan het feit dat lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging inherent is komen te staan aan het zijn van een collaborateur. Het Mona Lisa Syndroom speelt met betrekking tot framing van de fascistische beweging een rol, aangezien het een instrument was om snel ‘daders’ aan te wijzen. De frames die na de oorlog zijn ingezet worden nog steeds gehanteerd.

Wat historici betreft, is er enigszins sprake van een paradox. Historici maken als aanbieders van informatie gebruik van framing, maar ervaren de inzet van de Tweede Wereldoorlog als politiek instrument als negatief vanwege het feit dat het volgens hen van belang is dat het verleden haar ‘eigenheid’ behoudt (Van der Heijden, 2011). Inzet van de Tweede Wereldoorlog als politiek instrument –het betreft hier framing ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog– zou materiaal en feiten over de oorlog gevoelig maken voor manipulatie, omdat het oorlogsverhaal wordt gebruikt om een standpunt kracht te geven of een doel te bereiken. Dergelijk gebruik van bronnen en feiten over de oorlog heeft ook altijd invloed op de beeldvorming van de actoren in de oorlog. Politici die zich negatief uitlaten over vreemden, allochtonen of minderheden krijgen al snel de stempel fascist of worden

gelinkt aan de Nationaal-Socialistische Beweging. Dit heeft men menigmaal met Leefbaar Nederland-leider Pim Fortyn en PVV-leider Geert Wilders kunnen zien. Bij het inzetten van bronnen en feiten met betrekking tot het oorlogsverhaal is waakzaamheid dus geboden. In het kader van mijn scriptie ook omdat de huidige jonge generatie van de overheid, historici en de samenleving als geheel afhankelijk is bij de kennismaking met de Tweede Wereldoorlog.

Dominante frames kunnen worden achterhaald door te kijken of er tegenframes bestaan en deze ook aan te wijzen. Korsten (2008) spreekt van contrastwerking. Een tegenframe ofwel een concurrerend frame gaat tegen het dominante frame in en de afzender van informatie selecteert en verwerkt de feiten en bronnen zodanig dat er een tegenovergestelde boodschap tot stand wordt gebracht. ‘Foute’ Nederlanders kunnen namelijk ook geframed worden als normale burgers die ‘foute’ keuzes maakten vanwege hele menselijke motieven, zoals angst en onwetendheid. Historicus Chris van der Heijden hanteert in zijn boeken *Grijs Verleden* (2001) en *Dat nooit meer* (2011), bekende discussies met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog, concurrerende frames. Hoogleraar hedendaags Jodendom Evelien Gans uitte in een artikel in *De Groene Amsterdammer* (2010) fel kritiek op *Grijs verleden* (2001). Gans besteedt veel aandacht aan de zienswijze van Van der Heijden en de context waarin zijn boodschap wordt geplaatst. Zij is van mening dat Van der Heijden het zwart-witperspectief hoopt te doorbreken door middel van “nivellering”, want hij probeert daders een slachtofferrol toe te meten. Van der Heijden zou joden zien als een “stoorzender bij de normalisering van het verleden” en is, volgens Gans (2010), daarom secundair antisemitisch.

In de volgende paragraaf volgt er meer over het concurrerend frame over collaborateurs. De volgende dominante frames kunnen worden onderscheiden:

1. Lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en aan het aanhangen van een antisemitisch gedachtegoed (projectframe en beleidsframe).
2. De Duitse vijand tot dienst zijn of Duits gezelschap houden is landverraad, ‘fout’ en een teken van zwakte (karakteriserend frame en beleidsframe).
3. (Teveel) aandacht of begrip voor daders, ‘foute’ Nederlanders, in de Tweede Wereldoorlog is een manier om de Holocaust te bagatelliseren (dramaframe).

Na de bevrijding wilde Nederland snel afrekenen met oorlog. Er moest zo snel mogelijk een schuldige partij worden aangewezen waarmee afgerekend kon worden. Naast de Duitse vijand werden ook de Nederlandse nationaalsocialisten als daders aangewezen. Na een korte periode waarin zware straffen, denk hierbij aan verbanning naar het eiland Borkum, werden opgelegd volgde de periode van uitsluiting door de maatschappij. Deze uitsluiting trof ook familie van nationaalsocialisten. Dit proces heeft bijgedragen aan de uiterst negatieve beeldvorming van de collaborateur. Voornamelijk de manier waarop bronnen en feiten met betrekking tot NSB-leden bij geschiedschrijving zijn geselecteerd heeft de beeldvorming ten aanzien van deze groep Nederlanders en hun familieleden sterk beïnvloed (Eefting, 2011). Nationaalsocialisten werden vóór de Duitse bezetting al enigszins gestereotypeerd, waarbij stereotypering in sociaalwetenschappelijk opzicht betekent dat er sprake is van een vrijwel onveranderlijke beeldvorming van een groep personen, gebaseerd op vooroordelen (Kampman, 2011). Dergelijke stereotypering leidt vaak tot een maatschappelijk ongunstige positie die deelname aan het sociale verkeer binnen de maatschappij moeilijk maakt (Kampman, 2011). Nederlandse nationaalsocialisten, die gedurende de Tweede Wereldoorlog als onderdeel van het vijandelijke kamp werden gezien, werden sinds de oorlog altijd als een groep beoordeeld. Er was weinig ruimte, zo stelt Kampman, voor een beoordeling van individuele opvattingen of individueel gedrag (Kampman, 2011).

Stereotypering en daarmee stigmatisering had verstrekende gevolgen voor kinderen van collaborateurs. Er werd onderscheid gemaakt tussen kinderen van ‘goede’ en ‘foute’ ouders. Deze negatieve beeldvorming typeert Kampman (2001) als een vorm van *epistemic injustice*. Dit begrip beschrijft een schema dat nog steeds wordt gehanteerd (figuur 3). In 2007 heeft het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), sinds 2010 het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, een open archief geïnstitueerd.² Dit archief is bedoeld als forum voor kinderen van ‘foute’ ouders. Aan de hand van onderzoeken van het NIOD is Eefting (2011) tot de conclusie gekomen dat deze instelling nog steeds volgens een oud en statisch schema werkt:

² <http://www.niod.nl/nl/geschiedenis-van-het-niod/fusie-chgs> (8 september 2013)

Figuur 3
(Eefting, 2011), pag. 115

Op een normale wijze deelnemen aan het sociale verkeer en volwaardig onderdeel van de maatschappij zijn is pas mogelijk als deze kinderen van ‘foute’ ouders iets toegeven of erkennen.

Met betrekking tot het begrip collaboratie stelt Van der Heijden echter dat de meeste burgers meewerkten met de Duitse bezetters, weliswaar met verschillende motieven. In zowel *Grijs verleden* (2001) als *Dat nooit weer* (2011) laat Van der Heijden aan de hand van verschillende voorbeelden zien dat de scheidslijn tussen ‘goed’ en ‘fout’ handelen gedurende de Tweede Wereldoorlog niet scherp is. Waar goed handelen na de oorlog werd geassocieerd met ‘moedig’ verzet plegen en trouw aan de Nederlandse staat, werd fout handelen geassocieerd met het doen van concessies en trouw en gehoorzaamheid aan de Duitse bezetters.

Het eerste jaar van de bezetting stelde Nederland zich passief op, want er veranderde in eerste instantie weinig in de normale gang van zaken. De Duitsers stelden zich nog niet vijandig op en in economisch opzicht waren de gevolgen nog niet voelbaar (Van der Heijden, 2001). Ter illustratie haalt Van der Heijden (2001) een getuigenverslag van de schrijver Antoon Coolen aan. Hij beschreef hoe Nederlandse burgers Duitse soldaten hielpen met het zoeken van een houtmolen en hoe Nederlandse vrouwen hun huizen uitkwamen om de Duitsers koffie aan te bieden. Uit het verslag blijkt dat velen de ernst van de situatie nog niet inzagen. Pas na het bombardement in Rotterdam, op 14 mei 1940, sloeg de angst toe. Maar de Nederlandse nuchterheid uitte zich in de mate waarin de bevolking in staat was het dagelijks leven op te pakken. Minister-president Hendrik Colijn drong dat eerste jaar van de bezetting bij de burgers aan op aanpassen aan de nieuwe situatie, wat dikwijls gehoorzaamheid aan de Duitse bezetter inhield (Van der Heijden, 2001).

Veel burgers met een maatschappelijke positie deden concessies. Denk aan werknemers van het politiekorps, redacteuren (bijvoorbeeld van het Utrechts Nieuwsblad), rectoren van universiteiten (zoals D. Nauta van de VU) en ambtenaren (Van der Heijden, 2001, 2011).

Verzetsman J.B. Charles bestempelt deze groep ambtenaren in zijn essay *Het spoor terug* (1953) met de term “schijngoeden”. Charles stond niet sympathiek tegenover SS’ers en NSB’ers, maar in zijn optiek was de ambtenarenstand net zó erg. Zij konden immers verzet plegen, maar deden dit niet en waren dus trouw aan de Duitse bezetter (Van der Heijden, 2011). Degenen met een bepaalde maatschappelijke functie waren echter de Duitsers vaak tot dienst om hun positie te beschermen, denk hierbij aan Mussert, of om hun taak zo goed mogelijk uit te kunnen blijven voeren. Rector D. Nauta van de (protestantse) VU was van mening dat het gedurende de onrust zijn taak was om de gang van zaken op de universiteit in goede banen te blijven leiden (Van der Heijden, 2011). Een andere groep Nederlandse burgers die samenwerkten met de bezetters waren vrouwen die intieme relaties aangingen met Duitse soldaten, ook wel ‘moffenhoeren’ genoemd. Een relatie met een Duitser bracht enige voordelen zoals toegang tot voldoende levenswaren, maar deze vrouwen hadden hierbij geen politieke belangen, zo beweert historica Monika Diederichs (Foray, 2010). Zij begrepen dikwijls niet dat een intieme relatie met een Duitser als landverraad kon worden gezien. Vrouwen hadden gedurende de oorlog nog steeds behoefte aan een echtgenoot en het krijgen van kinderen. Met een schaarste aan Nederlandse jongemannen lagen de Duitse heren voor de hand (Foray, 2010).

We kunnen de conclusie trekken dat gehoorzaamheid en medewerking verlenen aan de Duitse bezetter een veelvoorkomend verschijnsel was en dat burgers hiertoe overgingen om zoveel mogelijk de rust in het land te bewaren of uit angst voor represailles van de Duitse vijand. Hieruit volgt dat de term collaborateur strikt genomen niet alleen aan leden van de Nationaal-Socialistische Beweging, de NSB, was voorbehouden. Ook achter dienstbaar zijn aan of relaties hebben met Duitsers zaten niet altijd kwade motieven. De twee concurrerende frames die ik uit de theorie afleidt zijn:

1. Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken (beleidsframe).
2. De Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers (beleidsframe).

Na de Tweede Wereldoorlog was Nederland fysiek en economisch geruïneerd (Van der Heijden, 2011). Wederopbouw en afrekening met de oorlog en haar daders hadden in de eerste jaren na de oorlog prioriteit. In de jaren vijftig verschoof de focus van materiële schade naar de psychische gevolgen van de oorlog. Deze invloed zou in de decennia die hierop volgden toenemen. De psychische gevolgen van de oorlog werden vooral gevoeld door

slachtoffers, maar in de eerste jaren na de oorlog werd deze groep genegeerd en over de oorlog zelf werd weinig gesproken. In de jaren vijftig was het idee van een grijs verleden, als het ging om collaborateurs in brede zin, gangbaar (Van der Heijden, 2011). Vanaf de jaren zestig kwam er meer aandacht voor de slachtoffers. Het grijze denken zou het leed van de slachtoffers relativiseren. Slachtoffers en het verzet werden daarom nu herdacht en geëerd. En over de daders, hiermee doel ik op ‘foute’ Nederlanders, werd nog maar nauwelijks gesproken (Van der Heijden, 2011). Vanaf de jaren tachtig is er weer ruimte voor aandacht voor de daders. Echter, in de meeste gevallen vanuit een zwart-witdenken. Enerzijds doet zwart-witdenken slachtoffers meer eer aan, maar is dit voor daders in sommige gevallen te hard of niet op zijn plaats. Anderzijds is de grijze visie, die Van der Heijden verdedigt, voor slachtoffers vaak een vorm van relativiseren van leed. Echter, waar het in dit debat om moet gaan is het feit dat er meerdere perspectieven in het oorlogsverhaal worden meegenomen, zodat er een volledig beeld ontstaat.

1.1.4 | Beeldvorming

Beeldvorming betreft in deze scriptie het proces dat plaatsvindt bij en na het ontvangen van informatie. De externe mediarepresentaties die wij ontvangen als we gebruik maken van een mediavorm verwerken we intern in onze hersenen. Er ontstaan denkbeelden, er worden meningen gevormd, et cetera (Bilteyst & Peeren, 2003).

Bilteyst en Peeren (2003) halen algemene cultuurwetenschapper Anneke Smelik aan. Beeldvorming werkt volgens haar op drie niveaus. Het eerste niveau betreft de verbeeldingen die door media worden verspreid (extern). Het tweede niveau betreft de interne werking ofwel de denkbeelden die ontstaan na het ontvangen van de externe mediabeelden. Het laatste niveau is het niveau waarin het proces plaatsvindt. Al bestaande denkbeelden kunnen bijvoorbeeld gewijzigd of versterkt worden aan de hand van nieuwe uit media afkomstige informatie (Bilteyst & Peeren, 2003).

Met het begrip beeldvorming zoals deze voorkomt in mijn centrale vraagstelling en deelvragen doel ik op de beschrijving van beeldvorming op het tweede niveau. Ofwel de associaties die de jeugd maken met representaties van collaborateurs in jeugdboeken.

1.2 | Jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog

Deze paragraaf gaat kort in op de verschillende vormen van media en concreet jeugdliteratuur. Deze paragraaf dient er onder andere toe om mijn keuze om jeugdliteratuur te bestuderen te onderbouwen.

1.2.1 | De mediavorm (jeugd)literatuur

De definitie van media benoemt ook meteen haar functie. Onder media of communicatie media wordt verstaan alle kanalen die worden gebruikt om informatie te verspreiden. Wat de informatie inhoudt, doet er niet toe. De meest bekende en gangbare vormen van media zijn onder meer film, televisie, kranten, internet, radio en literatuur (Lister, Dovey, Giddings, Grant, & Kelley, 2009). Met betrekking tot mijn scriptie betreft informatie tekst die een representatie van de Tweede Wereldoorlog en de actoren in deze oorlog inhoudt in jeugdliteratuur.

Onder jeugd wordt de periode tussen kind zijn en volwassen worden verstaan (Ghesquiere, 2000). Het zou daarbij gaan om de periode tussen het twaalfde en zestiende levensjaar. Met de term jeugdliteratuur wordt bedoeld op literaire teksten geschreven door of voor jeugd of dergelijke teksten die door hen worden gelezen (Ghesquiere, 2000). Kinderboeken en jeugdliteratuur zien wij, sinds hun opkomst in de tweede helft van de achttiende eeuw, als een belangrijk medium in de opvoeding. Halverwege de achttiende eeuw kreeg men interesse in de ontwikkeling van het kind. Er ontstonden nieuwe ideeën over opvoeding, waarbij er voor literatuur voor de jeugd een belangrijke rol was weggelegd. Het directe doel van dergelijke literatuur was kennis bijbrengen. Kinderboeken en jeugdliteratuur moesten de jeugd bovendien verschillende deugden aanleren. Het karakter van de literatuur was dus voornamelijk educatief (Van Lierop- Debrauwer, 2000). Het uitgangspunt is dat jeugdliteratuur drie functies vervult. De term 'functie' in het kader van literatuur is afkomstig uit de sociologie en heeft betrekking op de oogmerken die de tekst zou moeten vervullen (Ghesquiere, 2000). De functies hebben mogelijk invloed op de ontvanger, in dit geval de lezer. Invloed verwijst hier weer naar het daadwerkelijke effect dat een boek bij de lezer voortbrengt.

De eerste functie van jeugdliteratuur is jonge lezers in contact brengen met *cultuur*. Deze culturele inhoud wordt door middel van tekst overgedragen. Literatuur is een taalvorm. Daarmee levert jeugdliteratuur een bijdrage aan de *intellectuele ontwikkeling*; dit is de tweede functie. Tot slot vervult jeugdliteratuur een *pedagogische* functie. Ze moet passen in het

opvoedmodel van een bepaalde samenleving en is ook een belangrijk medium waar de opvoeder gebruik van kan en zou moeten maken (Ghesquiere, 2000). Een onderdeel van opvoeding is het aanleren van een zekere manier van denken of redeneren. In het kader van mijn scriptie zijn de eerste en laatste functie van belang. Jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog vertelt in eerste instantie het verhaal van de oorlog, een onderdeel van de Nederlandse geschiedenis. Gesteld kan worden dat de Tweede Wereldoorlog meer dan een geschiedenisverhaal is. De sporen zijn immers nog steeds voel- en zichtbaar en de oorlog is onderdeel geworden van de Nederlandse identiteit ofwel het collectief. De pedagogische functie is zeker met betrekking tot beeldvorming van belang. Jeugdliteratuur biedt jeugd dikwijls een bepaald denkkader en de lessen die auteurs van jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog aan hun verhalen koppelen bevat vaak een moreel element.

Jeugdliteratuur vervult de bovengenoemde functies op verschillende terreinen. Het eerste terrein is dat van de *maatschappij*. Kinderen leren al vroeg dat zij een onderdeel zijn van een geheel. Jeugdliteratuur brengt onder andere normen, waarden, (voor)oordelen en gedragspatronen over op de jeugd (Ghesquiere, 2000). Dit is het terrein dat gaat over ‘goed’, ‘fout’ en het verschil ertussen. Dikwijls komen er helden en schurken voor in jeugdliteratuur om het contrast tussen ‘goed’ en ‘fout’ – aan de hand van hun positie en gedrag – duidelijk te maken. Het tweede terrein waarop literatuur haar functies vervuld is op die van de *psychologie*. Lezen stimuleert het identificatieproces van de jeugd. De jonge lezer leert zichzelf kennen. Dit proces bepaalt ook de mate waarin de lezer zich kan inleven in de personages, ofwel de verteller(s) en degenen met wie zij in aanraking komt/komen of de fictieve personen die de schrijfster als verteller beschrijft (Ghesquiere, 2000). Met betrekking tot mijn onderwerp bepaalt het identificatieproces de mate waarin de lezer empathie voelt voor slachtoffers en een oordeel velt over daders. Tot slot is er het terrein van de *esthetiek*. Het gaat hier niet om het overdragen van lessen, maar puur om schoonheid en het genieten van de geschreven tekst (Ghesquiere, 2000). Dit onderdeel is voor mijn scriptie echter minder van belang.

1.2.2 | Eigenschappen van jeugdliteratuur over de oorlog

Het oorlogsverhaal wordt regelmatig gebruikt om problematieken zoals racisme, ongelijkheid en (zinloos) geweld aan te kaarten. De overheid framed de Tweede Wereldoorlog ook speciaal voor kinderen. Het dramaframe –helden, slachtoffers en daders staan centraal – en

karakterframe – betreft stereotypen– lenen zich hier goed voor. Zowel officieel – lesstof dat onder andere door het Comité 4 en 5 mei wordt geleverd aan de hand van de canon– als onofficieel materiaal over de Tweede Wereldoorlog voor kinderen en jeugd maken gebruik van vader-, helden- en slachtofferrollen. Deze rollen kunnen bijdragen aan een beter begrip van ‘goed’ en ‘fout’.

Onderwijs over de Tweede Wereldoorlog, wat ook door middel van fictie kan plaatsvinden, moet in beginsel bepaalde functies vervullen. Ten eerste moet het *uitzicht* op een *menswaardig bestaan* en menswaardige toekomst te allen tijde intact blijven. Vervolgens moet informatie over de Tweede Wereldoorlog een *les* voor de jeugd bevatten. Het moet de zin van het leven verduidelijken. Tot slot moeten kinderen leren wat er mogelijk is op het gebied van *humanitaire samenwerking* (Van Lierop- Debrauwer, 2005). De Tweede Wereldoorlog en de verschillende partijen worden in lesmateriaal, vaak literatuur, dan ook zodanig geframed dat de bovenstaande functies worden vervuld. Bij onderwijs over de thema’s de Tweede Wereldoorlog en collaboratie kan men het dominante frame en daarbinnen het dramaframe en het karakterframe verwachten.

Jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog betreft dikwijls fictie, een uitbeelding van een bepaalde periode. Het is echter lastig om verhalen over de Holocaust te schrijven en tegelijkertijd het goede en onschuldige karakter, dat je vaak in jeugdliteratuur tegenkomt, te behouden. Van Lierop- Debrauwer (2005) haalt in *De Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt: inleiding* Lydia Kokkola aan. Kokkola is van mening dat schrijven over de Holocaust en de oorlog alleen geoorloofd is, indien het verhaal een historische representatie betreft (Van Lierop- Debrauwer, 2005). Dit leidt voor de nieuwe generaties tot een goede en op waarheid gebaseerde kennismaking met dit vooral Westerse collectief geheugen ofwel een aspect van cultuur. Dit is één van de functies van literatuur. Een verstoorde beeldvorming met betrekking tot de Holocaust kan nog steeds voorkomen, maar een correcte historische representatie is een eerste en belangrijke stap. Het verhaal moet voor de jeugd een les bevatten. En in relatie tot het thema van de oorlog houdt dat in de meeste gevallen een morele les in. Het gaat erom dat zowel kinderen als tieners een beter begrip krijgen van problematieken zoals pesten, buitensluiting, racisme of armoede (Schellekens, 2005).

Los van de bijzondere eigenschappen die je in dergelijke verhalen tegen komt omdat het over een belangrijke periode in de wereldgeschiedenis gaat, zien we in jeugdliteratuur ook algemene kenmerken steeds terugkeren. Charlotte Bühler, vooral bekend vanwege haar werk op het gebied van ontwikkelingspsychologie, onderscheid een aantal leesfasen. En elke leesfase ofwel een leeftijdscategorie met betrekking tot kinderboeken en jeugdliteratuur heeft

zijn eigen kenmerken. In de eerste leesfase, de *struwelpeterleeftijd*, gaat het om kinderen tussen de twee en vier jaar. De boeken zijn bondig en gaan over voor het kind herkenbare situaties. In de volgende fase, de *sprookjesleeftijd*, gaat het om boeken voor kinderen tussen de vier en acht tot tien jaar. Kinderen die onder deze categorie vallen zijn nog veel bezig met hun eigen leefwereld, maar zijn ook instaat om interesse te tonen in het verhaal van een derde die zij niet kennen. De volgende fase, de *Robinsonleeftijd*, heeft betrekking op kinderen tussen de negen en elf tot twaalf jaar. De verhalen worden realistischer. Het sluit aan bij het leven van het naar schoolgaande kind. Boeken voor kinderen van deze leeftijd gaan vaak over helden die een probleem moeten zien op te lossen. Een nieuw kenmerk in deze fase is sensatie. Jongens lezen graag over de avonturen van de helden en meisjes richten zich steeds meer op de gevoelige aspecten van het verhaal, denk bijvoorbeeld aan romantiek. Gedurende de *heldenleeftijd*, jeugd tussen de twaalf en vijftien jaar, is het eigen identificatieproces belangrijk. De jonge lezers moeten zich kunnen identificeren met de hoofdpersoon of verteller. Een duidelijk standpunt is in de boeken voor deze leeftijdscategorie belangrijk. Tot slot onderscheid Bühler de *romanleeftijd* voor jongeren tussen de vijftien en twintig jaar. Lezers benaderen in deze fase een verhaal vanuit de kennis die zij hebben (Ghesquiere, 2009). Er moet dus ook rekening worden gehouden met het kennisniveau van de jonge lezer (Vriens, 2005). Wat deel je wel en wat deel je niet met kinderen en jeugd en hoe verwerk je een historische representatie van de Tweede Wereldoorlog in een verhaal voor jonge lezers?

In mijn scriptie heb ik het steeds over jeugdliteratuur dus voor mijn scriptie zijn vooral de algemene kenmerken die we regelmatig terugvinden in boeken voor lezers in de Heldenleeftijd belangrijk. Het kernbegrip is identificatieproces. Jeugd leert zichzelf in deze periode kennen en probeert aansluiting te vinden bij een groep. De jongeren leren tevens wat hun plek in de wereld is en welke normen en waarden gelden in hun maatschappij. Voor lezers in de heldenfase is het belangrijk dat zij zichzelf herkennen in een personage in het boek dat zij lezen en dan vooral het hoofdpersonage. Schellekens (2005:64) ziet het verhaal van Anne Frank als een “educatief buitenkansje” in het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog. *Het Achterhuis* is in dit geval autobiografisch, maar de lezer ervaart de oorlog door de ogen van een puber.

Jonge lezers zijn dus beter instaat de kern of de les in een verhaal op te pakken als zij de gebeurtenissen zien door de ogen van een leeftijdsgenoot of lezen over de ervaringen van een leeftijdsgenoot als een boek in de derde persoon is geschreven. De gedachtegang van de personages zijn immers herkenbaar. Romantische gevoelens worden bijvoorbeeld anders geuit in de tienerjaren dan in de periode van volwassenheid. Wat een ramp is voor een tiener die

thuis wil horen bij leeftijdsgenoten is vaak geen bijzonderheid voor een volwassen persoon. Voornamelijk het naïeve karakter van jongeren is een belangrijk aspect als het gaat om verhalen over de oorlog. Van Lierop- Debrauwer (2005) spreekt over ‘onschuldig karakter’ van verhalen.

De zienswijze van de auteur met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog zal onder andere blijken uit het frame dat gehanteerd wordt. De eis van Kokkola, ‘een historische representatie’, lijkt als stok achter de deur te fungeren bij het framen van de Tweede Wereldoorlog en de hoofdrolspelers in de oorlog. Hieruit blijkt hoeveel waarde er wordt gehecht aan goed onderwijs over dit betreffende onderdeel van de Nederlandse geschiedenis.

1.3 | Samenvatting belangrijke concepten

Concept	Definitie/ functie
<i>Collectief geheugen</i>	Gemeenschappelijk gedeelde representaties van het verleden.
<i>Representaties</i>	Verbeelding van gebeurtenissen en actoren; Constructie van de werkelijkheid.
<i>Media</i>	Kanalen om informatie ook wel constructies van de werkelijkheid te verspreiden.
<i>Framing</i>	Instrument aan de hand waarvan de te verspreiden informatie wordt geselecteerd en gepresenteerd.
<i>Beeldvorming</i>	Proces: de manier waarop mensen externe informatie intern verwerken.

Tabel 1
Overzicht belangrijke concepten

HOOFDSTUK II

METHODEN

De centrale vraagstelling richt zich op de beeldvorming van ‘foute’ Nederlanders in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011. Ik ben geïnteresseerd in de opvattingen en gevoelens die binnen de Nederlandse samenleving heersen ten aanzien van de landverrader en in de wijze waarop deze zijn terug te vinden in jeugdliteratuur. Het verrichten van kwalitatief onderzoek sluit het best aan op mijn doel- en vraagstelling. In dit hoofdstuk bespreek ik de onderzoeksvragen, de door mij gehanteerde onderzoeksmethoden, de variabelen, mijn dataverzameling, de wijze van analyseren, weergeef ik mijn resultaten en sluit ik af met een bespreking van de manier waarop ik de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek heb willen behouden.

2.1 | Onderzoeksvragen

De centrale vraagstelling is als volgt:

Op welke wijze heeft de beeldvorming van 'foute' Nederlanders zich ontwikkeld in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011?

Met de term ‘foute’ Nederlander – synoniemen in deze scriptie zijn landverrader, collaborateur en dader – verwijs ik naar Nederlanders die *lid van de NSB of een verwante vereniging, zoals de Nationale jeugdstorm waren; zich bij de Waffen- SS hadden aangesloten of dienstbaar waren aan de Duitsers*. Het begrip dienstbaar zegt echter nog niets over de achterliggende motieven. De term ‘foute’ Nederlander kan ook naar Nederlanders die *een relatie hebben met of nakomeling zijn van een persoon die op één van de besproken wijzen geaffilieerd was met de Duitsers* verwijzen.³ Personages die tot deze laatste groep behoren, neem ik alleen in mijn analyse op indien er sprake is van een concrete negatieve uitspraak, gedachte of handeling jegens hen.

Tot jeugdliteratuur reken ik boeken voor jeugd tussen de twaalf en zestien jaar oud (Ghesquiere, 2000).

³ Dit vanwege het feit dat een relatie of bloedband gedurende, maar ook na de oorlog dikwijls impliceerde dat een zeker gedachtegoed werd gedeeld.

Wat de periodisering betreft kies ik voor de periode na 1970, omdat Van der Heijden in *Dat nooit meer* (2011) stelt dat daders, dat wil zeggen de Duitse vijand en de Nederlandse collaborateur, sinds 1981 prominenter in literatuur voorkomen (Van der Heijden, 2011). Beeldvorming is aan maatschappelijke ontwikkelingen onderhevig en kan onder de invloed van deze ontwikkelingen veranderen. Omdat ik mij richt op ontwikkeling heb ik ervoor gekozen om boeken die ruim een decennium voor en na 1981 zijn uitgebracht in mijn selectie op te nemen.

De centrale onderzoeksvraag beantwoord ik aan de hand van een drietal deelvragen die ik in het derde hoofdstuk, methoden, nader beargumenteer:

1. Welke maatschappelijke rol vervult jeugdliteratuur binnen Westerse samenlevingen?
2. Welk frame hanteren Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) bij het schrijven over collaborateurs, in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?
3. Welke beeldvorming van collaborators komt tot stand door de manier waarop Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) collaborators gestalte geven in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?

2.2 | Methoden

Dit onderzoek is gedaan op basis van de *gefundeerde theoriebenadering* van Barney Glaser en Anselm Strauss (Glaser & Strauss, 1967). Het toepassen van een kwalitatieve methode was gezien mijn datamateriaal, een grote hoeveelheid aan tekst in de vorm van literatuur, de voor de hand liggende keuze. Een tweede reden voor mijn keuze is het feit dat ik voornamelijk op zoek moest gaan naar gevoelens, gedachten, meningen en gedragingen. Tot slot heeft het feit dat beeldvorming centraal staat een rol gespeeld.

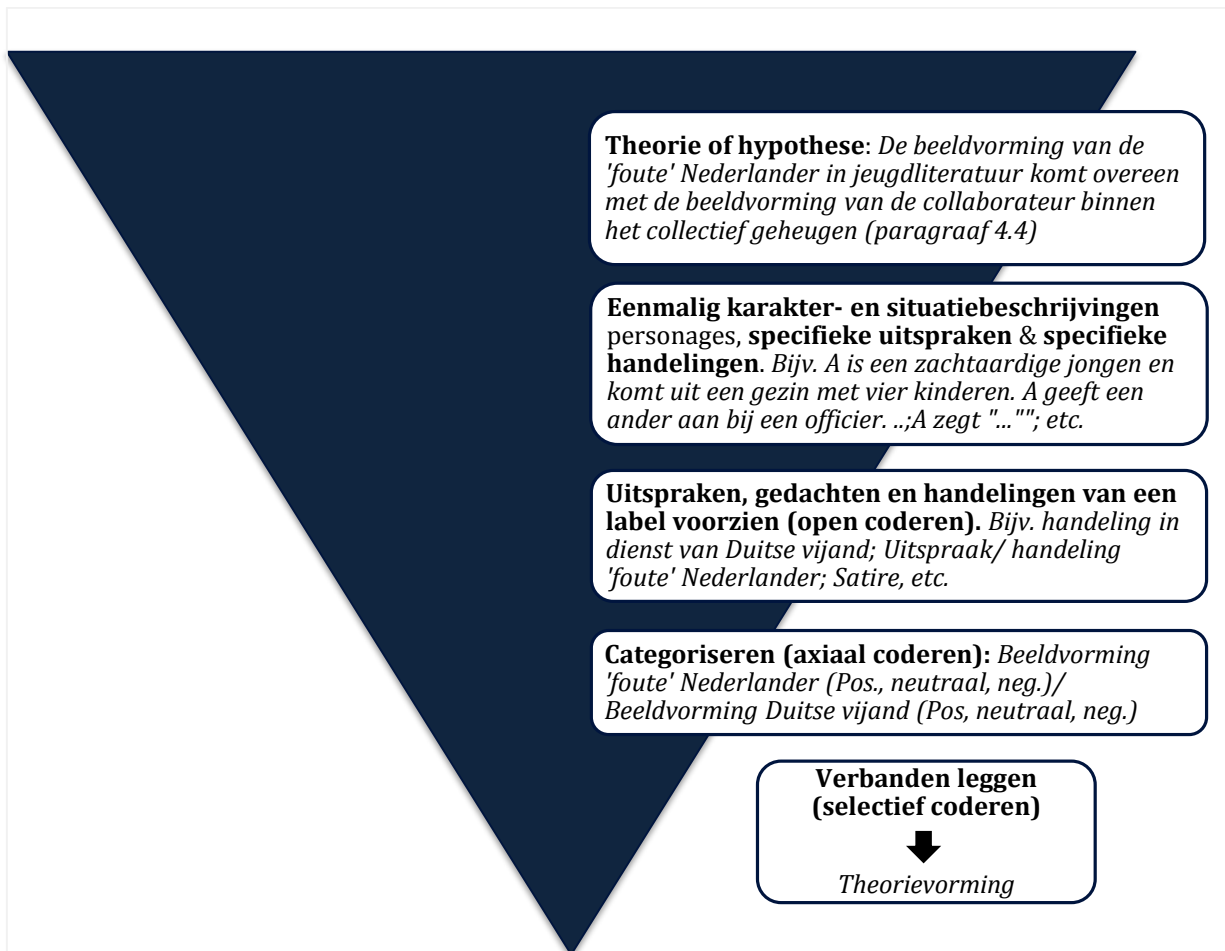
De *gefundeerde theoriebenadering* is een inductieve methode die uitgaat van leidende data en zich goed leent voor theorievorming. Deze methode deelt veel eigenschappen met andere vormen van kwalitatief onderzoek, maar onderscheidt zich van de andere onderzoeksvormen door nadruk te leggen op het vormen van een theorie (Strauss & Corbin, 2008). Bij gebruik van deze methode is het ook mogelijk om een hypothese te toetsen.

Komen tot een getoetste theorie wordt mogelijk door het voortdurend vergelijken van labels, zoals: *handeling in dienst van Duitse vijand*, *uitspraak 'foute' Nederlander*, *satire*, et

cetera (Constant Comparative Method). Dit voorkomt in de eerste plaats dat ik het overzicht verlies, maar het maakt ook mogelijk dat ik patronen en verbanden uit de jeugdboeken kan halen (Boeije, 2002).

Deze methode vereist tijdens het analyseren het doorlopen van drie fasen, namelijk: *open coderen*, *axiaal coderen* en tot slot *selectief coderen* (Boeije, 2002). Tijdens het open coderen verbind ik labels aan mijn onderzoekseenheden ('foute' Nederlander, gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen). Dit probeer ik zo gelijkmatig mogelijk te doen, dus: soortgelijke onderzoekseenheden krijgen een soortgelijk label. Bij het axiaal coderen gaat het om het samenvoegen en splitsen van labels in categorieën ofwel codes. Tot slot vindt het selectief coderen plaats. Deze fase luidt de theorievorming in. Ik ga nu immers opzoek naar patronen in en verbanden tussen de verschillende codes (figuur 4).

De data die ik analyseer voor mijn onderzoek bestaat uit jeugdliteratuur. Met behulp van de boeken- en filmlijst op de webpagina van de Stichting entoen.nu heb ik een viertal jeugdboeken geselecteerd, namelijk: *Oorlogswinter* (1972), *De kinderen van het Achtste Woud* (1977), *Vallen* (1994) en *Familiegeheim* (2011). Mijn dataverzameling moest aan enkele voorwaarden voldoen: de Tweede Wereldoorlog is het centrale thema, het boek is geschikt voor jeugd tussen de twaalf en zestien jaar en het boek is na 1970 uitgebracht. Ik heb ook nog specifiek gekeken naar het jaar waarin het boek is uitgebracht, omdat ik kijk naar ontwikkelingen in beeldvorming. Een zekere spreiding was dus noodzakelijk.

Figuur 4
Illustratie wijze van analyseren

2.3 | Variabelen

In deze paragraaf beschrijf ik de eenheden die in mijn onderzoek centraal staan. Bij het analyseren van de datamateriaal kijk ik naar de volgende zaken: het verhaal, de verteller of personages, de gehanteerde frames, de ‘foute’ Nederlander volgens mijn afbakening en tot slot de gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen van of jegens collaborateurs en de Duitse vijand.

2.3.1 | Het verhaal

In hoofdstuk twee staan eigenschappen die kenmerkend zijn voor kinderboeken en jeugdliteratuur. Deze eigenschappen veranderen steeds afhankelijk van de leeftijdsperiode waarin de lezer zich bevindt. De focus ligt in deze scriptie op jeugdliteratuur en met deze term

kom ik terecht in de sfeer van de heldenleeftijd (twaalf tot vijftien jaar). Een kenmerk van boeken die geschreven zijn voor jeugd in deze leeftijdscategorie is het voorkomen van een (hoofd)figuur waarin de lezer zichzelf kan herkennen of waaraan de lezer zichzelf kan spiegelen. De lezer bevindt zich nu vaak in een identificatieproces. Een tweede kenmerk is de aanwezigheid van een duidelijk standpunt. Kortom het boek dient een bijdrage te leveren aan de morele ontwikkeling van de lezer. Het is tevens belangrijk dat kinderboeken en jeugdliteratuur over de Holocaust betrouwbare historische representaties zijn (Van Lierop-Debrauwer, 2005). Er is een verschil tussen de Holocaust en de Tweede Wereldoorlog an sich, maar in mijn scriptie haal ik deze niet uit elkaar. De Holocaust zie ik als onderdeel van de oorlog. De collaborateur staat centraal in mijn scriptie en één van de misdaden van ‘foute’ Nederlanders is het verraden van Joodse Nederlanders. Dus de vereiste van Kokkola die betrekking heeft op de Holocaust trek ik breder.

2.3.2 | De verteller & hoofdpersoon

De morele lessen die kenmerkend zijn voor jeugdliteratuur komen beter over als de lezer de les leert *met* de hoofdpersoon. Als de hoofdpersoon of verteller in dezelfde levensfase zit als de lezer of als de hoofdpersoon of verteller achteraf het verhaal vertelt over de periode dat deze in dezelfde levensfase zat als de lezer levert dit een bijdrage aan de morele of emotionele opvoeding van deze jonge lezer, die midden in een identificatieproces zit. Ik bekijk dus ook of de hoofdfiguur of verteller zelf als jeugd is te kwalificeren.

2.3.3 | Frames

In het eerste hoofdstuk onderscheid ik twee categorieën frames, namelijk: dominante frames met betrekking tot de ‘foute’ Nederlander en de Duitse vijand en concurrerende frames. Ik belicht drie manieren waarop collaborateurs in de media in de meeste gevallen worden geframed (dominant):

1. Lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en aan het aanhangen van een antisemitisch gedachtegoed (projectframe en beleidsframe).
2. De Duitse vijand tot dienst zijn of Duits gezelschap houden is landverraad, ‘fout’ en een teken van zwakte (karakteriserend frame en beleidsframe).

3. (Teveel) aandacht of begrip voor daders, ‘foute’ Nederlanders, in de Tweede Wereldoorlog is een manier om de Holocaust te bagatelliseren (dramaframe).

De twee concurrerende frames die in hoofdstuk één beschreven staan, zijn:

1. Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken (beleidsframe).
2. De Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers (beleidsframe).

De analyse zal worden uitgevoerd aan de hand van een vragen en antwoordenmodel. In de verhalen uit mijn data worden verschillende onderwerpen behandeld en zijn er verschillende personages die in verschillende situaties verkeren en hun eigen keuzes maken. Om toch een eenduidige conclusie te kunnen trekken richt ik mij op de centrale thema’s en op de meest opvallende of kenmerkende gebeurtenissen. De vraag uit het onderstaande model koppel ik dus ook hieraan.

Vraag	Frame bij bevestigend antwoord
<i>Is een personage dienstbaar aan een Duitser uit vrije wil of vanuit een onbekend motief?</i>	Dominant: de Duitse vijand tot dienst zijn of Duits gezelschap houden is landverraad, ‘fout’ en een teken van zwakte.
<i>Wordt een personage geschuwd of als onbetrouwbaar gezien vanwege lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging?</i>	Dominant: lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en aan het aanhangen van een antisemitisch gedachtegoed.
<i>Heeft een dader een andere rol dan dader en wordt er in verband hiermee een uitspraak gedaan over slachtoffers of Joodse Nederlanders?</i>	Dominant: (teveel) aandacht of begrip voor daders, ‘foute’ Nederlanders, in de Tweede Wereldoorlog is een manier om de Holocaust te bagatelliseren.

Is een personage dienstbaar aan een Duitse, maar uit noodzaak en niet uit vrije wil of met een rechtvaardig motief?

Concurrerend: Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.

Wordt de Nationaal-Socialistische Beweging als politieke partij gepresenteerd en wordt er iets gezegd over wat zij voor de Nederlandse burgers kan betekenen?

Concurrerend: de Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers.

2.3.4 | 'Foute' Nederlander

Bij het analyseren heb ik de term 'foute' Nederlander op de volgende manier afgebakend; het gaat om Nederlanders die *lid zijn van de NSB of verwante verenigingen zoals de Nationale jeugdstorm; zich hebben aangesloten bij de Waffen-SS of dienstbaar zijn aan de Duitse commandanten, officieren en soldaten*. Het kan ook gaan om Nederlanders die een relatie hebben met of nakomeling zijn van iemand uit de bovenstaande categorieën. Het moet dan een concrete negatieve uitspraak, gedachte of handeling jegens deze groep betreffen. De bovenstaande afbakening heb ik afgeleid uit de theorie, en gepresenteerd in mijn theoretisch kader, maar deze bleek uiteindelijk niet geschikt voor elk boek. Om de betrouwbaarheid van mijn onderzoek op peil te houden zal ik hier per boek aangeven in hoeverre het mogelijk was om de bovenstaande afbakening te hanteren.

De centrale thema's in *Oorlogswinter* zijn verzet en verraad. Mijn afbakening van de term 'foute' Nederlander bleek geschikt voor dit boek. Een opmerking om misverstanden te voorkomen: ik merk personages die met tegenzin en onder druk dienstbaar zijn aan de Duitsers ook als 'foute' Nederlanders aan. Mijn scriptie richt zich op beeldvorming. Beeldvorming is extern, het gaat immers niet om intenties of waarheden met betrekking tot het object van een betreffende beeldvorming. Het gaat om beelden die anderen of buitenstaanders, in dit geval ook andere personages, hebben over het object van een betreffende beeldvorming. In het boek *Oorlogswinter* speelt dit een rol, omdat enkele Nederlandse personages de Duitse soldaten regelmatig –onder druk– tot dienst zijn. Buitenstaanders hielden er bij het vellen van oordelen dikwijls geen rekening mee of er sprake

was van druk of tegenzin. Dit zien wij bijvoorbeeld bij het personage Louise Adelheid Mathilde Weddik Wansfeld. Zij is een rijke barones in het fictieve dorp Vlank. Vanwege het feit dat zij een ruime woning heeft willen de Duitse officieren en soldaten bij haar in huis inkwartieren. Dit staat zij met tegenzin toe en ze legt de Duitse vijand ook direct huisregels op. Hier kan zij mee weggelopen vanwege haar hoge afkomst (*Oorlogswinter*, 1972, blz. 76).

In *De kinderen van het Achtste Woud* staat het alledaagse leven gedurende de oorlog centraal. Mijn afbakening van de ‘foute’ Nederlander leent zich goed voor dit boek. Ook hier geldt dat ik personages die met tegenzin of onder druk dienstbaar zijn aan de Duitse vijand als ‘fout’ aanmerk. In dit boek worden de ouders in het gastgezin waar de hoofdpersoon bij verblijft – De heer en mevrouw Everingen – als boerengezin dikwijls ingeschakeld door de Duitse vijand. De familie Everingen helpt ook hulpbehoevende Duitse soldaten vanuit christelijke idealen. In hun ogen keer je niemand die hulp nodig heeft – ook je vijanden niet – de rug toe (*De kinderen van het Achtste Woud*, 1977, o.a. blz. 199).

Vallen, het derde boek, stelt een probleem dat verwant is aan de Tweede Wereldoorlog aan de kaak, namelijk extremisme. Het laat zien hoe gevaarlijk haat voor anderen, dikwijls mensen met een andere afkomst of religie, kan zijn. Mijn afbakening van de ‘foute’ Nederlander in de oorlog bleek geschikt voor dit verhaal. Het verhaal speelt zich voor het grootste deel af in het heden, maar grijpt ook terug naar de Tweede Wereldoorlog. Hoewel de denkwijzen, uitspraken en daden van de hedendaagse personages doen denken aan die van de collaborateurs gedurende de oorlog neem ik deze niet op in mijn analyse. Het gaat mij immers om de beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander in de Tweede Wereldoorlog. Ik richt mij dus vooral op de passages die betrekking hebben op het verleden. Tijdens de oorlog heeft de grootvader van Lucas – de hoofdpersoon – verraad gepleegd, door een groep onderduikende Joden aan te geven bij de Duitse vijand. Met deze daad is de grootvader van Lucas een collaborateur, echter zit er meer achter de keuze van deze man. Lucas wordt, als kleinzoon van de verrader in het verhaal, een aantal keren opgenomen in mijn codeboek. Dit volgt uit mijn ‘standaard’ afbakening: “Het moet dan een concrete negatieve uitspraak, gedachte of handeling jegens deze groep [‘kinderen of kleinkinderen van’] betreffen.”

Het thema in *Familiegeheim* is het verdriet waartoe de keuzes van ‘foute’ ouders kan leiden. Mijn afbakening van de ‘foute’ Nederlander bleek voor dit boek te ruim. Het gaat om een familie, waarin meerdere generaties collaboreerden met de Duitsers. Dit had voor de analyse van *Familiegeheim* tot gevolg dat elk personage als ‘fout’ aangemerkt kon worden. Ik zou dus bijna elke gedachte, uitspraak en handeling in het boek in mijn analyse moeten opnemen. Bij het analyseren van dit boek heb ik er daarom voor gekozen om enigszins af te

wijken van mijn afbakening van de ‘foute’ Nederlander. Het komt in grote lijnen overeen met mijn standaard afbakening, maar met het onderstaande aangepaste schema vallen er toch een aantal personages buiten mijn analyse. Ik heb gewerkt met kernfiguren. Deze figuren zijn:

- i. Wim Peeters** (de opa van hoofdpersoon Eva en de lievelingsbroer van hoofdpersoon Hanneke (Zus)). Wim was lid van de NSB en zat bij de Waffen- SS. Hij vormt een centraal figuur in het verhaal en in de zoektocht van Eva naar antwoorden betreffende haar familiegeschiedenis.
- ii. Johannes Willem Peeters** (de vader Wim, Hans, Lena, Hanneke, Dolf en Nellie). Johannes heeft de keuze gemaakt zich aan te sluiten bij de NSB en kreeg een hoge functie binnen de beweging. Johannes was bevriend met veel vooraanstaande Duitsers, zoals de commandant van kamp Westerbork (blz. 38).
- iii. NSB’ers, SS’ers, et cetera (in algemene zin) en centrale figuren binnen de beweging.**⁴ Indien er een opmerking wordt gemaakt over NSB’ers en/ of landverraders (in algemene zin), neem ik dit mee in mijn analyse. Tevens neem ik uitspraken of gedachten over centrale figuren binnen de beweging, zoals Anton Mussert, mee.
- iv. Partners en kinderen van ‘foute’ ouders.**⁵ Indien concreet naar de keuzes van Johannes Peeters of Wim Peeters wordt verwezen en hun partners en kinderen als gevolg hiervan met de nek worden aangekeken door Nederlandse burgers (o.a. blz. 80).

2.3.5 | Beeldvorming

In de jeugdboeken fabriceren de auteur personages die gevoelens en gedachten hebben en deze eventueel uiten door middel van een uitspraak. Ook voeren de personages handelingen uit als individu of groep. Een auteur doet dit vanuit dan wel dominante frames of contraframes met betrekking tot de oorlog. De gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen van of jegens ‘foute’ Nederlanders, die de lezer meekrijgt, dragen bij aan het

⁴ Deze groep ‘foute’ Nederlanders – en tevens de gevallen waarin zij worden opgenomen in mijn analyse – valt gewoon onder mijn afbakening. Ik benoem deze echter concreet vanwege mijn bewuste keuze om deze groep als kernfiguur aan te merken.

⁵ Deze groep ‘foute’ Nederlanders – en tevens de gevallen waarin zij worden opgenomen in mijn analyse – valt onder mijn afbakening, maar wijkt enigszins af van de standaard met de volgende zinelementen: “Indien concreet naar de keuzes van (...) wordt verwezen” en “(...) als gevolg hiervan met de nek worden aangekeken door Nederlandse burgers.” De standaard afbakening is dus iets algemener.

ontstaan van een beeld van de Nederlandse collaborateur. Ik kijk in het verlengde van de ‘foute’ Nederlander ook naar de beeldvorming van de Duitse vijand. Ik hanteer drie categorieën van beeldvorming: Positief, neutraal en negatief.

Positief gebruik ik in de situatie dat een gevoel, gedachte, uitspraak of handeling of de som van deze variabelen ertoe leidt dat de lezer de ‘foute’ Nederlander of een Duitser niet als een kwaad figuur ziet of sterker nog als een rechtvaardig of vriendelijk persoon zou aanmerken. Ook als een beschrijving ertoe leidt dat de lezer begrip of medelijden kan opbrengen voor het personage die als ‘fout’ wordt aangemerkt, hanteer ik deze categorie. Het vooringenomen beeld van veel lezers van daders in de Tweede Wereldoorlog is veelal negatief. Het gebruik van deze categorie kan leiden tot nieuwe inzichten met betrekking tot het bestempelen van Nederlandse burgers of Duitsers als ‘fout’.

Neutraal is een categorie die ik gebruik in de situatie dat een gevoel, gedachte, uitspraak of handeling of de som hiervan niet leidt tot een positief of negatief beeld van de ‘foute’ Nederlander of Duitser. Het gaat bijvoorbeeld om banale handelingen, zoals: ‘Hij eet een boterham’.

De categorie *negatief* gebruik ik als een gevoel, gedachte, uitspraak of handeling of de som hiervan bij de lezer leidt tot het idee dat een collaborateur of de Duitse vijand mensen kwaad doet, dat deze figuur een gevaar is voor de Nederlandse maatschappij en niet te vertrouwen is. Het vooringenomen beeld van veel lezers van daders in de Tweede Wereldoorlog zijn veelal negatief. Het gebruik van deze categorie heeft een bevestigende werking.

2.3.6 | Gedachte of uitspraak personage

Dit variabel is vooral passief. Tijdens het lezen krijg je vooral de gedachten mee van de hoofdpersoon, door wie je het verhaal meemaakt, of de verteller. Onder gedachte wordt ook verstaan een beschrijving van iets, iemand of een gebeurtenis zonder dat dit wordt verwoord. Gedachten van overige personages zijn te onderscheiden door het gebruik van het werkwoord ‘denken’. Hetzelfde geldt voor gevoelens (werkwoord: ‘voelen’). Uitspraken zijn uiteraard te herkennen door het gebruik van leestekens ...: “ (...)”.

2.3.7 | Handeling personage

Dit variabel heeft betrekking op een actie. Tijdens het lezen te onderscheiden door het gebruik van werkwoorden. Werkwoorden die hierop een uitzondering vormen: ‘voelen’, ‘denken’, ‘zeggen’ of vergelijkbare werkwoorden. Het gaat om handelingen die worden uitgevoerd door een ‘foute’ Nederlander of Duitse vijand of een handeling jegens hen. Om een voorbeeld te geven; Schieten op een Duitse soldaat, vijand tijdens de oorlog, is een handeling jegens hem die impliceert dat hij als gevaar aangemerkt dient te worden.

2.4 | Analyse

Ik ben dit onderzoek ingegaan met een hypothese. Ik verwachtte namelijk de beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander, zoals we deze tegenkomen in het collectief geheugen van Nederland ofwel een vooral negatief beeld, op dezelfde manier in jeugdliteratuur terug te vinden. De auteurs zijn immers onderdeel van de Nederlandse maatschappij en bekend met het beeld van collaborateurs in het huidige collectief geheugen. Dit onderzoek moet leiden tot een gefundeerde theorie, ofwel een te toetsen theorie.

De data is in twee sessies geanalyseerd. De eerste sessie is verkennend, maar heeft ook als doel te toetsen of de geselecteerde data valt binnen de grenzen van de afbakeningen, die aan de hand van het theoretisch kader zijn vastgesteld. Het is verkennend omdat er kennis wordt gemaakt met de verhaallijn, personages en de schrijfstijl van de auteur. De sessie fungeert ook als toets waarin de volgende vragen worden beantwoord:

Vraag	Wijze van toetsen	Variabel(en)
<i>Is het boek als jeugdliteratuur aan te merken?</i>	Aan te raden leeftijd lezer is tussen de 12 en 16 jaar (Heldenleeftijd).	Verhaal
<i>Voldoet het boek aan de eisen die in algemene zin aan jeugdliteratuur en jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog worden gesteld?</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Situaties waarin de lezer zich in kan leven (identificatieproces)✓ Duidelijk(e) standpunt(en) of les✓ Historische representatie	Verhaal, Verteller & personage
<i>Welk frame hanteert de auteur?</i>	Keuze uit: Dominant: lid NSB inherent aan collaborateur, Dominant: dienstbaar aan Duitser is	Frames

	landverraad, Dominant: aandacht dader is bagatelliseren Holocaust, Concurrerend frame: overleven en Concurrerend frame: NSB als politieke partij.	
--	---	--

Tabel 2
Verduidelijking methoden

De volgende dominante frames worden onderscheiden:

1. Lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en aan het aanhangen van een antisemitisch gedachtegoed (projectframe en beleidsframe).
2. De Duitse vijand tot dienst zijn of Duits gezelschap houden is landverraad, ‘fout’ en een teken van zwakte.
3. (Teveel) aandacht of begrip voor daders, ‘foute’ Nederlanders, in de Tweede Wereldoorlog is een manier om de Holocaust te bagatelliseren.

Om vast te stellen of er sprake is van één van de bovenstaande frames stel ik de volgende vragen:

Is een personage dienstbaar aan een Duitser uit vrije wil of vanuit een onbekend motief? Een bevestigend antwoord op deze vraag leidt tot het frame: De Duitse vijand tot dienst zijn of Duits gezelschap houden is landverraad, ‘fout’ en een teken van zwakte.

Wordt een personage geschuwd of als onbetrouwbaar gezien vanwege lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging? Een bevestigend antwoord op deze vraag leidt tot het frame: Lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en aan het aanhangen van een antisemitisch gedachtegoed.

Heeft een dader een andere rol dan dader en wordt er in verband hiermee een uitspraak gedaan over slachtoffers of Joodse Nederlanders? Een bevestigend antwoord op deze vraag leidt tot het frame: (Teveel) aandacht of begrip voor daders, ‘foute’ Nederlanders, in de Tweede Wereldoorlog is een manier om de Holocaust te bagatelliseren.

De twee concurrerende frames zijn:

1. Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.
2. De Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers.

Om vast te stellen of er sprake is van één van de bovenstaande frames stel ik de volgende vragen:

Is een personage dienstbaar aan een Duitse, maar uit noodzaak en niet uit vrije wil of met een rechtvaardig motief? Een bevestigend antwoord op deze vraag leidt tot het frame:

Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.

Wordt de Nationaal-Socialistische Beweging als politieke partij gepresenteerd en wordt er iets gezegd over wat zij voor de Nederlandse burgers kan betekenen? Een bevestigend antwoord op deze vraag leidt tot het frame: De Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers.

Tijdens de tweede sessie wordt er gebruik gemaakt van de gefundeerde theoriebenadering. De onderzoekseenheden zijn: ‘foute’ Nederlander, zoals afgebakend, beeldvorming, gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen. Tijdens deze tweede slag vindt het coderen plaats. Indien er in hoofdstuk III en IV verwezen wordt naar het codeboek (zie bijlagen) gebeurt dat als volgt: CB-nr. boek-blz. boek. De eerste stap was het arceren. Bij het dieplezen van het boek werd er per zin of groep samenhangende zinnen gekeken of er sprake was van een concreet gevoel, concrete gedachte, uitspraak of handeling van of jegens een ‘foute’ Nederlander of een Duitser. Handelingen zijn in eigen bewoordingen genoteerd, maar er werd dicht gebleven bij de manier waarop de auteur het in het boek heeft geschreven. Dus als er in een boek stond: ‘Een Duitse soldaat klopte op de deur’, staat er in het codeboek onder handeling: ‘op de deur kloppen’. Achter de handeling staat een afkorting die aangeeft wie de handeling uitvoert. De betekenis van de afkorting staat in het codeboek onder de algemene beschrijvingen. De zinnen of een groep samenhangende zinnen die gevoelens, gedachten en uitspraken uitdrukten zijn in het codeboek letterlijk overgenomen uit het verhaal.

Vervolgens werd er open gecodeerd. Op de genoteerde handelingen en geselecteerde stukken tekst werd een label geplakt. Hierbij was het eerst zoeken naar juiste samenvattende beschrijvingen, die ook voor hergebruik geschikt waren. Dus de eerste keer dat ik in een

verhaal tegenkwam dat er *een grap* werd gemaakt ten koste van een NSB'er heb ik dat als satire gelabeld. Het label satire viel op meerdere soortgelijke uitspraken te plakken. Het was dus noodzakelijk dat ik naarmate ik verder in mijn datamateriaal zat ik steeds terug keek en vergeleek. Als ik halverwege een boek was overgestapt op een nieuw label, terwijl het om een soortgelijke handeling of uitspraak ging, moest ik een keuze maken.

De volgende stap was axiaal coderen. Er vond categorisatie plaats. Het label fungeerde als indicatie voor het type beeldvorming van de dader: positief, neutraal of negatief. En aan de hand van de toewijzing van een 'positief', 'neutraal' of 'negatief' kon ik opzoek gaan naar verbanden. Dit gebeurt door de categorieën te koppelen aan de bevindingen die tijdens de eerste slag in de data zijn gemaakt. Dus een categorie wordt gelegd naast het frame dat de auteur hanteert.

2.5 | Validiteit & betrouwbaarheid

In een goed onderzoek moeten de validiteit en de betrouwbaarheid gewaarborgd worden. De *validiteit* heeft betrekking op de vraag of de onderzoeker meet wat hij wil weten. Heb ik de juiste bevindingen gedaan aan de hand van mijn data? De manier om dit te controleren is onder andere triangulatie (onderzoekers, methoden, theoretisch). Mijn onderzoek leent zich goed voor herhaling. Een goede manier om de validiteit van mijn onderzoek te meten is door middel van intersubjectiviteit ('t Hart, Boeije & Hox, 2009). Historica en M.A. Laura van Zeijl heeft één van de jeugdboeken uit mijn data geanalyseerd. Hierbij heb ik haar van de volgende aanwijzingen en hulpmiddelen voorzien: een uitleg van mijn methode, mijn afbakening van de term 'foute' Nederlander en een werkblad ofwel het schema waarmee ik heb gewerkt. Door de bevindingen van Van Zeijl met mijn eigen analyse van *De kinderen van het Achtste Woud* (1977) te vergelijken kan ik de validiteit van mijn onderzoek positief beïnvloeden. Het gaat hier slechts om een kleine steekproef, maar het geeft mij een indicatie van de mate waarin mijn onderzoek correct is uitgevoerd. Ook een methodische verantwoording beïnvloedt de validiteit positief. Het moet voor de lezer duidelijk zijn hoe ik tot mijn bevindingen ben gekomen ('t Hart, Boeije & Hox, 2009). Dit heb ik gedaan door mijn werkwijze duidelijk uiteen te zetten.

Door de *betrouwbaarheid* te meten, ga ik na of mijn analyse van de data zo min mogelijk fouten en afwijkingen bevat. Er zijn in mijn onderzoek enige zaken die de betrouwbaarheid negatief beïnvloeden. Zo is mijn datamateriaal te beperkt om tot theorievorming te komen. Dit kan ik oplossen door mijn datamateriaal te vergroten. Er moet

echter een afweging worden gemaakt tussen beschikbare tijd en optimale betrouwbaarheid. Ik ben van mening dat ik hierin een balans heb gevonden. Een ander probleem met mijn datamateriaal komt voort uit mijn methode. Bij de gefundeerde theoriebenadering maak je gebruik van strategisch gekozen datamateriaal. Dit kan tot een vertekend beeld leiden. Ik heb echter mijn data niet geselecteerd op de mate waarin of de wijze waarop ‘foute’ Nederlanders in de jeugdboeken voortkomen. Ik heb mijn data geselecteerd op basis van thema, namelijk de Tweede Wereldoorlog en het jaartal van publicatie om een ontwikkeling in beeldvorming te kunnen waarnemen. De wijze van selectie zal niet tot een negatieve beïnvloeding van de betrouwbaarheid van mijn onderzoek leiden. Door middel van herhaling kan ik nagaan of het analyseren van mijn data nauwkeurig is verlopen (inter-rater reliability) (‘t Hart, Boeije & Hox, 2009).

Als ik de analyse van mede-codeerster Van Zeijl van het boek *De kinderen van het Achtste Woud* vergelijk met mijn analyse valt op dat er in haar analyse geen ‘foute’ Nederlanders voorkomen. Dit houdt in dat dit boek niets zegt over collaborateurs. In enge zin klopt dit ook, ik heb dezelfde conclusie getrokken. In mijn analyse heb ik echter de heer en mevrouw Everingen als fout aangemerkt vanwege het feit dat zij dienstbaar zijn aan de Duitsers. Het feit dat er tegenzin of druk in het spel is, maakte hierin voor mij geen verschil. Ik heb mij in dit geval strikt aan mijn afbakening van de ‘foute’ Nederlander gehouden. Dit interpretatieverschil heeft twee oorzaken. In de eerste plaats heb ik er bewust voor gekozen om ook de Nederlander die onder dwang bijstand aan de vijand verleent als ‘fout’ aan te merken. Dit is een weloverwogen keuze, gemaakt op grond van de door mij bestudeerde literatuur en mijn theoretische kader. Deze denkwijze druist kennelijk in tegen het gevoel van de tweede codeerder, die in mindere mate bekend is met zowel het thema als de literatuur. Aan de hand van het interpretatieverschil kan ik eventueel de conclusie trekken dat ik tekort ben geschoten bij het geven van instructies. Van Zeijl heeft nauwkeuriger gelet op de gevolgen van de Duitse bezetting. Zij is tot een nauwkeuriger of uitgebreider beeld gekomen van de Duitse vijand.

HOOFDSTUK III

RESULTATEN

In dit hoofdstuk bespreek ik de resultaten die ik heb verkregen door vier jeugdboeken aan de hand van de gefundeerde theoriebenadering te analyseren. De titels van de boeken zijn: *Oorlogswinter* geschreven door Jan Terlouw (1972), *De kinderen van het Achtste Woud* geschreven door Els Pelgrom (1977), *Vallen* geschreven door Anne Provoost (1994) en tot slot *Familiegeheim* geschreven door Caja Cazemier en Martine Letterie (2011). Mijn data heb ik in twee sessies geanalyseerd en daarom bespreek ik de resultaten ook in twee paragrafen.

3.1 | Model jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog & Holocaust

In deze eerste paragraaf bespreek ik de resultaten die ik heb verkregen na de eerste analyse van mijn data. Deze analyse was iets globaler, maar fungeert als een noodzakelijke toets om verbanden te kunnen leggen.

3.1.1 | Het verhaal & de hoofdpersoon

De uitgeverij classificeert *Oorlogswinter* (1972) als een boek voor twaalfplussers en is dus als jeugdliteratuur aan te merken. Het is gericht op jeugd in de fase heldenleeftijd. De hoofdpersoon in dit boek is een belevende ik-figuur (je ervaart gebeurtenissen door de ogen van de hoofdpersoon wanneer het gebeurt) van zestien jaar. Een jonge lezer kan dus aansluiting vinden bij de hoofdpersoon. Deze centrale figuur verkeert weliswaar in een andere situatie dan de lezer, namelijk een oorlog, en moet sneller volwassen worden, maar zowel de hoofdpersoon als de lezer zitten theoretisch gezien in een fase waarin zij zichzelf leren kennen en hun plaats in de maatschappij.

Kinderen van het Achtste Woud wordt door de uitgeverij geclassificeerd als een boek voor kinderen en jeugd tussen de negen en twaalf jaar ofwel de Robinsonleeftijd. Dit boek is nog net als jeugdliteratuur aan te merken. De hoofdpersoon is een belevende ik-figuur van twaalf jaar. De hoofdpersoon en de lezer bevinden zich in dezelfde fase, het is dus aannemelijk dat de lezer aansluiting vindt bij de hoofdpersoon. Dit is echter niet de fase waar

het identificatieproces van een personage of de lezer een grote rol speelt. In deze fase wordt er aan avontuur en spanning waarde gehecht.

Vallen is van alle datamateriaal die ik heb geanalyseerd het beste als jeugdliteratuur aan te merken. Dit boek kaart actuele en gevoelige onderwerpen aan zoals, discriminatie, en rechts-extremisme en slaat een brug met de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog. De uitgeverij classificeert *Vallen* als een boek voor vijftienplussers (heldenleeftijd). De hoofdpersoon is een belevende ik-figuur van zestien jaar. De lezer zal zich goed bij deze hoofdpersoon kunnen aansluiten. Het identificatieproces van de hoofdpersoon staat hierin duidelijk op de voorgrond. De centrale figuur leert zichzelf en zijn grenzen kennen. Hij zoekt aansluiting bij een ‘groep’ en moet voor zichzelf nagaan in hoeverre hij een eigen stem heeft. Dit is voor het merendeel van jeugd herkenbaar.

Familiegeheim wordt door de uitgeverij geclassificeerd als een boek voor kinderen tussen de negen en twaalf jaar (Robinsonleeftijd), en valt dus nog net onder mijn afbakening van jeugdliteratuur. De hoofdpersonen zijn beide een belevende ik-figuur van dertien jaar. Hoofdpersoon één in het heden en de tweede centrale figuur in het verleden, tegen het einde van de oorlog. De hoofdpersonen en het jonge publiek bevinden zich in dezelfde fase. Dit is een fase waarin er op zoek wordt gegaan naar avontuur en spanning. De vraag ‘Wie ben ik’ is in mindere mate aan de orde.

De vier boeken die mijn data vormen voldoen allen aan de toets met betrekking tot de aanwezigheid van een duidelijk standpunt of een les. Ze hebben allen een sterk moreel karakter. De auteurs spelen met ideeën over wat ‘goed’ is en wat ‘fout’. De boeken voldoen ook aan de eis dat zij een betrouwbare historische representatie moeten zijn van de periode van de Tweede Wereldoorlog. Dit houdt in dat als de jeugdboeken naast het feitelijke oorlogsverhalen worden gelegd dat er geen of nauwelijks tegenstrijdigheden zijn.

3.1.2 | Frames

Met het onderstaande vragen- en antwoordenmodel heb ik voor mijn data bekeken welk frame de auteurs hanteren in hun verhaal. Het frame van waaruit de auteurs schrijven biedt een goed aanknopingspunt bij het bepalen of zij uitgaan van een zwart-wit denken of een grijs en gematigd denken als het gaat om de gebeurtenissen en actoren in de oorlog. De manier van denken is weer een goede indicatie voor de beeldvorming van de collaborateur die tot stand wordt gebracht.

Vraag	Frame bij bevestigend antwoord
<i>Is een personage dienstbaar aan een Duitser uit vrije wil of vanuit een onbekend motief?</i>	Dominant: de Duitse vijand tot dienst zijn of Duits gezelschap houden is landverraad, ‘fout’ en een teken van zwakte.
<i>Wordt een personage geschuwd of als onbetrouwbaar gezien vanwege lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging?</i>	Dominant: lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en aan het aanhangen van een antisemitisch gedachtegoed.
<i>Heeft een dader een andere rol dan dader en wordt er in verband hiermee een uitspraak gedaan over slachtoffers of Joodse Nederlanders?</i>	Dominant: (teveel) aandacht of begrip voor daders, ‘foute’ Nederlanders, in de Tweede Wereldoorlog is een manier om de Holocaust te bagatelliseren.
<i>Is een personage dienstbaar aan een Duitse, maar uit noodzaak en niet uit vrije wil of met een rechtvaardig motief?</i>	Concurrerend: Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.
<i>Wordt de Nationaal-Socialistische Beweging als politieke partij gepresenteerd en wordt er iets gezegd over wat zij voor de Nederlandse burgers kan betekenen?</i>	Concurrerend: de Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers.

Oorlogswinter gaat over verzet en als tegenpool collaboratie. Centraal staat ook het dagelijks leven. We zien Nederlandse burgers die niet blij zijn met de Duitse aanwezigheid en die niet met de Duitse vijand willen samenwerken. Zij doen dit echter wel. Een belangrijke gebeurtenis in het boek is als de lezer er achter komt dat een centraal figuur die als collaborateur werd aangemerkt nauw contact met de Duitsers onderhield om zo te allen tijde te weten wat er speelde. Op deze manier kon hij Joodse onderduikers die bij hem verbleven

beter beschermen. Hierbij past het concurrerend frame: Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.

In *Kinderen van het Achtste Woud* staat het normale dagelijkse leven tijdens de oorlog centraal. We zien hier hoe een normaal boerengezin regelmatig door de Duitsers wordt ingeschakeld om hen tot dienst te zijn. Zij doen dit niet uit eigen wil. Dit gezin helpt ook meerdere malen Duitse soldaten, maar dit is niet als verraad aan te merken. Zij handelen vanuit een christelijk motief. Het idee dat christenen iedereen die hulp nodig hebben moeten helpen en beschermen drijft hen. Zij helpen ook een onderduikend Joods echtpaar. Hierbij past het concurrerend frame: Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.

Vallen gaat over het verraden van Joodse onderduikers door een Nederlandse collaborateur. In het verhaal krijgt de lezer echter een begrijpelijke verklaring. Een verklaring waarbij de lezer zichzelf kan afvragen, had ik niet hetzelfde gedaan? Een vader verloor zijn dochter dankzij een tekort aan voedsel, terwijl er ondertussen voedsel werd achtergehouden voor onderduikende Joodse kinderen in een klooster. Ook was het illegaal om onderduikers te hebben of helpen. Technisch gezien onderhield dit personage de wet en werd hij gedreven door onder andere verdriet. Hierbij past het concurrerend frame: Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.

In *Familiegeheim* krijgt de lezer een blik in het leven aan de andere kant van de ‘linie’. De lezer krijgt mee dat NSB’ers en Duitsgezinden ook liefhebbende gezinsmensen waren. Toch is de kern van het verhaal dat dergelijke Nederlanders er vaak, dus niet altijd, nazistische normen en waarden op nahielden. Het stigma van kinderen van NSB’ers staat centraal in dit verhaal. Dit wijst op een sterk afkeurende visie jegens de Nationaal-Socialistische Beweging. De auteurs hanteren een dominant frame: Lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging staat inherent aan het zijn van een ‘foute’ Nederlander en was antisemitisch.

3.1.3 | Overzicht

	Verhaal	Verteller & personage	Frame
Oorlogswinter (1972)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Leeftijd lezer: 12+ ✓ Te identificeren met hoofdpersoon; ✓ Les: niet alles is wat het lijkt; 	Een belevende ik-persoon, leeftijd 16 jaar.	Concurrerend frame: overleven

	✓ Historische representatie.		
Kinderen van het Achtste Woud (1977)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Leeftijd lezer: 9-12 ✓ Te identificeren met hoofdpersoon; ✓ Les: we zijn allemaal mensen & oordeel individuen geen groepen; ✓ Historische representatie. 	Een belevende ik-persoon, leeftijd 12 jaar.	Concurrerend frame: overleven
Vallen (1994)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Leeftijd lezer: 15+ ✓ Te identificeren met hoofdpersoon; ✓ Les: achter foute keuzes zitten soms geen op haat beruste motieven & keur discriminatie af; ✓ Historische representatie. 	Een belevende ik-persoon, leeftijd 16 jaar.	Concurrerend frame: overleven
Familiegeheim (2011)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Leeftijd lezer: 9-12/12+ ✓ Te identificeren met hoofdpersoon; ✓ Les: beëindig stigma op nageslacht 'foute' Ned.; ✓ Historische representatie. 	<p>Een belevende ik-persoon (heden), leeftijd 13 jaar.</p> <p>Een belevende ik-persoon (einde WO II), leeftijd 13 jaar.</p>	Dominant frame: lid NSB inherent aan collaborateur

Tabel 3

Overzicht model jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog & Holocaust

3.2 | Beeldvorming van de 'foute' Nederlander in jeugdliteratuur

In deze paragraaf bespreek ik de resultaten die ik heb verkregen met de gefundeerde theoriebenadering.

3.2.1 | Voorkomen 'foute' Nederlander

In paragraaf 4.3.4 heb ik het begrip 'foute' Nederlander afgebakend. Collaborateurs zijn Nederlanders die *lid zijn van de NSB of verwante verenigingen zoals de Nationale jeugdstorm; zich hebben aangesloten bij de Waffen-SS of dienstbaar zijn aan de Duitse commandanten, officieren en soldaten* of Nederlanders die *een relatie hebben met of*

nakomeling zijn van iemand uit bovenstaande categorieën. Een ruime afbakening, maar uit literatuur blijkt dat deze afbakening dicht bij de geconstrueerde werkelijkheid ligt. Afbakenen op deze manier was bij drie van de vier boeken uit mijn data goed te hanteren. Omdat deze begrenzing te ruim was om het boek *Familiegeheim* (2011) mee te analyseren heb ik gebruik gemaakt van een afwijkende afbakening (individuen en groepen geselecteerd).

Ik heb mijn data niet geselecteerd op de aanwezigheid van een personage die als ‘foute’ Nederlander is te kwalificeren, maar het viel op dat deze figuur in al mijn data een prominente rol innam. Dit komt mede door mijn ruime afbakening van het begrip collaborateur.

3.2.2 | Beeldvorming

De resultaten met betrekking tot de beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander behandel ik hieronder per boek.

3.2.2.1 | Oorlogswinter (1972)

Het thema in dit boek is in beginsel verzet tegen de Duitse bezetter en behandelt collaboratie als tegenpool. De negatieve beeldvorming ten aanzien van collaborateurs komt vooral tot uiting door de manier waarop de inwoners van het fictieve dorpje Vlack tegenover Nederlanders staan die relaties aangaan met de aanwezige Duitsers [CB-01]. De vorm van de relatie maakt hierbij niet uit. In het boek wordt Schafter, een beruchte dorpsbewoner, verdacht van verraad. Hij zou zowel Joden als verzetsstrijders hebben aangegeven bij de Duitse officieren [CB-01-24,25]. Schafter is inderdaad dikwijls in de buurt van Duitse officieren en soldaten te vinden en lost ook karweien voor ze op. Hij doet dit om te voorkomen dat Duitse officieren de Joodse mensen die bij hem onderduiken op het spoor komen [CB-01-157]. Schafter wordt door velen met de nek aangekeken en ook door hoofdpersoon Michiel Beusekom: *Als hij [Michiel] Schafter tegenkwam, draaide hij nu ostentatief zijn hoofd de andere kant uit. Die gemene verrader zou nu wel begrijpen dat hij begreep wie de barones had aangegeven bij de Duitsers* [CB-01-97]. Schafter wordt na de bevrijding ook bespot als een ‘foute’ Nederlander. Hij wordt met zijn handen in de lucht op een motor geplaatst en rondgereden [CB-01-156].

De minachting jegens collaborateurs en dan ook vooral jegens leden van de NSB-beweging komt ook tot uiting door satire. Vooral publieke personen ontkomen niet aan

drijfspot: *Van der Heiden wist te vertellen dat er een film vertoond was waarin Mussert voorkwam. Iemand voor in de zaal had geroepen: “Anton !” en toen had iemand achter in de zaal met een hoog stemmetje geantwoord: “Ja tante.”* [CB-01-10].

In *Oorlogswinter* heeft de auteur wolf in schaapskleren Ben van Hierden in het leven geroepen. ‘Oom’ Ben zit bij het verzet, hij gebruikt zijn positie binnen het verzet echter om belangrijke informatie aan de Duitse officieren door te spelen. In het verhaal is juist hij de verrader. Van Hierden handelt uit liefde voor de nazi-ideologie. Hij heeft grote bewondering voor de Duitsers en wil zijn bijdrage leveren aan het opbouwen van het grote Duitse Rijk: *“Nee. Ik heb het gedaan, omdat Hitler een groot man is. Hij begrijpt dat sommige rassen zijn geschapen, om te heersen en sommige om te dienen. De Slavische volkeren heten niet voor niets slaven. En ook de Fransen en Italianen en de Spanjaarden zijn slappelingen. De joden zijn zo minderwaardig, dat je ze beter kunt uitroeien.”* [CB-01-147]. De twist ontkoppelt het inherent zijn van NSB’ers of Nederlandse burgers die met de Duitse vijand optrokken aan ‘fout’.

3.2.2.2 | De kinderen van het achtste Woud (1977)

De beeldvorming van de collaborateur is in dit boek grotendeels positief. Dit verhaal laat aan de hand van de keuzes van een boerengezin zien dat dienstbaar zijn aan Duitse soldaten, ook als er geen sprake is van pressie, niet gelijk hoeft te staan aan collaboratie. Enerzijds verleent de boerenfamilie Everingen diensten en onderdak aan Duitse officieren en soldaten uit zelfbehoud en ter bescherming van anderen waarvoor zij zich verantwoordelijk voelen, anderzijds vangen zij Duitse soldaten op die in een benarde situatie verkeren in de overtuiging dat christenen behoeftigen horen te helpen [CB-02]. De familie Everingen voedt en biedt tijdelijk onderdak aan een jonge Duitse deserteur en biedt een andere Duitse soldaat die het vuur van de geallieerden probeert te ontvluchten beschutting [CB-02-93; CB-02-199].

Zij hebben ook een verzetsstrijder als onderduiker inwonen en staan een Joods gezin dat elders ondergedoken zit bij. De beweegredenen voor de keuzes en handelingen van deze familie komen voort uit de christelijke geloofsovertuiging. Zij stellen dat het helpen van ‘alle’ mensen boven zaken staat als collaboratie en in zekere zin ook getrouwheid aan eigen land. Dit blijkt vooral uit het volgende gesprek tussen de heer en mevrouw Everingen:

“Wij zijn christenen, vrouw.”

“Zeker, dat zijn we ook. Het is onze plicht aan anderen te denken. Eén nacht, meer niet. En hij [Duitse soldaat/ vermoedelijk deserteur] kan komen eten wanneer hij wil.”
[CB-02-96].

De ‘NSB’er’ komt een enkele keer concreet aan bod. Eén van de weinige uitspraken met betrekking tot een vermoedelijk collaborateur is: *“Zeg maar niks. Dat is een heel kwaai boer. Hij is bij de N.S.B.”* [CB-02-54].⁶ Deze uitspraak geeft een sterk negatieve connotatie aan leden van de NSB- beweging.

3.2.2.3 | Vallen (1994)

De overheersende negatieve beeldvorming komt tot uiting door de lijn die de auteur trekt tussen de centrale thema’s in dit boek: rechts-extremisme en vreemdelingenhaat enerzijds en de gevolgen die de ‘foute’ keuzes van ouders of grootouders voor latere generaties met zich meebrengt anderzijds. Zowel het slachtofferschap als het daderschap (‘foute’ Nederlanders) gaan over van generatie tot generatie. Dit uit zich in verdriet, schaamte en het gevoel verantwoordelijkheid af te moeten leggen. Het leidt ook tot ontkenning, het bagatelliseren of het goedpraten van een keuze of handeling van een ‘foute’ ouder of grootouder: *“Ik denk... ik denk niet dat mijn grootvader van de gevolgen op de hoogte was. Ik bedoel. Zijn dochtertje stierf. Hij gaf hen [nonnen en onderduikende Joodse kinderen] aan omdat het [achterhouden van voedsel] illegaal was. Tegen de rechten van de kinderen van de stad. Hij was gehoorzaam.”* [CB-03-127].

Het negatieve beeld wordt versterkt doordat hedendaagse rechts-extremisten – rechts-extremisme is inherent aan racisme – Benoit en Alex, ‘vrienden’ van Lucas, het verraad van Stockx verheerlijken: *“Onze idealen zijn gelijk aan die van je grootvader. Zoals hij handelde in het belang van het land, zo willen wij handelen. Van mensen zoals hij hebben we geleerd wat gehoorzaamheid is en trouw.”* [niet in codeboek: Provoost, 1994, blz. 66]. Benoit en Alex hebben niet alleen bewondering voor de daad van Stockx, zij gebruiken zijn verraad ook als inspiratie voor misdaden tegen asielzoekers. Dit is nu wederom een actueel onderwerp.

⁶ Dit is een uitspraak van Evert Everingen. Oudste zoon binnen het (boeren)gezin Everingen. Deze uitspraak heeft dus geen betrekking op boer Everingen, maar op een collega/ concurrent in de omgeving.

De beeldvorming van de collaborateur is in het jeugdboek *Familiegeheim* negatief, maar gematigd. Het 'foute' verleden wordt door de leden van een familie weggestopt en geheimgehouden. Naast verdriet en schaamte valt ook op dat de jongere generaties zich identificeren met ouders of grootouders, hun keuzes en hun handelingen. Dit wordt duidelijk aan de hand van een gedachte van hoofdpersoon Eva, wanneer zij erachter komt dat haar grootvader en zijn gezin tijdens de oorlog Duitsgezind waren. Net als de buitenwereld kwalificeert zij zichzelf als 'fout', althans als niet goed: *Gek, Eva had altijd het idee gehad dat zij bij de 'goeien' hoorde. Nou ja, haar familie dan* [CB-04-91].

De auteurs schetsen tevens een negatief beeld door het gebruik van bekende stereotypen of afkeurende uitspraken met betrekking tot de NSB-beweging, zoals:

Wat deed hun opa in de oorlog? Hoe konden zijn ouders daarvoor kiezen? Wisten ze niet welke slechte denkbeelden Hitler had? De NSB was een stomme keus. Een laffe keus. Welke oorlogsmisdaden hadden zij op hun geweten? En hadden ze ook Joden verraden? [CB-04-90].

De helft van het boek gaat over de ervaringen van een jonge Hanneke, de groot tante van hoofdpersoon Eva. Hanneke groeide op binnen een welvarend en Duitsgezind gezin. Haar vader, Johannes, was bevriend met NSB-leider Anton Mussert, vooraanstaande Duitse commandanten en officieren. Haar oudere broer Wim had zich bij de Waffen-SS aangesloten en haar oudere zus Lena was verloofd met een Duitse jongeman, die de leider van de Nationale Jeugdstorm was. Wanneer de in Nederland aanwezige Duitse troepen steeds verder worden teruggedrongen door de geallieerden vlucht Hanneke met haar ouders en jongere broertje en zusje naar Duitsland. Als kind waren in haar belevenis de Duitse soldaten helden en had zij veel te vrezen van de geallieerden. Omdat de lezer een deel van het verhaal meekrijgt door de ogen van dit personage wordt de negatieve beeldvorming van de collaborateur afgezwakt. In *Familiegeheim* wordt er ook een concreet neutraal beeld van de NSB-beweging geschetst. Dit gebeurt door middel van de zienswijze van Hanneke die opgroeide in een gezin waar de mannen niet alleen lid waren van de NSB, maar binnen de beweging ook een hoge positie bekleedden. De beweging wordt beschreven als een reguliere politieke partij, waartoe mensen zich aansloten in de overtuiging dat het nationaal-socialisme zou leiden tot een beter leven en een sterker Nederland: *"Soms denk ik weleens: dat ze voor de oorlog die keuze maakten, vind ik niet zo onbegrijpelijk. Zij wisten niet wat wij nu weten:*

waar hun keuze toe zou leiden. Dat er in concentratiekampen zes miljoenen Joden vermoord zouden worden en miljoenen andere mensen. Ik wil de keuze van mijn ouders niet goedpraten, geen seconde. Ik wil alleen maar zeggen dat de NSB voor arme mensen een kans bood en dat ik kan begrijpen dat mensen daar lid van werden. Gewoon, omdat ze niet beter wisten [Hardop tegen zichzelf/ met Eva in gedachten].” [CB-04-84].

3.2.3 | Gedachte, uitspraak of handeling personage

De gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen waren belangrijke eenheden bij het meten van de beeldvorming van de collaborateur in de vier jeugdboeken. Gevoelens, gedachten en uitspraken van of jegens een ‘foute’ Nederlander komen veel vaker voor dan handelingen. Logisch, omdat je in het hoofd van een fictief figuur zit of door de ogen van deze hoofdpersoon kijkt. De handelingen van daders, Nederlandse collaborateurs en Duitsers, waren dikwijls banaal en droegen meestal niet bij aan een negatieve beeldvorming. Het waren vooral uitspraken van of jegens een dader die in de categorie negatief werden geplaatst.

HOOFDSTUK IV

CONCLUSIES

Dit onderzoek kijkt naar de beeldvorming van collaborateurs in de Tweede Wereldoorlog in de fictieve wereld die auteurs voor jeugd fabriceren. Dit is interessant omdat de beeldvorming van de 'foute' Nederlander in de Tweede Wereldoorlog onderdeel is van het collectief geheugen van Nederland en een lopende maatschappelijke discussie. Deze beeldvorming is moeilijk veranderbaar, maar niet statisch. Zij is afhankelijk van externe ontwikkelingen in de maatschappij. De volgende centrale vraagstelling kwam tot stand:

Op welke wijze heeft de beeldvorming van 'foute' Nederlanders zich ontwikkeld in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011?

De centrale onderzoeksvraag heb ik beantwoord aan de hand van drie deelvragen:

1. Welke maatschappelijke rol vervult jeugdliteratuur binnen Westerse samenlevingen?
2. Welk frame hanteren Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) bij het schrijven over collaborateurs, in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?
3. Welke beeldvorming van collaborateurs komt tot stand door de manier waarop Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) collaborateurs gestalte geven in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?

De bovenstaande vragen zullen in de volgende vier paragrafen worden besproken en beantwoord. De centrale vraagstelling komt aan bod in de slotparagraaf.

4.1 | Maatschappelijke rol jeugdliteratuur

De eerste deelvraag luidt: *Welke maatschappelijke rol vervult jeugdliteratuur binnen Westerse samenlevingen?*

Deze vraag is afgebakend door aan te geven dat de beantwoording betrekking heeft op Westerse samenlevingen. Deze zijn namelijk vergelijkbaar als het gaat om denkwijzen en gebruiken. De functie van kinderboeken en jeugdliteratuur is in ruime zin in twee woorden uit te drukken: kennis overbrengen. Kennis in deze zin houdt niet slechts feiten in, het woord

kennis kan ook kennismaking inhouden. Ik heb in hoofdstuk één, drie functies benoemd. Een belangrijke functie van kinderboeken en jeugdliteratuur is jonge lezers in contact brengen met cultuur, die door middel van tekst wordt overgedragen. Omdat literatuur een taalvorm is, draagt het bij aan de intellectuele ontwikkeling van lezers. Dit geldt ook voor fictie. Tot slot vervult jeugdliteratuur een pedagogische functie. En ook opvoeding draait om kennis overbrengen. Men zou kunnen stellen dat het hier gaat om kennis met een moreel karakter. Als kind of tiener leer je regels, normen, waarden, het verschil tussen ‘goed’ en ‘fout’. Een onderdeel van opvoeding is het aanleren van een zekere manier van denken of redeneren. Dit verschilt natuurlijk per gezin, maar binnen maatschappijen is er dikwijls een patroon te herkennen.

Literatuur voor kinderen en tieners vervult de bovengenoemde functies op verschillende terreinen. Een belangrijk terrein is dat van de maatschappij. Kinderen leren al vroeg dat zij een onderdeel zijn van een geheel. Zo leert jeugdliteratuur onder andere welke normen, waarden, (voor)oordelen en gedragspatronen aanwezig zijn in een maatschappij. Ook op het terrein van de psychologie vervult literatuur haar functies. Lezen stimuleert het identificatieproces van de jeugd. De jonge lezer leert zichzelf kennen en het proces beïnvloedt in hoeverre de lezer zich kan inleven in personages, ofwel de verteller(s) en degenen met wie zij in aanraking komt/komen. Tot slot is er het terrein van de esthetiek. Het gaat hier niet om het overdragen van feiten, maar om schoonheid en genot van geschreven tekst.

Jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog is een kennismaking met een belangrijke periode uit zowel de Nederlandse geschiedenis als de wereldgeschiedenis. De pedagogische functie is belangrijk, als het gaat om beeldvorming van de actoren in de Tweede Wereldoorlog. Onderwijs over de Tweede Wereldoorlog of een kennismaking met dit thema moet in beginsel een aantal functies vervullen, die allemaal een moreel karakter hebben. Zo moet het uitzicht op een menswaardig bestaan en menswaardige toekomst te allen tijde intact blijven. Informatie over de Tweede Wereldoorlog moet ook een les bevatten. Tot slot moet jeugd leren wat er mogelijk is op het gebied van humanitaire samenwerking. De Tweede Wereldoorlog en de verhalen erover vervult de functie van moreel kompas. Gevoelige thema's die raakvlakken met de oorlog hebben, zoals racisme, ongelijkheid en (zinloos) geweld worden aan de hand van het oorlogsverhaal aangekaart.

4.2 | Frames

De tweede deelvraag luidt: *Welk frame hanteren Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) bij het schrijven over collaborateurs, in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?*

Van de vier jeugdboeken die zijn geanalyseerd waren er drie geschreven vanuit een concurrerend frame. Het ging om de boeken: *Oorlogswinter* (1972), *Kinderen van het Achtste Woud* (1977) en *Vallen* (1994). De twee concurrerende frames die ik heb onderscheiden zijn:

1. Nederlandse burgers waren vooral bezig met overleven en deden het noodzakelijke om dit doel te bereiken.
2. De Nationaal-Socialistische beweging was niet meer dan een politieke partij, die zich wilde inzetten voor de Nederlandse burgers.

In de bovengenoemde boeken hebben de auteurs geschreven vanuit de gedachte dat Nederlandse burgers slechts probeerden te overleven. Er zit een verschil in grenzen of wel waartoe mensen bereid waren om hun eigen veiligheid en de veiligheid van anderen te bewerkstelligen. De rode draad is wel dat men deed wat men moest doen om de oorlog door te komen. Handelen staat veelal los van de persoonlijke motieven.

In *Familiegeheim* (2011) hebben de auteurs geschreven van uit een dominant frame, namelijk het frame dat stelt dat lidmaatschap bij de Nationaal-Socialistische Beweging inherent staat aan het zijn van een 'foute' Nederlander. Waarbij ervan uit wordt gegaan dat er een antisemitisch gedachtegoed heerst.

4.3 | Beeldvorming 'foute' Nederlander

De derde deelvraag luidt: *Welke beeldvorming van collaborateurs komt tot stand door de manier waarop Terlouw (1972), Pelgrom (1977), Provoost (1994) en Cazemier & Letterie (2011) collaborateurs gestalte geven in hun jeugdboeken over de Tweede Wereldoorlog?*

De beeldvorming van de collaborateur in de Tweede Wereldoorlog is in het jeugdboek *Oorlogswinter* meer negatief, dan positief. Ik wil benadrukken dat de gevallen waarin er sprake is van een positieve beeldvorming van de 'foute' Nederlander dat deze dan voortkomen uit mijn ruime afbakening van de term 'collaborateur', waaronder ook burgers die niet uit vrije wil dienstbaar zijn aan de Duitsers vallen. Ondanks dat de beeldvorming ten

aanzien van de collaborateur overwegend negatief is, hanteert de auteur wel heel duidelijk een grijze visie met betrekking tot de oorlogsperiode. Deze visie komt tot uiting door de manier waarop de lezer door de ogen van een Nederlandse jongeman, die als vertrouweling van een verzetsstrijder moet bepalen wie hij kan vertrouwen en wie niet, naar de oorlog kijkt. Aan het eind van het verhaal wordt duidelijk dat gedurende de oorlog vaak de dingen niet waren wat ze leken en dat handelen en intenties niet altijd samen gaan. Er komt dus een negatieve beeldvorming van de collaborateurs en de Duitsers tot stand door de manier waarop Terlouw gestalte geeft aan daders. De twist in het verhaal maakt echter duidelijk dat men voorzichtig moet zijn met zwart- wit denken.

In *Kinderen van het Achtste Woud* is de beeldvorming van de collaborateur grotendeels positief. Dit heeft wederom te maken met mijn afbakening van de term ‘collaborateur’, die ertoe leidt dat normale burgers die onder druk dienstbaar zijn aan de Duitsers onder de noemer ‘fout’ komen te vallen. De auteur hanteert een grijze visie bij het schrijven van dit oorlogsverhaal en deze komt duidelijk naar voren dankzij het thema van het boek: voortzetting van het dagelijks leven gedurende de Tweede Wereldoorlog. Tevens speelt de christelijke geloofsovertuiging in dit verhaal een belangrijke rol.

In *Vallen* is de beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander in de Tweede Wereldoorlog zowel negatief als positief. Mijn gebruik van de term ‘positief’ wil niet zeggen dat de auteur een daadwerkelijk positief beeld schetst van de ‘foute’ Nederlander, maar heeft betrekking op het feit dat dit verhaal ingaat op de beweegredenen van collaborateurs om tot een ‘foute’ keuze over te gaan. Uit het bovenstaande volgt dat de auteur geen zwart-wit beeld hanteert. In het verhaal krijgt de lezer een duidelijke en wellicht begrijpelijke verklaring voor het verraad van Felix Stockx, de grootvader van hoofdpersoon Lucas. In de oorlog stierf een dochter van Stockx, omdat de hoeveelheid voedsel die zij nodig had om te herstellen van een slechte gezondheid niet beschikbaar was. Stockx wist dat er illegaal voedsel voor onderduikende Joodse kinderen werd achtergehouden en zag dit als de reden voor het sterven van zijn kind. Om deze reden heeft hij de onderduikers aangegeven bij de Duitse bezetter.

De beeldvorming van de collaborateur in het jeugdboek *Familiegeheim* is negatief, maar gematigd. De negatieve beeldvorming volgt uit uitspraken en handelingen jegens een familie met een NSB- en Waffen-SS- verleden enerzijds en de omgang van de betreffende familie met dit verleden anderzijds. We zien in dit verhaal ook een andere kant van NSB’ers, we zien de collaborateurs als gezinsmensen: Een liefhebbende vader, een bezorgde moeder, bewonderenswaardige oudere broers, et cetera. Daders komen dus in een positief daglicht te staan. Het boek richt zich voornamelijk op de kinderen en kleinkinderen van ‘foute’

Nederlanders en de auteurs hanteren met betrekking tot deze groep een grijze visie. De boodschap die de auteurs lijken te willen overbrengen is dat het nu tijd wordt dat het taboe van het hebben van ‘foute’ ouders of grootouders doorbroken moet worden. In het verhaal zijn het de nichtjes Eva, de hoofdpersoon, en Annefleur die de stilte binnen de familie doorbreken.

4.4 | Ontwikkelingen beeldvorming ‘foute’ Nederlander

De centrale vraagstelling in deze scriptie luidt: *Op welke wijze heeft de beeldvorming van ‘foute’ Nederlanders zich ontwikkeld in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011?*

Er hebben geen of nauwelijks ontwikkelingen plaats gevonden als het gaat om de beeldvorming van de daders in de Tweede Wereldoorlog. Dit geldt voor zowel Nederlandse collaborateurs als Duitsers. Er is één lijn: in jeugdliteratuur wordt er een grijs perspectief gehanteerd. Hier zijn een aantal verklaringen voor. Gesteld kan worden dat auteurs trends in de discussie over actoren in de Tweede Wereldoorlog en de beeldvorming van de ‘foute’ Nederlander binnen het collectieve geheugen volgen, zelfs als deze ideeën nog niet door het brede publiek zijn overgenomen. Auteurs van jeugdboeken lijken zich aan te sluiten bij het grijsdebat, waar sinds 1981 meer ruimte voor kwam. Een tweede voorbeeld van trends volgen is het feit dat *Familiegeheim* een boek dat gaat over het stigma op kinderen of partners van collaborateurs in 2011 is uitgebracht. Een periode waarin er steeds meer aandacht kwam voor de ervaringen van kinderen van ‘foute’ Nederlanders. Er wordt wel degelijk een realistisch beeld geschetst, waarbij de beeldvorming van daders, met als onderdeel daarvan de NSB-beweging en Duitsers, inderdaad negatief is. Er is echter ook ruimte voor achtergronden en motieven ofwel een grijze visie.

De auteurs spelen ook met de beeldvorming van de Duitse bezetters. De auteurs van de jeugdboeken vervullen door bijvoorbeeld individuele Duitse figuren een andere rol dan vijand te geven een pedagogische functie. Kinderen en jongeren leren namelijk dat zaken, zeker in tijden van oorlog, niet altijd zwart-wit zijn. Zo krijgen dergelijke figuren in de verschillende jeugdboeken, *Vallen* vormt de enige uitzondering, de rol van held, slachtoffer, normale burger en bevrijder. In *Oorlogswinter* wordt één van de soldaten als held voorgesteld. Wanneer Jochem, het jongere broertje van hoofdpersoon Michiel bij het spelen op het dak in een benarde situatie terecht komt, neemt een Duitse soldaat het initiatief om de jongen met alle

risico's van dien van het dak te helpen. De les voor de jonge lezers zit verpakt in de reactie die mevrouw Beusekom, naar aanleiding van de bovenstaande gebeurtenis, geeft op het kritiek van haar oudste zoon Michiel jegens Duitsers:

“Michiel, er zijn tachtig miljoen Duitsers. En of je het nu leuk vindt of niet, daar zitten ook goeie mensen bij, mensen die ook niet blij zijn met deze oorlog.” [CB-01-101].

In *Familiegeheim* maken we kennis met de Duitse commandanten, officieren, en soldaten als bevrijders. De Duitse personages in dit verhaal helpen hoofdpersoon Hanneke als jong meisje ontkomen aan de geallieerden en Nederlandse verzetsstrijders. Dit vanwege het feit dat haar gezin nauwe verbanden met hoge Duitse functionarissen had en lid was van de NSB-beweging. Het volgende fragment illustreert het bovenstaande:

“Goed zo, Dolf. Ze [Duitse soldaten] zullen ons beschermen [Hanneke tegen jongere broer Dolf].” [CB-04-24].

Tot slot presenteert de Pelgrom in *Kinderen van het Achtste Woud* Duitsers als normale mensen, die in het thuisland een normaal bestaan leden:

“Mutterchen! Schrei niet. Ik ben zelf ook boer, ik weet wat het is. We zullen er één [varken] hier laten!” [CB-02-70].

Een typische dader niet de rol van dader geven zorgt natuurlijk ook voor een spannend plot, wat voor zowel de auteur als de jonge lezers belangrijk is. Niet voor de hand liggende keuzes en motieven dragen hieraan bij. Bij een onderzoek naar de beeldvorming van verschillende actoren in literatuur, voornamelijk in fictie, moet er dus rekening worden gehouden met narratologie. Deze kleurt namelijk de representatie, zelfs als de auteur dicht bij de werkelijkheid wil blijven. Hierbij moet ‘werkelijkheid’ ook al als een van mensen afkomstige constructie van de wereld worden gezien. In *De kinderen van het Achtste Woud* maken we kennis met een aantal jonge Duitse soldaten die niet uit vrije wil in het Duitse leger dienen. ‘Munkie’ is zo een soldaat. Hij ontvlucht het Duitse leger, met gevaar voor eigen leven, omdat hij niet meer achter de denkbeelden van Hitler staat en genoeg heeft van al het leed. Hij doet zijn verhaal bij de familie Everingen:

“Ja, dat is zo. Ik heb gedacht dat Hitler gelijk had. Wij zijn zo opgevoed. Mijn vader, mijn broer, mijn oom, de broer van mijn moeder... ze zijn allemaal dood. Gesneuveld. Voor het vaderland, ja, ja... Maar ik doe niet meer mee.” [CB-02-95].

SLOTBESCHOUWING

Voor deze scriptie heb ik onderzocht hoe de beeldvorming van ‘foute’ Nederlanders zich heeft ontwikkeld in jeugdliteratuur, uitgebracht tussen 1970 en 2011. De centrale vraagstelling was: *Op welke wijze heeft de beeldvorming van 'foute' Nederlanders zich ontwikkeld in jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog, uitgebracht in de periode 1970-2011?* Het antwoord vinden op deze vraag en, aan de hand van het antwoord en de theorie over collectief geheugen, een pleidooi houden voor een vollediger oorlogsverhaal was het doel van mijn onderzoek. Dit onderzoek is in de eerste plaats tot stand gekomen door interesse in geschiedenis en in het bijzonder in de periode van de Tweede Wereldoorlog. Een tweede reden is de observatie dat het huidige oorlogsverhaal in ons collectief geheugen vanuit een zwart-wit perspectief wordt verteld. Zeker met betrekking tot actoren in de oorlog. Dit heb ik persoonlijk ervaren in de periode dat ik werd onderwezen over de Tweede Wereldoorlog. De lijn van de canon werd gevolgd. Aangezien onderwijs ook door middel van literatuur en de mediarepresentaties daarin plaatsvindt, was ik nieuwsgierig naar het perspectief dat in jeugdliteratuur werd gehanteerd en welk beeld de jeugd aan de hand van boeken krijgt van collaborateurs.

Het blijkt dat er in jeugdliteratuur wel voldoende ruimte is voor een grijs perspectief. Dit resultaat verwachtte ik niet, omdat literatuur als onderdeel van de populaire geschiedcultuur, naast geschiedenisverhalen afkomstig van historici, het collectief geheugen van de Nederlandse samenleving voedt. Twee aannemelijke verklaringen voor het verkregen resultaat zijn dat auteurs van jeugdliteratuur het grijsdebat lijken te volgen en dat narratologie ruimte maakt voor grijs, omdat afgeweken kan en mag worden van de realiteit die er van de Tweede Wereldoorlog is geconstrueerd. Auteurs van jeugdboeken, althans van de boeken die ik heb geanalyseerd, werken met de stereotypen uit het Nederlandse collectieve geheugen. Het valt echter op dat er veel wordt gespeeld met verwachtingen over deze stereotypen en ‘goede’ en ‘foute’ figuren. Zo heeft Terlouw in *Oorlogswinter* (1972) een stille ‘held’ en een ‘wolf in schaapskleren’ opgenomen en geeft Pelgrom in *De kinderen van het Achtste Woud* (1977) enkele Duitse soldaten een slachtofferrol. Ook het feit dat de verhalen dikwijls worden verteld door een naïeve jonge figuur leidt tot een grijs of afgezwakt negatieve beeldvorming van de collaborateur.

Ik heb me met mijn onderzoek aangesloten bij het debat over herinnering en collectief geheugen. De beeldvorming van de collaborateur in het collectieve geheugen komt voort uit de representaties van de Tweede Wereldoorlog en de belangrijke actoren in de oorlog in de naoorlogse media van Nederland. De vragen hoe de Nederlandse samenleving zich de Tweede Wereldoorlog wil herinneren en wat er mee moet worden genomen in het oorlogsverhaal staan centraal in deze scriptie. De focus van mijn onderzoek lag op beeldvorming. Dit concept is nauw verbonden met het concept collectief geheugen, maar ook begrippen zoals, representatie, media en framing zijn aan bod gekomen. Het verband tussen deze concepten was als volgt: collectief geheugen bestaat uit representaties, constructies van de werkelijkheid. Representaties worden gedeeld door middel van media. Aan het delen van de geconstrueerde informatie gaan selectie en manipulatie vooraf. Dit gebeurt bewust, maar ook onbewust. Tot slot betreft beeldvorming het proces van verwerking van herhaaldelijk ontvangen informatie. Aan de hand van de denkbeelden die zijn ontstaan na het proces van beeldvorming vindt er weer selectie plaats. We zijn nu aangekomen bij de vraag wat moet er mee worden genomen in het verhaal van de Tweede Wereldoorlog ofwel collectief geheugen.

Dit onderzoek is met de nodige zorg opgezet en aan de hand van de gefundeerde theoriebenadering ben ik in staat geweest een theorie te vormen, maar de bovenstaande theorie staat nog niet op sterke poten. Mijn onderzoek moet gezien worden als een eerste aanzet en wil er een waterdichte theorie gevormd worden is vervolgonderzoek nodig. In de eerste plaats moet er meer datamateriaal, jeugdboeken, geanalyseerd worden. Hierbij moeten de boeken ook afkomstig zijn uit een periode voor 1970. Naarmate de oorlog verder van ons afstaat des te meer ruimte er lijkt te komen voor een grijsdebat. Door literatuur uit de jaren vijftig en zestig mee te nemen zal duidelijker worden welke van de twee bovengenoemde verklaringen zwaarder weegt: aansluiting bij het grijsdebat – pleidooi voor een andere zienswijze wat betreft collaborateurs – of narratologie, waarbij de focus ligt op het verhaal en de personages. Het gaat dus om de intentie van de auteur. De vraag die een duidelijker antwoord vereist is: Gaat het de auteur om deelname en een bijdrage leveren aan een maatschappelijk debat of komen de niet zwart-witte perspectieven voort uit het verlangen om lezers te voorzien van een mooi verhaal met spanning, romantiek, et cetera. Er zijn een aantal aandachtspunten met betrekking tot de validiteit en betrouwbaarheid van mijn onderzoek. Ik heb de mate waarin mijn onderzoek valide is, vastgesteld met een tweede analyse van een onderdeel van mijn data. Uit deze analyse door een tweede onderzoeker is gebleken dat mijn onderzoek tamelijk valide is. Echter, kunnen er wel snel problemen ontstaan bij de afbakening van het centrale begrip ‘collaborateur’. Met mijn methodische verantwoording heb ik getracht

de validiteit positief te beïnvloeden. Een belangrijk aandachtspunt is dus de omvang van mijn datamateriaal, die vrij beperkt is voor theorievorming. Ik moest een balans vinden tussen de beschikbare tijd en een zo hoog mogelijk, maar haalbaar niveau van betrouwbaarheid. Tot slot is er een probleem dat zich bij de gefundeerde theoriebenadering voordoet: het is de bedoeling dat de onderzoeker zijn datamateriaal strategisch kiest, dit kan echter leiden tot een vertekend beeld. In het bijzonder in een onderzoek dat gaat over de beeldvorming van een groep waarover veel te zeggen valt en over een moreel beladen periode uit de wereldgeschiedenis.

Als we kijken naar wat de huidige jonge generatie meekrijgt over de oorlog is het nuttig om te kijken naar het huidige onderwijscurriculum over de oorlog en de overige bronnen die deze periode beschrijven. Aangezien verhalen, zoals in mijn datamateriaal, geen onderdeel zijn van officieel lesmateriaal over de oorlog is het niet vanzelfsprekend dat de jeugd een ‘grijs verleden’ of het oorlogsverhaal vanuit verschillende perspectieven meekrijgt. Het officiële lesmateriaal over de Tweede Wereldoorlog komt voort uit de Nederlandse canon en deze is grotendeels gebaseerd op *zwart-witdenken*. De canon is een geselecteerd verleden, tot stand gebracht in de hoop een gemeenschappelijk nationaal verleden tot stand te brengen. Bijdragen aan de totstandkoming van de canon zijn onder andere geleverd door historici en journalisten. Op de website voor de officieel Nederlandse canon, entoen.nu, staat onder informatieve tekst over de oorlog het volgende:

“De Duitsers werden bijgestaan door leden van de Nationaalsocialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs.”

Het probleem met deze zin is niet dat de informatie onjuist is, maar wel dat het erg kort door de bocht is en dus onvolledig. Mijn onderzoek heeft aangetoond dat schrijven over de oorlog vanuit een grijze visie geen ander moreel oordeel propageert. Er is dus ruimte voor een ‘grijs verleden’, ook in officieel lesmateriaal over de Tweede Wereldoorlog voor het onderwijs. Dat gezegd hebbende wil ik een stap verder. Ik zou de huidige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap willen uitnodigen om na te denken over de mogelijkheden om in ieder geval in het onderwijscurriculum een inclusive history te hanteren. Ik zou graag een oorlogsverhaal zien waarin alle actoren een stem krijgen. In het bijzonder als het gaat over de periode van de Tweede Wereldoorlog, omdat deze oorlog tot op heden zoveel invloed heeft op de Nederlandse samenleving. Dat verhalen en mediarepresentaties constructies zijn weten we; Dat boodschappers bij het construeren en overbrengen van informatie framen weten we ook. Echter, zou een inclusive history voorkomen dat er een eentonig geschiedenisverhaal ontstaat, door de manier waarop actoren worden geframed.

LITERATUUR

- Abram, I. (2003). Alle tranen zijn zout. Over intercultureel leren in opvoeding en onderwijs. In J. Rupp, & W. Veugelers (Red.), *Moreel-politieke heroriëntatie in het onderwijs* (pp. 211-250). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Biltreyst, D., & Peeren, Y. (2003). *Nieuws, democratie en burgerschap. Onderzoek over hedendaags nieuwsmedia*. Geraadpleegd op <https://books.google.nl/books>
- Blom, J.C.H. (2001). Grijs verleden. *BMGN*, 116(4), 483-489.
<http://dx.doi.org/10.18352/bmgn-lchr.5557>
- Boeije, H.R. (2002). A purposeful approach to the constant comparative method in the analysis of qualitative interviews. *Quality and Quantity*, 36(4), 391-409.
<http://dx.doi.org/10.1023/a:1020909529486>
- Branston, G., & Stafford, R. (2003). *The media student's book*. Geraadpleegd op <https://books.google.nl/books>
- Brock, R. (2011). Framing theory: Toward an ekphrastic postcolonial methodology. *Cultural Critique*, 77(1), 102–145. <http://dx.doi.org/10.1353/cul.2011.0004>
- Cazemier, C., & Letterie, M. (2011). *Familiegeheim*. Amsterdam: Ploegsma.
- Colebrook, C. (2000). Questioning representation. *SubStance*, 29(2), 47-67.
<http://dx.doi.org/10.1353/sub.2000.0017>
- De Bruijn, H. (2011). *Framing*. Amsterdam: Atlas.
- Druckman, J.N. (2001). The implications of framing effects for citizen competence. *Political Behavior*, 23(3), 225-256. <http://dx.doi.org/10.1023/a:1015006907312>
- Eefting, H. (2011). *Collaboratie, landverraad en heldendaden. Kanttekeningen bij 'goed' en 'fout' in de Tweede Wereldoorlog*. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Foray, J.L. (2010). The 'clean wehrmacht' in the German-occupied Netherlands: 1940-5. *Journal of Contemporary History*, 45(4), 768-787.
<http://dx.doi.org/10.1177/0022009410375178>
- Gagestein, S. (2012). Natuurramp, bonuscultuur of kans: Crisisframes – waarom frames interpretatie beïnvloeden en waarom dit onvermijdelijk is. *Bestuurskunde*, 21(4), 11-21. Geraadpleegd via

- http://www.boomlemmatijdschriften.nl/tijdschrift/bk/2012/4/Bk_0927-3387_2012_021_004_002
- Gamson, W. A., & Modigliani, A. (1989). Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach. *American Journal of Sociology*, 95(1), 1-37. <http://dx.doi.org/10.1086/229213>
- Gans, E. (2010, 27 jan). Essay: Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader. De Nederlandse Historikerstreit over de grijze oorlog. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd via <http://www.groene.nl/artikel/134018>.
- Ghesquiere, R. (2000). *Het verschijnsel jeugdliteratuur*. (5^e druk). Leuven: Uitgeverij Acco.
- Ghesquiere, R. (2009). *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Hawthorne, New York: Aldine de Gruyter.
- Glassberg, D. (1996). Public history and the study of memory. *The Public Historian*, 18(2), 7–23. <http://dx.doi.org/10.2307/3377910>
- Jameson, F. (2009). War and representation. *PMLA*, 124(5), 1532–1547. <http://dx.doi.org/10.1632/pmla.2009.124.5.1532>
- Kampman, D. (2011). *Kritische beschouwingen over collaboratie*. Assen: Van Gorcum.
- Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*, 41(2), 179–197. <http://dx.doi.org/10.1111/0018-2656.00198>
- Kokkola, L. (2003). *Representing the Holocaust in children's literature*. New York: Routledge.
- Korsten, A.F.A. (2013). 'Framing' in de politiek. Geraadpleegd op <http://www.arnokorsten.nl/PDF/Democratie/Framing%20in%20de%20politiek.pdf>
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., & Kelly, K. (2009). *New media: A critical introduction*. (2^e druk). Geraadpleegd op <https://books.google.nl/books>
- Möckel-Rieke, H. (1998). Introduction: Media and cultural memory. *Amerikastudien / American Studies*, 43(1), 5–17. Geraadpleegd via <http://www.jstor.org/stable/41157348>
- Mooren, P., & Van Lierop- Debrauwer, H. (2005). De Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt. Inleiding. In P. Mooren & H. Van Lierop- Debrauwer (Red.), *De Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt* (pp. 8-14). Zoetermeer: Uitgeverij NBD Biblion.
- Pelgrom, E. (1977). *De kinderen van het Achtste Woud*. Amsterdam: Querido.
- Provoost, A. (1994). *Vallen*. Antwerpen/ Utrecht: Houtekiet/ Fontein.

- Ribbens, K. (2014). Strijdtoneel - De Tweede Wereldoorlog in de populaire historische cultuur. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 127(1), 85-106.
<http://dx.doi.org/10.5117/TVGESCH2014.1.RIBB>
- Schellekens, E. (2005). Het verhaal van Anne Frank, een educatief buitenkansje. In P. Mooren & H. Van Lierop- Debrauwer (Red.), *De Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt* (pp. 62-67). Zoetermeer: Uitgeverij NBD Biblion.
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103-122. <http://dx.doi.org/10.1093/joc/49.1.103>
- Snow, D. A. & Benford, R.D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. In B. Klandermans, H. Kriesi & S. Tarrow (Red.), *From structure to action: Social movement participation across cultures* (pp. 197-217). Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Strauss, A., & Corbin, J. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. (3^e druk). Thousand Oaks, California: Sage.
- Terlouw, J. (1972). *Oorlogswinter*. Rotterdam: Lemniscaat.
- 't Hart, H., Boeije, H.R., & Hox, J. (Red.) (2009). *Onderzoeksmethoden* (8^e druk). Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Van der Heijden, C. (2001). *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Van der Heijden, C. (2011). *Dat nooit meer. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Van der Laarse, R. (2010). Kamp Westerbork. In M. Keizer & M. Plomp (Red.), *Een open zenuw: Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (pp. 306- 317). Amsterdam: Bert Bakker.
- Van Ginkel, R. (2010). 4 en 5 mei. In M. Keizer & M. Plomp (Red.), *Een open zenuw: Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (pp. 27-38). Amsterdam: Bert Bakker.
- Van Lierop- Debrauwer, H. (2000). Kleur bekennen via kinderboeken. Lea Dasberg en de jeugdliteratuur. In J. Dekker & B. Levering (Red.), *Het grote Dasberg- debat* (pp. 41-64). Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Vriens, L. (2005). Een ontluikend moreel bewustzijn. In P. Mooren & H. Van Lierop- Debrauwer (Red.), *De Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt* (pp. 46-61). Zoetermeer: Uitgeverij NBD Biblion.

Wondolleck, J.M., Gray, B., & Bryan, T. (2003). Us versus them: How identities and characterizations influence conflict. *Environmental Practice*, 5(3), 207-213. <http://dx.doi.org/10.1017/s1466046603035592>

BIJLAGEN

CB-01: Oorlogswinter (1972), Jan C. Terlouw

1. Beschrijving personages

Michiel Beusekom [Mich]:

De hoofdpersoon in het verhaal. Michiel is geboren in Vlaardingen, maar woont met zijn gezin in het dorp Vlank. Hij houdt van lezen. Michiel is overgegaan naar de vierde klas van het lyceum, maar is al enkele maanden niet naar school geweest vanwege beperkte vervoersmogelijkheden. Hij is erg zelfstandig. Hij is werkzaam bij een boer, heeft een konijnenhandel en verdient een kleinigheid aan het verrichten van reparaties. Michiel is vrij sarcastisch.

Michiel wordt door Dirk ingeschakeld om een brief af te geven indien een geplande overval, actie van de ondergrondse/ verzet, zou mislukken. Als Dirk en de geadresseerde van de brief (Bertus) zijn opgepakt door de Duitsers leest Michiel de brief. In de brief staat dat er een hulpbehoevende Engelsman in het bos schuilt. Michiel neemt deze verantwoordelijkheid op zich. In het verhaal handelt Michiel als een verzetsstrijder.

Dhr. Beusekom [Beu]:

De vader van Michiel, Erica en Jochem. Hij is burgemeester van het dorp Vlank. Van de burgemeester is bekend dat hij geen vriend is van de Duitsers. Als er een dode Duitser in het bos wordt gevonden, worden alle mannen met een belangrijke positie opgepakt door de Duitsers. Dhr. Beusekom wordt net als vier andere mannen neergeschoten als repercussie.

Mevr. Beusekom (moeder Michiel)[MBeu]:

Zij is de moeder van Michiel, Erica en Jochem.

Erica Beusekom [Er]:

De zus van Michiel. Erica was begonnen aan een opleiding tot verpleegkundige, maar heeft deze niet kunnen afronden. Ze bezoekt de gewonde Engelsman Jack regelmatig in het bos en verzorgt zijn wonden (schouder en been). De eerste keer deed ze dit op verzoek van Michiel. Erica en de Engelsman krijgen een relatie.

Jochem Beusekom [Joch]:

De jongere broer van Michiel.

Dirk Knopper [Di]:

Dirk (21) is de zoon van de burens van de Beusekoms. Hij is voor niets bang ('voor de duivel nog niet bang', (blz. 6)). Hij heeft zich aangesloten bij de geheime ondergrondse strijdkrachten. Tijdens een geplande overval loopt hij met zijn partners in de val van Duitse soldaten. Dirk wordt opgepakt, maar weet na meerdere ondervragingen en martelingen te ontsnappen. Hij vlucht naar het ondergrondse hol, waar hij een Engelse soldaat (Jack) heeft ondergebracht. Mede dankzij de verzorging van Michiel en Erica knapt hij weer op.

Dhr. Knopper (vader van Dirk)[Kno]:

Buurman van de familie Beusekom en vader van Dirk Knopper.

Mevr. Knopper [MvKno]:

Echtgenoot van mevr. Knopper en moeder van Dirk Knopper.

'Oom' Ben [Ben]:

Oom Ben is een vriend van de familie Beusekom. Hij verblijft ook bij de familie. Ben zit bij de ondergrondse ofwel het verzet. Hij houdt zich voornamelijk bezig met briefverkeer en het zoeken naar vluchtroutes. Hij blijkt echter niet betrouwbaar te zijn ('fout'). Hij staat achter de Duitse ideologie en speelt belangrijke informatie door aan de Duitsers.

Postma [Post]:

Postma is de leider van het ondergrondse verzet.

Gert Verkoren [Ger]:

Gert Verkoren zit in het verzet. Hij zat in de groep die de overval van het distributiekantoor in Langezande zou plegen. Kon ontsnappen aan de val van Duitse soldaten.

Van Willigenburg [VWb]:

Directeur distributiekantoor in Langezande. Hij is van het 'goede' soort. Een indicatie dat hij geen landverrader is of althans anti-Duits.

Bertus [Ber]:

Bertus zit bij het verzet. Hij is verraden aan de Duitsers.

Jannechein [Janne]:

De echtgenote van Bertus.

Schafter [Schaf]:

Schafter bevindt zich vaak in het gezelschap van Duitsers. Hij wordt er van verdacht dat hij klusjes voor de Duitser klaart. Men vermoedt ook dat hij Joden en verzetsstrijders verradt aan de Duitsers. Na de oorlog blijkt dat Schafter sinds 1942 drie Joodse onderduikers in huis hield. Omdat hij vreesde dat de Duitsers enige vermoedens hadden, sloot hij vriendschap met de Duitse vijand en klaarde hij kleine, maar onschuldige, klussen voor de Duitsers.

Jack [Ja]:

Jack is een Engelsman die door Duitse soldaten uit de lucht is geschoten. Hij is gewond aan zijn schouder en heeft een botbreuk aan zijn benen opgelopen. Hij wordt verzorgd door Michiel en Erica. Hij krijgt een relatie met Erica. Ben helpt zo nu en dan bij het versturen van brieven naar Jack's moeder in Engeland. Jacks genezing verloopt voorspoedig. Na afloop sluit hij zich weer aan bij zijn quadroom, maar hij blijft liefdesbrieven schrijven aan Erica.

Schiltman [Schil]:

Rijke inwoner van het dorp Vlank. Net als dhr. Beusekom door de Duitsers gevangen genomen als gijzelaar. De kazerne heeft hem echter weer laten gaan, net als vijf andere mannen uit het dorp. Vier mannen zijn echter wel vermoord, waaronder burgemeester Beusekom.

Dhr. De Groot/ Kleerkopper/ geboren als Rosenthal [DG]:

Dhr. De Groot is een man van Joodse afkomst. Hij is geboren als Rosenthal. Toen Joden het steeds moeilijker kregen in Duitsland, waar hij vandaan komt, heeft hij de naam van zijn Nederlandse vrouw, ook van Joodse afkomst, aangenomen. Sinds de oorlog inval van de Duitsers in Nederland heeft hij meerdere malen moeten onderduiken. Hij heeft de naam De Groot aangenomen om niet te verraden dat hij van Joodse afkomst is. Hij en zijn zoon David zijn in het laatste oorlogsjaar alsnog opgepakt, met een groep Nederlanders die naar Duitsland worden gestuurd om te werken. Hij vlucht samen met zijn zoon, als de groep gevangenen onderweg zijn en komt uiteindelijk bij de familie Beusekom terecht. De familie Beusekom helpen Dhr. De Groot en zijn zoon David weg te komen uit Vlank door ze te verkleeden als boerinnen.

David [Dav]:

David is de zoon van dhr. De Groot. (Zie dhr. De Groot).

Mr. Van der Heiden [VdH]:

Verblijft bij de familie Beusekom.

Mevr. Van der Heiden:

Verblijft bij de familie Beusekom.

Tante Gerdien:

Verblijft bij de familie Beusekom.

Louise Adelheid Mathilde Weddik Wansfeld (barones)[LAM]:

Een 'statige' barones (63) woonachtig in het dorp Vlank. Zij laat met tegenzin Duitse officieren en soldaten in haar grote woning inkwartieren (blz. 76). Zij overlijdt tijdens een aanval van de Duitsers op haar woning. Deze lokte zij uit door niet langer medewerking te verlenen aan de Duitse commandanten, officieren en soldaten.

Duitse soldaten, officieren, commandanten & feldwebers [Sol/ off/ comm/ feldw]:

De verschillende benamingen voor de aanwezige Duitse vijand.

2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages

Handeling	Uitspraak/ gedachte	Label	Betekenis/ beeldvorming ⁷
	'Trouwens, 't is inderdaad na achten. De eerste de beste Duitser kan je doodschieten als een gevaar voor het Grote Duitse Rijk, heil Hitler' (Di), blz. 6.	Bezorgdheid volwassene/ afkeer t.a.v. Duitse	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'St! Schreeuw die naam niet zo over straat' (Mich), blz. 6.	Angst kind	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Ach wat, onze bezetters horen hem graag' (Di), blz. 6. '	Satire	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Gejat van de moffen' [Electrische lamp] (Di), blz. 6.	Handeling verzet/ afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Anton Mussert, leider van de pro-Duitse N.S.B, was met zijn tante getrouwd, beweerde men. (Mich), blz. 10.	Satire	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Verhaal vertellen over Anton Mussert (VdH), blz. 10.	Van der Heiden wist te vertellen dat er een film vertoond was waarop Mussert voorkwam. Iemand voor in de zaal had geroepen: 'Anton!' en toen had iemand achter in de zaal met een hoog stemmetje geantwoord: 'Ja tante.' (Mich), blz. 10.	Satire	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'Hebben jullie gehoord van de weddenschap tussen Goering, Goebbels en Hitler wie het langst bij een bunzing in één ruimte kon blijven. Eerst probeerde Goering het. Na een kwartier komt hij kokhalzend naar buiten. Dan Goebels. Hij houdt het een half uur	Satire	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

⁷ **Beeldvorming ten aanzien van 'foute' Nederlanders staan dikgedrukt weergegeven.** In mijn analyse neem ik namelijk ook de beeldvorming ten aanzien van de Duitse vijand mee. 'Foute' Nederlanders en Duitsers staan immers met elkaar in verband door middel van ideologie/ gedachten of handelingen.

	uit. Tenslotte gaat Hitler het hok in. Vijf minuten later komt de bunzing naar buiten.’ (Ben), blz. 10.		
	‘Er zijn verzetsgroepen die Duitse officieren neerschieten. Dat vind ik bijzonder onverantwoordelijk. Je bereikt ermee dat de moffen gijzelaars oppakken, willekeurige burgers, en die zonder vorm van proces doodschieten.’ (Ben), blz. 18.	Beklag t.a.v. Duitse vijand (en verzet)	Beelvorming Duitse vijand: Neg
	‘Ze [Engelse en Amerikaanse soldaten] gaan dan naar een krijgsgevangenenkamp. Maar als er een Nederlandse burger bij wordt gesnapt, gaat die onverbiddelijk tegen de muur. Natuurlijk pas nadat ze hem zolang hebben geslagen dat hij alle contactadressen heeft verraden.’ (Ben), blz. 18.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beelvorming Duitse vijand: Neg
	‘Eigen schuld’; ‘Zij [Duitsland] zijn deze afschuwelijke oorlog begonnen. Zij hebben het eerst open steden gebombardeerd, Warschau en Rotterdam. Leer om leer.’ (Beu), blz. 19.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Aankloppen bij de familie Knopper (Sol), blz. 20.	‘Aufmachen’	Handeling en uitspraak Duitse vijand.	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Schiet hem niet dood. Hij is mijn enigst kind. Schiet hem niet dood.’ (MvKno), blz. 21.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Wat staat Dirk nu te wachten.’ (MBeu), blz. 22.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Schafter was niet te vertrouwen, dat wist iedereen. Hij hing rond bij de kazerne, hij zat soms bij de Duitse soldaten in de kantine, hij knapte karweitjes voor ze op, en hij werd ervan verdacht de joden te hebben aangegeven, die vorig jaar gepakt waren bij Van Hunen. Ze waren weggevoerd, naar	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg/ Beeldvorming Duitse vijand: Neg

Duitsland. Van Hunen ook. Nooit meer wat van gehoord. (Mich), blz. 24-25.			
'Weet je dan geeneens dat ze Bertus gisteren weggehaald hebben?' (Janne), blz. 29.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	
'Ja. De rotzakken. Ik heb Kees nog losgemaakt. Die is één van die kerels naar z'n strot gevlogen. Toen hebben de anderen dat stomme beest net zo lang met hun geweerkolven geslagen tot 'ie los moest laten. 't Is nog een wonder dat ze 'm niet doodgeschoten hebben.' (Janne), blz. 29.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	
'Ze kwamen regelrecht hier op aan rijden met die smerige rotwagens van ze.' (Janne), blz. 29.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	
'Krek, Schafter. Ze zeggen toch al dat 'ie niet deugt.' (Janne), blz. 29.	Wantrouwen t.a.v. 'foute' Nederlander.	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg	
Hoe zullen de Duitsers wraak nemen? Er zijn vreeslijke dingen bekend over moordpartijen die zijn aangericht na aanslagen op Duitse militairen.	Bezorgdheid volwassenen	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	
Nederlandse mannen met een belangrijke positie oppakken en dreigen te vermoorden [als dader van Duitse vermoorde soldaat niet naar voren komt]. (Off), blz. 52.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	
Erica moest overgeven. Ze kokhalsde letterlijk van angst. Mevrouw Beusekom had donkere wallen onder haar ogen. Haar jukbeenderen leken meer uit te steken dan anders en door de een zenuwtrek ging af en toe haar rechter mondhoek iets naar beneden. (Mich), blz. 52.	Bezorgdheid volwassenen	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	
'Wat moet vader nu doormaken'; 'Vader en de negen anderen.' (MBeu), blz. 58.	Bezorgdheid volwassenen	Beeldvorming Duitse vijand: Neg	

	Hij stelde zich voor dat hij zich zou verkleden in een Duits uniform om zo de kazerne binnen te dringen. Hij zou rechtstreeks naar de commandant gaan en hem, met de loop van een revolver tegen de slaap, dwingen om telefonisch opdracht te geven en de gevangenen los te laten.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Ze hebben hem [Dhr. Beusekom] doodgeschoten, nog geen uur geleden. Wij mochten naar huis, maar hem schoten ze dood, de moordenaars. (Schil), blz. 62.	Uitspraak t.a.v. handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Mannen oppakken om naar Duitsland te sturen. (Off en sol), blz. 65-66.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Hij moest een gat graven, in de berm, net buiten het kamp. Toen hij klaar was, moest hij op de rand gaan liggen.’; ‘De SS-officier, die er al die tijd bij had gestaan, trok zijn revolver en schoot hem in zijn nek, achteloos, alsof hij een mug dood sloeg. Daarna duwde hij hem met zijn voet in het gat.’ (Dav), blz. 68.	Uitspraak t.a.v. handelen (mogelijk) ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘De werkelijkheid is dat de Duitsers hem [Dhr. Beusekom] zonder vorm van proces hebben doodgeschoten, als gijzelaar.’ (MBeu), blz. 75.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Toestaan [met tegenzin] dat de Duitse vijand in woning inkwartiert (LAM), blz. 76.	‘Goed.’; ‘Ze kunnen komen, maar ze houden zich strikt aan de regels van het huis.’ (LAM), blz. 76.	Handeling in dienst van de Duitse vijand	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos/ Neutraal
	‘Zonder meer, Hooggeboren Vrouwe.’; ‘Zonder meer. Onze soldaten zijn zeer gedisciplineerd en zullen zich uiterst correct gedragen. Daar sta ik voor in’ (Comm), blz. 76.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Afschuw laten blijken t.a.v. handelen Duitse vijand [heeft betrekking op moord op		Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

burgemeester Beusekom] (LAM), blz. 77.			
Schafter opmerken en voorbij rijden. (Mich). Blz. 81.	Want daar reden Schafter [mogelijk 'fout'] voorbij. De man was lopend en toen de tilbury hem voorbijstoof, stak hij zijn hand uit om mee te mogen rijden; Schafter hier naast me op de bok om me uit te vragen, dat nooit. (Mich), blz. 81.	Wantrouwen t.a.v. 'foute' Nederlander.	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
Het paard van barones LAM, waar Michiel gebruik van maakt willen vorderen(paardenrazzia) (Sol), blz. 82.	'Halt, staan blijven,' (Sol) blz. 82.	Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Dichterbij komen en fluisteren. (Schaf), blz. 88.	'...die twee boerinnen, wie waren dat?' (Schaf), blz. 88.	Nieuwsgierigheid/ Vraag 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg/ Neutraal
	'Die zusters van Aaltje waren niet toevallig een paar verklede mannen?'; 'O ik dacht maar zo. Het gezicht van de ene leek nogal mannelijk.' (Schaf), blz. 88.	Nieuwsgierigheid/ Vraag 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg/ Neutraal
	'Luister eens, je kunt mij gerust in vertrouwen nemen. Ze zeggen wel van me dat ik fout ben, maar daar is niks van waar. Ik moet ook een paar mensen over de Ijsel zien te krijgen. Als jij een manier weet, zeg het me dan. Ik zweer je dat ik er geen misbruik van zal maken.' (Schaf), blz. 88.	Nieuwsgierigheid/ Vraag 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg/ Neutraal
	Dat die man [Schafter] zó brutaal was. (Mich), blz. 88.	Afkeer t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
Veerman arresteren en barones LAM huisarrest opleggen. (Off/ Sol), blz. 89.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Had Schafter zijn naam verzwegen [bij mogelijk plegen verraad]? Voelde hij sympathie voor [Michiel] en wilde hij de jonge jongen sparen? (Mich), blz. 89.	Wantrouwen t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Barones LAM arresteren. (Off/ Sol), blz. 89.	'Ik gelast u de deur te openen. Ik kom u arresteren.' (Off), blz. 89.	Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

	‘Mevrouw de barones, ik verzoek u met mij mee te gaan naar de commandant. De garnizoenscommandant wil u graag spreken.’; ‘Alstublieft barones.’ (Off), blz.89.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Naar het huis van barones LAM komen [tweede maal]. (Off/ Sol), blz. 90.	‘Als u de deur niet onmiddellijk opent, laat ik hem openrammen.’	Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Naar het huis van barones LAM komen [derde maal]. (Comm), blz. 90- 91.	‘Hooggeboren Vrouwe, ik vraag u de gunst mij te willen ontvangen.’ (Comm), blz. 91.	Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Met barones LAM in gesprek gaan [respectvol] en vertrekken na onsuccesvolle onderhandelingen. (Comm), blz. 91-92.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Naar het huis van barones LAM komen [vierde maal], barones LAM dwingen tot overgave en tankschoten afvuren op het huis van de barones. (Comm), blz. 93.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Als hij [Michiel] Schafter tegenkwam, draaide hij nu ostentatief zijn hoofd de andere kant uit. Die gemene verrader zou nu wel begrijpen dat <i>hij</i> [Michiel] begreep wie de barones had aangegeven bij de Duitsers. Hij [Schafter] mocht best weten hoe Michiel daarover dacht, al had hij [Schafter] dan ook duizend keer Michiels naam niet tegen de Duitsers genoemd. Als hij [Schafter] meende dat Michiel daar dankbaar voor was, had hij [Schafter] het mis. (Mich), blz. 97.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Jochem van het dak redden (Sol), blz. 99.	‘Dat duurt te lang. Het jongetje [Jochem] zit steeds meer te wiebelen. Hij valt zo naar beneden. Mevrouw [Beusekom] mag ik even door uw huis lopen?’ (Sol), blz.99.	Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos

	‘Ik weet niet wat ik moet zeggen.’(MBeu), blz. 100.	Uitspraak t.a.v. handeling Duitse vijand.	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Lachen en knijpen in wangen Jochem. (Sol), blz. 100.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	‘Een Duitser?’; ‘Een mof?’; ‘Een Duitse soldaat. Eén van Hitlers trawanten. Een vijand van ons volk [verbaasd].’(Mich), blz. 101.	Verbazing t.a.v. handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Maar waaróm, waaróm heeft hij het gedaan?’ (Mich), blz. 101.	Verbazing t.a.v. handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘t Was natuurlijk gewoon een aardige vent.’ (Er), blz. 101.	Respect voor handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	‘Een Duitser een aardige vent? Wat doet ‘ie dan hier?’ (Mich), blz. 101.	Afkeer t.a.v. handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Michiel, er zijn tachtig miljoen Duitsers. En of je het nu leuk vindt of niet, daar zitten ook goeie mensen bij, mensen die ook niet blij zijn met deze oorlog. Wij houden niet van de Duitsers, jij niet en ik niet en Erica ook niet, maar deze ene Duitser zullen we dankbaar moeten zijn, hoe je het ook wendt of keert. Ik ben hem in ieder geval dankbaar.’ (MBeu), blz. 101.	Respect voor handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	‘Misschien maakte hij ook deel uit van het executiepeloton.’ (Mich), blz. 102.	Afkeer t.a.v. handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Het was zoveel gemakkelijker om alle Duitsers te haten. En nu moest hij [Michiel] toegeven dat deze soldaat zich heel wat edelmoediger had gedragen dan al hun burens bij elkaar. (Mich), blz. 102.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand/ Respect voor handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	‘Nou deze éne dan. De andere negenenzeventig miljoen negenhonderdnegeennegentig duizend negenhonderdnegeennegentig blijven moordenaars.’(Mich), blz. 102.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

	‘Dirk wat hebben ze [Duitse soldaten] je toegetakeld.’ (Mich), blz. 103.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Begrijp je dat ik een rekening te vereffenen heb met de vent, die me heeft verraden?’; Ik ben vast van plan om uit te zoeken wie hier de verrader uithangt.’ (Di), blz. 107.	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Ik weet het niet. Misschien is hij wel fout, wie weet. ‘k Had het nooit gedacht, ik dacht dat ‘ie maar zo’n beetje deed alsóf ie fout was, waarom weet ik niet. Maar ik kan het mis hebben.’ (Di), blz. 108.	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Je hebt het mis. Ik heb de bewijzen.’ (Di), blz. 108.	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Het was verraden, dat weet ik zeker. Ze wisten precies hoe de overval in elkaar was gezet. Misschien was het Schafter wel. Misschien heeft hij het gesprek tussen Postma en ons afgeluisterd. Misschien heeft hij een aantekening van Postma gevonden. (...) (Di), blz. 111.	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Michiel en Jack vertellen over periode van gevangenschap en de slechte behandeling door Duitse vijand. (Di), blz. 111-114.		Afkeer t.a.v. handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	Niemand praatte met Schafter. De man werd gemeden alsof hij een besmettelijke ziekte had. (Mich), blz. 131.	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	Er kon geen twijfel meer over bestaan dat Schafter een gemene landverrader was. Dirk moest maar bedenken hoe hij de rekening met Schafter wilde vereffenen. (Mich), blz. 131.	Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘(...) De oorlog is nog niet voorbij. Integendeel, de moffen schijnen hoe langer hoe meer pret te krijgen in het doodschieten van gijzelaars	Afkeer t.a.v. handelen Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

	en politieke gevangenen.’ (Mich), blz. 136.		
	‘(...) Als ze me pakken, ga ik zonder pardon tegen de muur [neergeschoten worden door Duitse soldaten].’ (Ben), blz. 137.	Angst Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Jack en oom Ben achterna gaan, het wapen van Jack vragen en richten op oom Ben [verrader]. (Mich), blz. 142.	‘Handen omhoog.’ (Mich), blz. 142.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Deze man is de verrader. Hij heeft Dirk verraden en de barones en Bertus Hardhorend en hij zou nu met jou, Jack, regelrecht naar de Duitse kazerne zijn gewandeld.’ (Mich), blz. 142.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘(...) Vier jaar zo’n judas in je eigen gelederen. Wat zal dat een slachtoffers hebben gekost.’ (Mich), blz. 143.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘(...) Ik zal hem mijn leven lang niet meer met oom aanspreken.’ (Mich), blz. 143.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘t Is natuurlijk de vraag of zijn leven nog erg lang zal zijn [dreigend].’ (Di), blz. 143.	Bedreiging ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Ben vastbinden in vasthouden in het ondergrondse hol [waar Jack en Dirk verblijven]. (Di, Ja en Mich), blz. 145.		Afhandeling ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Ik wàs er [moord op burgemeester Beusekom] overstuur van. Ik heb je vader altijd graag gemogen.’ (Ben), blz. 146.	Uitspraak [betrekking op emotie] ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos/ Neutraal
	‘Dan had u er beter aan gedaan dat aan de moffen te laten weten. Dat zou beslist hebben geholpen.’ (Mich), blz. 146.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Dat was ’t hem nu juist. Daar was ik overstuur van. Ik had verzuimd de kazernecommandant te zeggen dat hij met zijn vingers van de	Uitspraak [betrekking op emotie] ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos/ Neutraal

<p>burgemeester moest afblijven.’ (Ben), blz. 146.</p>		
<p>‘En de gemeentesecretaris en de dominee en die anderen, dat gaf niet, hè. Die mochten wel dood. De vrouw van de gemeentesecretaris zit nu in een psychiatrische inrichting, weet u dat? Ze komt er nooit meer overheen.’ (Mich), blz.146.</p>	<p>Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>‘Ik heb ervoor gezorgd dat jij [Michiel] overal buiten bleef.’ (Ben), blz. 146.</p>		
<p>‘Omdat ik je [Michiel] altijd zo graag heb gemogen.’ (Ben), blz. 147.</p>	<p>Uitspraak [betrekking op emotie] ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos/ Neutraal</p>
<p>‘Kijk uit, Michiel. Nou gaat ‘ie op je gemoed werken.’ (Di), blz. 147.</p>		
<p>‘Waarom heeft u het gedaan? Kreeg u geld van de Duitsers?’ (Mich), blz. 147.</p>	<p>Wantrouwen t.a.v. ‘foute’ Nederlander.</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>‘Nee. Ik heb het gedaan, omdat Hitler een groot man is. Hij begrijpt dat sommige rassen zijn geschapen, om te heersen en sommige om te dienen. De Slavische volkeren heten niet voor niets slaven. En ook de Fransen en Italianen en de Spanjaarden zijn slappelingen. De joden zijn zo minderwaardig, dat je ze beter kunt uitroeien.’ (Ben), blz. 147.</p>		
<p>‘De Engelsen zouden iets waard kunnen zijn als ze niet zo decadent waren.’ (Ben), blz. 147.</p>	<p>Uitdragen nazi-ideologie</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neutraal</p>
<p>‘Maar het grootste volk, het herenvolk, dat zijn de Duitsers. Zij zijn lang en blond, zij hebben de beste technici en wetenschapsmensen, zij hebben de grootste componisten voortgebracht. En het zijn militairen. Geen leger is zó</p>		
<p>Uitdragen nazi-ideologie</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>	

	gedisciplineerd, zó...’ (Ben), blz. 147.		
Overleggen wat er met Ben moet gebeuren. (Di, Ja en Mich), blz. 147-148.		Afhandeling ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Ben niet in de ogen aankijken (Er), blz. 149.		Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘We moeten hem [Ben] inderdaad maar onder de hoede stellen van meneer Postma. Het is namelijk best mogelijk dat hij [Ben] dingen weet die belangrijk zijn voor de ondergrondse. Die moet meneer Postma maar ut hem zien te krijgen. Hopelijk is de oorlog binnenkort afgelopen. Dan kunnen ze hem overdragen aan de autoriteiten. De rechter kan dan beslissen welke straf hij moet hebben. Ik zal met genoeg tegen hem komen getuigen.’ (Di), blz. 149.	Afhandeling ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Als de Duitsers me aanhouden en het briefje vinden, zijn we [Di, Ja, Mich] erbij. (...)’, blz. 150.	Angst Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Voornemen te ontsnappen bij overlevering aan Postma en Michiel bespelen. (Ben), blz. 150.	‘Luister eens, Michiel, probeer me te begrijpen. Ik geloof dat het nationaal-socialistische systeem van de Duitsers het beste is voor de wereld en voor ons land. Dàt kan toch. Je hoeft het niet met me eens te zijn, maar iemand kan die mening toch eerlijk zijn toegedaan. Zo is dat nu eenmaal met mij. Welnu, is het dan niet mijn plicht alles te doen wat ik kan om de Duitsers te helpen hun systeem over de wereld te verspreiden? Ben ik dat niet verplicht naar eer en geweten?’ (Ben), blz. 152.	Uitdragen nazi-ideologie	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Nee, niemand kan naar eer en geweten verplicht zijn land en volk te verraden, Willem Stomp te laten	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg

	doodschieten en de tenen van Dirk Knopper in elkaar te laten slaan.’ (Mich), blz. 152.		
	‘In alle oorlogen gebeuren vreselijke dingen. Dat wil ik ook niet, maar ze gebeuren. Dacht je dat de Russen en de Amerikanen zulke lieverdjes waren?’ (Ben), blz.152.	‘fout’ handelen bagatelliseren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Zij [Russen en Amerikanen in tegenstelling tot Duitsers en ‘foute’ Nederlanders] vechten voor een rechtvaardige zaak. Maar ik wil niet met u praten. Sta op en loop door.’ (Mich), blz. 152.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand; afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg; Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Proberen te ontsnappen. (Ben), blz. 152-153.	‘Ik loop nu dit zijpaadje in en jij schiet niet. Je zegt maar dat ik ontsnapt ben omdat er een Duitse patrouille door het bos kwam of iets dergelijks. Ik beloof je dat je me nooit weer zult zien.’ (Ben), blz.152.	Handeling en uitspraak ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘U [Ben]hebt niet beter verdiend [dan marteling en de dood].’ (Mich), blz. 152.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Nadenken over gevolgen van ontsnapping van Ben en trekker van het pistool overhalen [waarschuwingsschot]. (Mich), blz. 153.		Angst t.a.v. handelen ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	Ben van Hierden zou geen kwaad meer kunnen doen. (Mich), blz. 155.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	De nacht tevoren was alles wat Duitser was weggetrokken over de Ijsel. (Mich), blz. 156.	Afkeer t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	[A](...)Van de meisjes die zich met Duitse soldaten hadden ingelaten, werd het hoofd kaal geschoren. Mannen werden op het stuur van motorfietsen gezet en zo, met hun handen omhoog, door het dorp gereden en ten slotte	Afhandeling ‘foute’ Nederlander	[A] Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg; [B] Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos

gevangengezet in de school.
Sommigen verdienden niet beter,
[B]sommigen hadden alleen uit
angst vriendelijk gedaan tegen de
bezettters, maar nooit iemand
verraden. (Mich), blz. 157.

1. Beschrijving personages

Noortje van der Hoek [No]:

De hoofdpersoon. Ze praat veel en observeert alles en iedereen. Noortje woonde tot september 1944 met haar vader in Arnhem. Haar moeder is voor de Duitse inval overleden. Noortje en haar vader zijn Arnhem ontvlucht na een nederlaag voor de Engelsen. Na dagen reizen op de fiets, met tussenstops, zijn Noortje en haar vader terecht gekomen op de boerderij van dhr. Everingen.

Noortje denkt vaak terug aan de tijd dat ze nog met haar vader in Arnhem woonde. Zo herinnert zij zich hoe een groep mensen met een ster op de jas werden meegenomen door Duitse soldaten. Ze herinnert zich ook een angstaanjagende bomaanval in Arnhem. Na de oorlog vindt de vader van Noortje werk in Amsterdam. Daar gaat het leven voor Noortje en haar vader gewoon verder. Noortje gaat ook weer naar school (blz. 216). Ze droomt dikwijls van haar tijd op de boerderij van de familie Everingen.

Dhr. Van der Hoek [VdH]:

De vader van Noortje (zie ook Noortje van der Hoek).

Evert Everingen [Ev]:

De oudste zoon van dhr. Everingen (boer). Evert trekt veel op met Noortje, als deze bij hem op de boerderij komt wonen. Evert verzamelt oorlogsrelikwieën.

Dhr. Everingen [Ever]:

De vader van Evert. De heer Everingen is een boer (baas van een boerderij genaamd 'Klaphek'). Hij is getrouwd met Janna Everingen (aangetrouwde naam) en heeft drie kinderen. Hij voorziet samen met zijn vrouw, indien mogelijk, hulpbehoevenden van eten of een verblijfplaats. Tevens helpen dhr. Everingen en zijn vrouw in het geheim een Joods gezin (De familie Meier).

De nabij gelegen Duitse compagnie doet dikwijls een beroep op dhr. Everingen. Hij werkt mee, weliswaar met tegenzin, om problemen met de Duitse vijand te voorkomen.

Mevr. Everingen/ 'Tante' Janna [Ja]:

De moeder van Evert. Mevr. Everingen is een vriendelijke en zorgzame vrouw die in oorlogstijd velen mensen, vriend en vijand, helpt.

Willemientje/ 'Zusje':

Het zusje van Evert. Willemientje (7) heeft het Syndroom van Down. Willemientje sterft gedurende de laatste dagen van de oorlog aan difteritis (blz. 210).

'Kleine' Gerrit:

Het broertje van Evert.

Theo [Th]:

Theo (20) woont in bij de familie Everingen. Hij heeft tuberculose, dus houdt zich nogal afzijdig van de andere mensen in huis. Hij heeft bij het verzet gezeten. Hij komt ook niet veel onder de mensen uit angst voor herkenning door Duitse soldaten (blz. 37). Wanneer een Duitse compagnie of een deel ervan op de boerderij van de familie Everingen verblijft, wordt het gevaarlijk voor Theo om bij de familie Everingen te blijven. Hij vertrekt met een auto met een rood kruis erop met behulp van een kennis (zie Nico). Enkel Evert en Noortje zijn hiervan op de hoogte en hebben tevens geholpen bij het vertrek. Het

waren immers de kinderen die als communicatiemiddel voor Theo en Nico fungeerden (blz. 165-174). Theo belandt in een sanatorium in Zwitserland om weer op krachten te komen. Dit laat hij weten in een brief aan de familie Everingen (blz. 210).

Henk [Hk]:

Knecht van dhr. Everingen. Hij vervoert Duitse soldaten en voedsel met een melkwagen naar de Duitse compagnie bij de Imbos en handelt dus in dienst van de Duitse vijand. Dit doet hij namens de familie Everingen. Kan dus als 'foute' Nederlander worden aangemerkt (blz. 13). (Zie ook dhr. Everingen).

Dhr. Wolthuis [DhrWol]:

Dhr. Wolthuis woont in bij de familie Everingen. Dhr. Wolthuis en zijn gezin, een echtgenote en twee oudere dochters, zijn Arnhem ontvlucht.

Mevr. Wolthuis [MevWol]:

(Zie Dhr. Wolthuis)

Dinie Wolthuis [Di]:

Dochter van dhr. En mevr. Wolthuis. (Zie Dhr. Wolthuis).

Alie [Al]:

Dochter van dhr. En mevr. Wolthuis. (Zie Dhr. Wolthuis).

'Buurvrouw' [Bu]:

De buurvrouw van de familie Wolthuis. Een oudere dame die niemand had om voor haar te zorgen. Deze oudere dame is met de familie Wolthuis op de boerderij van de familie Everingen terecht gekomen. Ze heeft dikwijls medelijden met Duitse jongemannen, die op de boerderij verblijven, naar het front moeten of van het front komen. Dit ondanks het feit dat de Duitsers als vijand worden beschouwd. Zij is dus ook in staat ze helpen of troosten. Is dus te kwalificeren als 'foute' Nederlander (blz. 194- 202).

Dhr. Meier (en gezin) [Mei]:

Een Joodse man die met zijn gezin ondergedoken zit. Dit gezin ontvangt hulp van de familie Everingen. Dhr. Meier en zijn vrouw hebben pas een dochtertje (Sarah) gekregen. De baby wordt kort naar de geboorte verzorgd door de mensen op de boerderij van de familie Everingen. Mochten de Duitsers navraag doen is de baby het dochtertje van dhr. Van de Hoek en dus het zusje van Noortje. Noortje neemt voor het grootste gedeelte de zorg voor de baby op haar.

Enkele weken na de geboorte van het kindje ontdekt Henk, tijdens zijn trip om voedsel naar de familie Meier te brengen, dat het gezin verdwenen is. Het ergste wordt gevreesd ofwel dat de Meiers door de Duitsers gevonden en meegenomen zijn (blz. 126- 127). Na de oorlog blijken de Meiers naar een concentratiekamp gebracht te zijn, waar zij zijn vergast. Baby Sarah wordt door een familielid, de broer van mevrouw Meier, opgehaald. Hij zal met haar naar familie in Amerika vertrekken (blz. 213-214).

Munkie [Mun]:

Een (voormalig) Duitse soldaat en deserteur. Hij klopt bij de familie Everingen aan voor hulp. Enkele dagen voor dat hij onderdak en voedsel zocht heeft hij de boerderij bespied, hij durfde echter niet meteen een beroep op de familie te doen. Hij blijft een nacht op de boerderij van de familie Everingen slapen en komt daarna tweemaal per week langs voor voedsel.

Nico:

Een kennis van Theo. Wanneer een Duitse compagnie of een deel ervan op de boerderij van de familie Everingen verblijft, ziet Theo zich genoodzaakt te vertrekken. Nico helpt Theo door middel van een auto met een rood kruis erop om ongezien te vertrekken van de boerderij (blz. 165-174).

Duitse soldaten, officieren & feldwebers [Sol/off/feldw]:

Eerste Duitse soldaat vriendelijk naar Henk, Evert en Noortje toe. Noortje beschrijft deze soldaat als een wat oudere man met een normaal gezicht. Noortje vindt zijn gezicht iets zorgelijks hebben, 'zoals een vader die zieke kinderen heeft' (blz. 13). De overige besproken soldaten zijn te kwalificeren als beleefd.

Nederlandse wachten [HolWach]:

-

Boer[Boer]:

Als Evert en Noortje op een zekere dag van de bakker komen worden zij geconfronteerd met een vliegtuigaanval. Ze zoeken dekking op het land van een boer, van wie Evert weet dat hij lid is van de NSB- beweging (blz. 54).

2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages

Handeling	Uitspraak/ gedachte	Label	Betekenis/ beeldvorming ⁸
Maakt aanstalten een sigaret te rollen, maar Duitse soldaat biedt hem een sigaret en vuurtje aan (Hk) blz. 12.	'Merci' (Hk), blz. 13.	Handeling Duitse vijand; (Beleefde) uitspraak Nederlander naar Duitse vijand	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos; Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Zwaait naar de kinderen, als zij de rijtuig verlaten (Sol), blz. 13.	'Tag' (Sol), blz. 13.	Handeling en uitspraak Duitse soldaat	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Brengt aardappelen en de Duitse soldaat naar verblijfplaats Duitse compagnie bij de Imbos (Hk), blz. 13.		Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neutraal
	'Hoe zou het met Henk zijn?'; 'Hoe laat kan hij terugkomen?' (VdH), blz. 24.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Ja, wie zal het zeggen. Ik wou zelf wel gaan, maar hij vond dat hij het moest doen. Ze bevelen maar, de Duitsers. Breng dit hierheen! En breng dat daarheen!' (Ever), blz. 24.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Ja Chris, maar als je het niet doet wordt alles nog veel erger,' (Ja), blz. 24.	Verantwoording 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Als ik "nee" zeg moet ik mee. En wie zorgt er dan hier voor het werk en voor het vee? Er moeten heel wat mensen van eten.' (Ever), blz. 24.	Verantwoording 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos

⁸ **Beeldvorming ten aanzien van 'foute' Nederlanders staan dikgedrukt weergegeven.** In mijn analyse neem ik namelijk ook de beeldvorming ten aanzien van de Duitse vijand mee. 'Foute' Nederlanders en Duitsers staan immers met elkaar in verband door middel van ideologie/ gedachten of handelingen.

	‘Toch is het voor Henk erg riskant,’; ‘Hij is een gezonde jonge kerel. Ze kunnen hem wel naar Duitsland sturen.’ (VdH), blz. 24.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Daarom juist. Ze weten dat hij hier is. Nu gebruiken ze hem op deze manier.’ (Ever), blz. 24.	Verantwoording ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	‘Toch doe ik geen oog dicht voordat ik hem op de deel hoor.’; ‘t Is een goeie jongen.’; Zo’n knecht hebben er niet veel vandaag de dag.’ (Ja), blz. 24.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
Een kuil in het bos laten zien (Th), blz. 39.	‘Hier!’ . ‘Hier is een kuil. Ik kan het niet goed zien, het is er zo donker.’; ‘Ik geloof dat er iets in ligt.’ ; ‘Misschien is het iets dat we gebruiken kunnen. Ik ben blij dat jullie gekomen zijn. Dat gat zal wel door een of andere gekke mof gemaakt zijn. Het schijnt dat er nu en dan een zo verstandig is om bij het leger weg te lopen. Er zullen zich wel een paar hier in de bossen schuilhouden.’ (Th), blz. 39-40.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘O nee, van mijn leven ga ik niet in een [gevonden] Duitse moffenjas lopen! Ik vries nog liever dood!’ (No), blz. 42.	Afzijdig houden van Duitse zaak/ persoon	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Lachen (Ever, VdH, Ja, etc.), blz. 42.	‘Nu Noortje, als jij hem niet wilt dan neem ik hem. Maar ik wacht wel tot de Duitsers weg zijn voor ik hem aantrek, anders	Satire	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

	denken ze dat ik bij ze hoor en sturen ze me nog naar het front.’ (Ever), blz. 42.		
	‘En als de Amerikanen hier zijn, trekt u hem dan wel aan?’; ‘Dan zien ze u voor een Duitser aan en wat zullen ze dan wel met u doen?’ (VdH), blz. 42.	Bezorgdheid volwassene/ satire	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Nee Chris, nee hoor! Ik wil niet dat jij die jas draagt!’ (Ja), blz. 42.	Bezorgdheid volwassene/ satire	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Lachen (Ever, VdH, Ja, etc.), blz. 42.	Het was plagerij (“Noortje begreep dat ze haar maar wat hadden geplaagd”)(No), blz. 42.	Satire/ begrip	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Paard voor de wagen spannen (Ever), blz. 47.	‘Ik moet weg met deze heren [Duitsers].’ (Ever), blz. 47.	Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	Als die Duitsers Evert daarnet eens gezien hadden! [Met zijn verzameling oorlogsvondsten] (No), blz.47.	Angst kinderen	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Hij[dhr. Everingen] moet naar Spankeren voor de Duitsers,’; ‘Ze gaan met een omweg door de bossen, want op de weg wordt geschoten. Vooral op wagens, daar komen de vliegtuigen op af. Gelukkig maar dat ze door de bossen gaan. Maar het duurt wel veel langer natuurlijk. Ik weet niet of hij voor het donker thuis zal zijn [tegen Evert].’ (Ja), blz.48.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	‘Ze zijn toch weg, hè? [zachte stem].’ (Th), blz.49.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

Heen en weer lopen en granaten bewaken (HolWach), blz. 52.	Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neutraal
	‘Er komt iemand aan,’ (No), blz. 54.	Angst kinderen
Uit huis komen en met riek in de hand schreeuwend naar de kinderen toe hollen (Boer), blz. 54.	Verdediging Nederlander erf/ woning	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Zeg maar niks,’; ‘Dat is een heel kwaai boer. Hij is bij de N.S.B.’ (Ev), blz. 54.	Angst kinderen Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Maak dat je weg komt!’; ‘Wat moet dat hier op m'n erf! Vort jullie!’ (Boer), blz. 54.	Verdediging Nederlander erf/ woning Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Naar de [ingeslagen] plek wijzen (No), blz. 54.	‘We zochten dekking voor het schieten,’ vertelde Noortje. ‘Het is daar ingeslagen.’ (No), blz. 54.	Verweer kinderen
	‘Wat schieten? Niks schieten! Ga weg, vooruit! Ik wil niks met jullie te maken hebben, gemene bedelaars!’ (Boer), blz. 54.	Verdediging Nederlander erf/ woning Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Hé, wacht eens even. Ben jij d'r niet eentje van Everingen? Zeg eens, wat dee je dan hier? Kom je soms van Klaphek? Doe de groeten aan je vader!’ (Boer), blz. 54.	Bezorgdheid volwassene Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	‘Bedelaars,’; ‘zo'n gemene schoft. Die lui daar, die stikken nog in hun eigen eten. Ze geven nooit wat weg. Bedelaars!’ (Ev), blz. 54.	Beklag t.a.v. “foute”/ onvriendelijke Nederlander Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	‘Vlug! Iedereen waarschuwen! [Voor	Angst kinderen Beeldvorming Duitse vijand: Neg

	gearriveerde Duitsers]’ (Ev), blz. 68.		
	‘We hebben ze al zien aankomen.’; ‘Afwachten maar.’ (MevWol), blz. 68.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ Neutraal
	‘Loop jij even naar Theo, Noortje?’ (Ja), blz. 68.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos*
	‘Theo, er zijn Duitsers,’ (No), blz. 69.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Verrek.’ (Th), blz. 69.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Ik blijf hier wel zitten.’; ‘Als ze hier komen zoeken zullen ze denken dat dit mijn kamer is. Storen jullie mij niet zo en ga nu weg, ik wil een schaakprobleem oplossen.’ (VdH), blz. 69	Praktisch denken	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
In de dikke muurkast verdwijnen (Th), blz. 69.		Praktisch denken	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Maar de Duitsers kwamen helemaal niet voor Theo. (No), blz. 69.	Observatie kind	Beeldvorming Duitse vijand: Neutraal
In de keuken staan (Sol), blz. 69.	‘Haben Sie auch Schweine? Wo sind die Schweine?’ (Sol), blz. 69.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ neutraal
	‘Nee, nee, ach nee!’ (Ja), blz. 69.	Gevoel machteloosheid	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Niet luisteren en deur naar varkenshok openen (Sol), blz. 69.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Varken(s) vangen/ grijpen en op de vrachtauto gooien (Sol), blz. 69- 70.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Omdraaien en huilen (Ja), blz. 70.		Gevoel machteloosheid	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Kijken naar mevr. Everingen (Sol), blz. 70.	‘Mutterchen! Schrei niet. Ik ben zelf ook boer, ik weet wat het is. We zullen er een hier laten!’ (Sol), blz. 70.	Uitspraak Duitse vijand.	Beeldvorming Duitse vijand: Pos

Helpen bij bevalling van mevr. Meier (Ja & No), blz. 78- 80 en 83-85.		Hulpverlening Joods gezin	Beeldvorming ‘foute’ Ned: Pos*
	Vaak werden mensen die op hongertocht waren, door Duitse soldaten aangehouden en gedwongen om het beetje voedsel dat ze bij zich hadden, af te geven (No), blz. 89.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘t Lijkt wel of ik Duits hoor praten,’; ‘Wie doet er eens een lucifer aan zodat ik de deur kan vinden?’ (Ja), blz. 93.	Bezorgdheid volwassene	
Binnenkomen met een Duitse soldaat (Ever), blz. 93.		Handeling in dienst van Duitse vijand (blijkt deserteur)	Beeldvorming ‘foute’ Ned: Neutraal
Vechtpet in de hand nemen, hakken tegen elkaar slaan en buigen (Mun), blz. 93.	‘Guten Abend.’ (Mun), blz. 93.	Handeling en uitspraak Duitser (voormalig Duitse vijand)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Geweren van schouder nemen en samen met patroongordel tegen de muur plaatsen; Koppel met handgranaten erin losgespen en bij de patronen plaatsen (Mun), blz. 93.		Handeling Duitser (voormalig Duitse vijand)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	Zonder al die wapens leek hij een ander mens, een gewone kleine man in een grijs uniform, met dun blond haar. (No), blz. 93.	Observatie kind	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	‘Ik moest hem er wel in laten,’; ‘Ga daar maar even zitten.’ (Ever), blz. 93.	Verantwoording ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
Hakken tegen elkaar slaan (Mun), blz. 93.	‘Danke schön,’ (Mun), blz. 93.	Handeling en uitspraak Duitser (voormalig Duitse vijand)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos

<p>‘Vrouw, heb je nog koffie? Deze jongen is zowat bevroren en uitgehongerd.’ (Ever), blz. 93.</p>	<p>Handeling in dienst van Duitse vijand (blijkt deserteur)</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos</p>
<p>‘Wat heeft dat allemaal te betekenen?’ (MevWol), blz. 93.</p>	<p>Verontwaardiging volwassene</p>	<p>Beeldvorming Duitse vijand: Neg</p>
<p>‘Vrouw Wolthuis, ik vind je een heel best mens en je hebt het niet gemakkelijk. Maar je bent in mijn huis en mijn gasten zijn mijn gasten. Deze man zal jullie zo dadelijk zijn verhaal wel vertellen, maar eerst moet hij wat eten en wat drinken. En het kan me niet schelen of je hem gelooft of niet, maar ik kan wel zien wanneer een mens verhongerd is. En hij hier heeft al in vijf dagen niet meer gegeten of gedronken dan wat hij in het bos kon vinden.’ (Ever), blz. 94.</p>	<p>Verantwoording ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos</p>
<p>Eten en koffie brengen voor de Duitser (Ja), blz. 94.</p>	<p>Handeling in dienst van Duitse vijand (blijkt deserteur)</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos</p>
<p>‘Fragen Sie doch,’ (Mun), blz. 94.</p>	<p>Uitspraak Duitser (voormalig Duitse vijand).</p>	<p>Beeldvorming Duitse vijand: Pos</p>
<p>‘Het is niet goed wat wij doen,’ zei hij, ‘dat stelen en plunderen en moorden zonder dat het nodig is. [vertaald door VdH]’ (Mun), blz. 94-95.</p>	<p>Beklag t.a.v. Duitse vijand (afkomstig van deserteur)</p>	<p>Beeldvorming Duitse vijand: Pos</p>
<p>‘Hij is een deserteur. Als ze hem pakken krijgt hij de kogel!’ (Hk), blz. 95.</p>	<p>Bezorgdheid volwassene</p>	<p>Beeldvorming Duitse vijand: Pos</p>

	‘Daar kom je wel wat laat achter, makker!’ (MevWol), blz. 95.	Verontwaardiging Nederlander	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Ja, dat is zo. Ik heb gedacht dat Hitler gelijk had. Wij zijn zo opgevoed. Mijn vader, mijn broer, mijn oom, de broer van mijn moeder... ze zijn allemaal dood. Gesneuveld. Voor het vaderland, ja, ja... Maar ik doe niet meer mee.’ (Mun), blz. 95.	Erkenning fout/ Beklag t.a.v. Duitse vijand (afkomstig van deserteur)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
(Toch) gevoel van afkeer hebben (Ja, Ever, Ev, MevWol, Di, Hk, No, VdH), blz. 95.		Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Vertellen over gevechten, ervaringen met plunderen en afkeur uiten (Mun), blz. 95.		Erkenning fout/ Beklag t.a.v. Duitse vijand (afkomstig van deserteur)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Nee schudden met het hoofd (Ja), blz. 95.		Afzijdig houden van Duitse zaak/ persoon	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Wij zijn christenen, vrouw,’ (Ever), blz. 96.	Verantwoording ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	‘Zeker, dat zijn we ook. Het is onze plicht aan anderen te denken. Eén nacht, meer niet. En hij kan komen eten wanneer hij wil.’ (Ja), blz. 96.	Handeling in dienst van Duitse vijand (blijkt deserteur)	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	‘Ik zal je een plek wijzen waar je slapen kunt. Maar morgen moet je weg. Dat is veiliger voor ons en voor jou,’ (Ever), blz. 96.	Handeling in dienst van Duitse vijand (blijkt deserteur)	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
Eten halen bij de familie Everingen (Mun), blz. 97.	‘Dank u wel [in het Hollands]’ (Mun), blz. 97.	Handeling en uitspraak Duitser (voormalig Duitse vijand).	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Beweren dat Duitsers honing uit een bijenkorf hebben gestolen (Ev), blz. 100.		Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

Baby Sarah [kind van de familie Meier] in huis nemen (Ja), blz. 104.	Hulpverlening Joods gezin	Beeldvorming ‘foute’ Ned: Pos*
‘Ze gaan ze hun verdiende loon geven,’; ‘Daar gaan duizenden bommen naar Moffrika, net wat ze hebben moeten.’ (DhrWol), blz. 110.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
‘t Zijn ook mensen, daarginds,’; ‘er wonen ook kinderen...’ (Ja), blz. 110.	Begrip t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming ‘foute’ Ned: Pos/ Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Als de Duitsers hem te pakken kregen... wat zou de familie Everingen dan te wachten staan? En de anderen? Nu was Sarah daar ook nog bij gekomen. Zouden ze meteen worden doodgeschoten, of zouden ze naar een concentratiekamp gestuurd worden? Was het misschien toch beter geweest als hijzelf meteen gepakt was? Dan was er snel een eind aan zijn leven gekomen, in plaats van hier ziek te liggen en anderen in gevaar te brengen. (Th), blz. 113.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Onderdak verzoeken (Sol), blz. 130.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neutraal
Naar de schuur brengen (Ever), blz. 130.	Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
Beste hooi vragen (Sol), blz. 130.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Boos zijn (Ever), blz. 130.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Daarom sputterde Everingen alleen een beetje tegen, zoals van hem verwacht kon	Gevoel machteloosheid; Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos

	worden, maar eigenlijk liet hij de Duitsers hun gang gaan. (No), blz. 131.		
	Die schoften, zitten daar te kaarten en dat arme beestje. (Hk), blz. 131.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Ik wil weten wat ze met ‘t beestje gedaan hebben, die stomme hufters. [tegen Evert]’ (Hk), blz. 131.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Morgen gaan we [de koeien naar de wei brengen]. We moeten wel voorzichtig zijn, want ik heb gehoord dat de grote weg vol Duitsers is. ‘t Schijnt dat er hele troepen naar het noorden trekken, en weer andere naar het zuiden. Er gaat zeker wat gebeuren.’ (Ever), blz. 149- 150.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Ze [Duitse vrachtauto’s] gaan de goede kant op, ze trekken naar het noorden!’; ‘Nu is de oorlog echt gauw afgelopen.’ (VdH), blz. 153.	Opluchting volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Van mij mogen ze wegtrekken en nooit meer terugkomen!’ (Hk), blz. 153.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Hollen (No), blz. 157.	‘Er komen Duitsers aan, een heleboel! Wat moeten we doen?’ (No), blz. 157.	Angst kinderen/ bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	‘Maak je maar niet ongerust, hoor,; ‘Ik verdwijn zolang wel in het bos en ik kom terug als de kust weer veilig is.’ (Th), blz. 157.	Praktisch denken	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Het erf op rijden en ransels en kisten uit		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neutraal

vrachtwagens tillen (Sol), blz. 157.		
Sarah's mandje in de opkamer neerzetten (Ja), blz. 157.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Inkwartiering [verblijf] verzoeken. (Off), blz.157.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neutraal
Naar de schuur gaan en slaapplekken gereed maken in de [pas schoongemaakte] stal (Sol), blz. 157.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ Neutraal
	'Moet je zien wat een rotzooi ze maken,'; 'Wij gooien de ton maar een paar keer per jaar leeg. Maar op zo'n manier is hij in een dag al vol.' (Ev), blz. 157.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Weten jullie wel wat 'n bende die lui maken? Ze pompen maar water alsof het niks is. Een smeerboel!' (No), blz. 158.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Als het te erg wordt, Chris, moet je er wat van zeggen.' (Ja), blz. 158.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	Hij zou zo'n handgranaat wel voor zijn verzameling willen hebben, maar hij durfde er niet om te vragen. (Ev), blz. 158.	Nieuwsgierigheid kind
Nieuwsgierigheid [Evert] bemerken en lachen (Sol), blz. 158.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Hand met granaat naar uitstrekken [naar Evert] (Sol), blz. 158.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Opstaan, naar kinderen [Evert & Noortje] lopen en gebaar van weggoaien maken (Sol), blz. 159.	'Ja?' (Sol), blz. 159. Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos

Granaat weggoaien [voor plezier kinderen] (Sol), blz. 159.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Vork met warme aardappel uit het vuur halen, omhooghouden en knikken [naar Noortje] (Sol), blz. 160.		Handeling Duitse vijand [Hongaarse krijgsgevangenen]	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
[Tweede] aardappel uit het vuur halen [voor Evert] (Sol), blz. 160.		Handeling Duitse vijand [Hongaarse krijgsgevangenen]	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Zout [voor de aardappel] geven (Sol), blz. 160.		Handeling Duitse vijand [Hongaarse krijgsgevangenen]	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Kamer in het huis en bijkeuken verzoeken (Off), blz. 161.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ neutraal
Over het wiegje [van de weer naar buiten gebrachte Sarah] buigen (Off), blz. 163.	'Tuttuttuttu!'; 'so eine schöne Kleine!' (Sol), blz. 163.	Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Slaan op de rug [van de soldaat die knoeide] (Off), blz. 163.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Ik zal maar niet meer klagen als er geknoeid wordt. Dit heb ik niet geweten,' (Ever), blz. 164.	Uiting medelijden	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos/ Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Hoe kun je dat nou erg vinden? Ze zijn wreed tegen anderen en daarom zijn ze ook wreed tegen elkaar.' (DhrWol), blz. 164.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Ik moet hier vandaan. Ik breng jullie allemaal in gevaar door hier te blijven [tegen Evert & Noortje].' (Th), blz. 165-166.	Bezorgdheid volwassene/ praktisch denken	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Theo [ongezien] helpen vertrekken van de boerderij (Ev & No), blz. 165-174.		Handeling ten behoeve van verzet	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

Ongezien vertrekken van de boerderij (Th), blz. 174.		Bezorgdheid volwassenen	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
De boerderij van Everingen bezoeken en verblijvende soldaten aanspreken [bezoeker is vermoedelijk generaal] (Off), blz. 176- 177.	'Heil Hitler!'; 'Sieg Heil!'	Handeling en uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ neutraal
	'Zijn jullie helemaal gek?' zei hij zacht. 'Wat moet dat hier? Daar heb je niets mee te maken, met wat daar gebeurt.' (VdH), blz. 178.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Dronken worden/ zijn (Sol), blz. 178.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Smeerlappen zijn 't,'; 'Ze voeren ze eerst dronken. Arme jongens!' (Ja), blz. 179.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Op de boerderij van Everingen arriveren, veldbedden, radio's en zendapparaten neerzeten [kindsoldaten](Sol & off), blz. 186.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ Neutraal
	'Die [Duitse soldaten] daar staan in verbinding met de moffen bij ons in huis,' (Hk), blz. 187.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
Gat in de grond graven (Sol), blz. 187.		Handeling Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg/ Neutraal
	'Daar gaat onze wei, vrouw,'; 'Als straks alles voorbij is, zullen we hem opnieuw moeten inzaaien.' (Ever), blz. 187.	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Ik vraag me af wat dat toch te betekenen kan hebben?'; 'Hebben jullie wel gezien wat 'n jongens het nog zijn? Kinderen zijn 't, gewoon kinderen! 't	Beklag t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

Is een schande en dat is het.' (MevWol), blz. 187.			
'Die arme schapen,' (Bu), blz. 187.	Uiting medelijden		Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Praatje willen maken (off), blz. 187.	Handeling Duitse vijand		Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Duitse officieren negeren ["Maar ze kregen geen kans, want niemand voelde daar wat voor."] (Alle Ned. inw. boerd. Ever), blz. 187.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand		Beeldvorming Duitse vijand: Neg
'Ach jongen, het duurt niet lang meer. Begrijp je mij?' (Hk), blz. 188.	Uiting medelijden		Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos/ Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'Mir ist Angst,'; 'Mir ist ganz furchtbar Angst. De Engelsen zijn heel dichtbij... wij gaan allemaal dood...' (Sol), blz. 188.	Uitspraak Duitse vijand		Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'Nein, nein!'; 'dat hoeft toch niet! Het is nu gauw voorbij, dan kun je naar huis gaan. Dan kun je heimkehren, verstehst du?' (Hk), blz. 188.	Uiting medelijden		Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos/ Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'Meine Mutti...' (Sol), blz. 188.	Uitspraak Duitse vijand		Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'Hoe oud ben je dan toch?' (Hk), blz. 188.	Uiting medelijden		Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos/ Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'Ik ben zestien jaar, een maand geleden ben ik zestien geworden.' (Sol), blz. 188.	Uitspraak Duitse vijand		Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'Moed houden!' (Hk), blz. 188.	Uiting medelijden		Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos/ Beeldvorming Duitse vijand: Pos
'De moffen moeten het [eieren uit het leghok wegnemen] gedaan hebben,'; 'ik zal 't wel	Afkeer t.a.v. Duitse vijand		Beeldvorming Duitse vijand: Neg

	eens vragen.' (Ev), blz. 195.		
	'Vrouw,' ; 'maak mij wat brood klaar. Ik moet rijden voor ze.' (Ev), blz. 195.	Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Nu ook nog!' (Ja), blz. 195.	Bezorgdheid volwassene	
	'Ja, en ik moet voortmaken. Er is haast bij. Henk, help even mee, ik zal de platte wagen nemen.' (Ev), blz. 195.	Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Wagen met spullen wegbrengen naar het front (Ev), blz. 198.		Handeling in dienst van Duitse vijand	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Kelderluik [om te schuilen] oprukken (Sol), blz. 199.	'Ich gehe nicht mehr!' schreeuwde hij. 'Ik ga niet! Ik ga niet!' (Sol), blz. 199.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
Naast soldaat gaan zitten (Bu), blz. 199.	'Aggut, de arme jongen,;' 'Wees maar niet bang, hoor,' fluisterde ze, 'je mag wel hier blijven.' (Bu), blz. 199.	Uiting medelijden	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Vijf kogels hebben ze me gegeven!'; 'Vijf kogels en een geweer! Meer niet! Er kwam een tank op me af, wat moet ik met vijf kogels tegen een tank?' (Sol), blz. 199.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	'Het is goed hoor, jongen,' (Bu), blz. 200.	Uiting medelijden	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Ik heb in de lucht geschoten, en toen ben ik weggelopen. En mijn geweer heb ik ook niet meer.' (Sol), blz. 200.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	'Hier, m'n jongen, [po aanbieden]'; 'De stumperd doet het in zijn broek van angst. [tegen de	Uiting medelijden	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos

	anderen in de kelder]' (Bu), blz. 200.		
	'Stuur Hitler maar naar het front! Ik ga niet meer!'; 'Laat hij zelf gaan, dan weet hij wat het is... ich, ich gehe nicht mehr... ich gehe nicht mehr...[half slapend]' (Sol), blz. 200.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	'De arme jongen is helemaal van streek,' (Bu), blz. 201.	Uiting medelijden	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Kelderluik openen (Off), blz. 201.	'Ach, daar is hij!'; 'Ik hoorde dat er hier eentje was binnengegaan. Hij moet mee!' (Off), blz. 201.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Ach meneer, laat de jongen toch. Wij vinden het niet erg, hij zit hier goed. En de oorlog is toch haast voorbij, hè?' (Bu), blz. 201.	Uiting medelijden	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Ja, maar dat gaat toch niet,'; Vooruit jij, vooruit!'; 'Je hier verstoppen hè! Vooruit, naar boven! [Tegen Soldaat]' (Off), blz. 202.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	'Maar hij heeft geen wapens!'; 'En dan tegen tanks!' (Bu), blz. 202.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'We hebben geen van allen nog wapens. We zijn op de vlucht. Als we niet snel zijn worden we krijgsgevangen gemaakt. Maakt u zich niet bezorgd. Wij zorgen voor hem [vertaald door Vdh]. Auf Wiedersehen!' (Off), blz. 202.	Uitspraak Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Pos

‘Ze [geallieerden] zoeken naar moffen,’ fluisterde Evert terug. ‘Ze weten niet of ze wel allemaal zijn weggegaan.’ (Ev), blz. 204.	Afkeer t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
--	-----------------------------	------------------------------------

1. Beschrijving personages

Lucas Beigne [Luc]:

De hoofdpersoon. Hij viert elke zomer vakantie in Frankrijk. De grootvader van Lucas, Felix Stockx, is onlangs overleden (jaartal is niet bekend, ik neem aan dat het verhaal zich afspeelt in 1994, althans de jaren negentig). Tijdens de vakantie ontmoet hij een oude vriendin, de Joodse Caitlin Meadows, en leert hij nieuwe vrienden kennen die hem op negatieve wijze beïnvloeden. Lucas is makkelijk om op in te praten en gaat mee in de rechts-extremistische zienswijzen van zijn 'vrienden' Benoit en Alex. Pas na een ongeval, waarbij Caitlin betrokken is, gaat Lucas voor zichzelf nadenken.

Moeder van Lucas [MoeL]:

De moeder van Lucas heeft het moeilijk met het feit dat haar vader tijdens de oorlog een groep onderduikende kinderen in een klooster heeft aangegeven bij de Duitsers. Zij praat er ook niet over.

Felix Stockx [Fel]:

Felix Stockx is de grootvader van Lucas. Hij heeft tijdens de oorlog Joodse kinderen die ondergedoken zaten in een klooster aangegeven bij de Duitsers omdat er voor deze kinderen voedsel (uit het dorp) werd achtergehouden. Voedsel wat zijn destijds zieke dochter nodig had om te herstellen. Deze dochter is echter overleden dankzij een tekort aan voedsel.

Caitlin Meadows [Ca]:

Caitlin komt uit New York en viert vakantie in Frankrijk met haar moeder. Ze is een vrolijk en tolerant meisje en droomt ervan een groot danseres te worden. Zij komt in Frankrijk weer in contact met haar oude vriend Lucas. Na een ongeval, waarbij Lucas betrokken is – niet in negatieve zin – verliest zij één van haar voeten.

Ruth[Ru]:

Ruth is de moeder van Caitlin en heeft binding met de Franse bergstreek waar het verhaal zich afspeelt (Montourin), zij was één van de onderduikende kinderen in het klooster. Gedurende de vakantie verblijft zij met haar dochter in het klooster, waar de non Soeur Beate nog woont.

Soeur Beate [Soe]:

Soeur is de enige non die woont in het klooster in het Franse dorp bij Montourin. Stockx had romantische gevoelens voor Soeur. Zij had een tamelijk goede band met Lucas Stockx, tot zijn verraad tijdens de bezetting. Zij kijkt Lucas en zijn moeder ook met de nek aan vanwege de daad van Stockx.

Benoit [Be]:

Een erg charismatische jongeman die er rechts-extremistische ideeën op na houdt. Hij is niet blij met de aanwezigheid van de Arabische vluchtelingen in het Franse dorp en smeedt plannen om hen te verdrijven.

Alex [Al]:

Een vriend van Benoit. Hij houdt er rechts-extremistische ideeën op na en werkt mee aan de plannen van Benoit met betrekking tot de Arabische vluchtelingen.

René [Re]:

Contactpersoon van Benoit, hij verkoopt onder andere wapens.

Kapster (naam onbekend) [Kap]:

Zij knipt de haren van Lucas (een gemillimeterd kapsel). Zij is één van de weinige mensen die zich niet negatief uitlaat over de grootvader van Lucas.

Hulpverleenster asielzoekerscentrum [Hulp]:

Een jongedame die zich inzet voor de Arabische vluchtelingen nabij het Franse dorp Montourin.

2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages

Handeling	Uitspraak/ Gedachte	Label	Betekenis/ beeldvorming ⁹
	“Hij heeft die joden aangegeven omdat hij het wel goed vond, zo. De kinderen in het schooltje beneden die niet genoeg eten hadden omdat het naar die joden ging. Illegale joden, welteverstaan!” (Be), blz. 108.	Verheerlijking handeling ‘foute’ Nederlander [door rechts-extremist]	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	“Toen de dokters zeiden dat het [sterven aan longontsteking en ondervoeding] niet had hoeven gebeuren, heeft je grootvader de Duitsers een tip gegeven. Hij was ziek van verdriet, Lucas. Mensen met verdriet doen vreemde dingen.” (MoeL), blz. 119.	Verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
	“Ze [Duitse soldaten] hebben vijf verantwoordelijken aangewezen. En tegen de muur gezet.” (MoeL), blz. 119.	Uitspraak t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
	“Soeur heeft het [verraad] je grootvader nooit vergeven.” (MoeL), blz. 119.	Bespreking omgang omgeving met ‘foute’ handeling van ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	“Ze zijn naar concentratiekampen gestuurd. De dood ingejaagd. Vijftien naar Polen en vijf tegen de muur, dat is twintig in totaal.” (Ca), blz. 126.	Bespreking gevolgen handeling ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
	“Ik denk... ik denk niet. Dat mijn grootvader van de gevolgen op de hoogte was. Ik	Verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos

⁹ **Beeldvorming ten aanzien van ‘foute’ Nederlanders staan dikgedrukt weergegeven.** In mijn analyse neem ik namelijk ook de beeldvorming ten aanzien van de Duitse vijand mee. ‘Foute’ Nederlanders en Duitsers staan immers met elkaar in verband door middel van ideologie/ gedachten of handelingen.

bedoel zijn dochtertje stier. Hij gaf het aan omdat... omdat het illegaal was. Tegen de rechten van de kinderen van de stad. Hij was gehoorzaam.” (Luc), blz. 127.		
“Bespaar me die bullshit.”; “Hij schilderde ook voor de Duitsers. Hij was een lichtend voorbeeld voor extreme denkers. Tot aan zijn dood ontkende hij het bestaan van concentratiekampen.” (Ca), blz. 127.	Reactie op verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“Je hebt gezegd dat mijn grootvader vijftien kinderen de dood had ingejaagd. Dat is gelogen. Ze zijn alle vijftien teruggekeerd.” (Luc), blz. 135.	Verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
“Ze hadden dood kunnen zijn.” “Of beter ze hadden dood moeten zijn. Het was het einde van de oorlog Lucas. Er is geen tijd geweest om ze te vergassen. Anders waren ze d’er bij.” (Ca), blz. 135-136.	Reactie op verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“Ze hebben geluk gehad! Het maakt de dood van zes miljoen anderen niet ongedaan.” (Ca), blz. 136.	Reactie op verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“Ik heb het over mijn grootvader. Je hebt hem vals beschuldigd.”, (Luc), blz. 136.	Verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
“Jouw grootvader en zijn krantje gaven de indruk dat hij door de terugkeer van die vijftien kinderen kon bewijzen dat Auschwitz niet bestaan heeft.” (Ca), blz. 136.	Reactie op verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“Hij heeft nooit gezegd dat Auschwitz nooit bestaan heeft.”, (Luc), blz. 136.	Verklaring ‘fout’ handelen/ relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos

“Hij minimaliseerde het. Dat is even erg als ontkennen.” (Ca), blz. 136.	Reactie op verklaring ‘fout’ handelen/relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“Je hebt gezegd dat mijn grootvader vijftien kinderen de dood ingestuurd heeft. Dat was een leugen.” (Luc), blz. 136.	Verklaring ‘fout’ handelen/relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
“Daarmee wilde ik zeggen dat vijftien kinderen door hem in een kamp gekomen waren. Als de oorlog niet geëindigd was, waren ze dood.” (Ca), blz. 136.	Reactie op verklaring ‘fout’ handelen/relativeren	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“Je mag niet vergeten: ons land wordt momenteel bezet door een vreemd volk. Een beetje zoals door de Duitsers indertijd, met dit verschil dat die toen beschaving meebrachten, terwijl we nu terugkeren naar barbaarij.” (Be), blz. 174.	Uitspraak t.a.v. Duitse vijand [door rechts-extremist]	Beeldvorming Duitse vijand: Neg
“Mijn grootvader deed het [hout verzamelen voor het klooster]ook.” (Luc), blz.238.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
“Ja, hij sloofde zich uit.” (Ru), blz. 238.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neutraal
“Hij had iets goed te maken.” (Luc), blz. 238.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
“Soeur beweert tot vandaag dat jouw grootvader dat [ervoor zorgen dat Soeur niet tegen de muur hoefde] dat geregeld had. Hij zou het met de Duitsers afgesproken hebben.”, (Ru), blz. 239.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
“Alsof ook zij zich via mij op mijn grootvader moest wreken.” (Luc), blz. 240.	Bespreking omgang omgeving met ‘foute’ handeling van ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
“(…) Dat de Duitsers hier op het einde van de oorlog vijf nonnen doodgeschoten hebben omdat er joden in de kelder zaten. Die ganzen...Ze wees naar de vijver, dienden om te waarschuwen als	Uitspraak t.a.v. Duitse vijand	Beeldvorming Duitse vijand: Neg

er iemand kwam. Toen de Duitsers klaar waren met de nonnen, hebben ze met de rest van hun patronen de ganzen aan flarden geschoten.” (Hulp), blz. 256.

1. Beschrijving personages¹⁰

Eva [Eva]:

Eva (13) is de hoofdpersoon (1). Haar gezin bestaat uit haar vader Chris, moeder Lucie, haar broer Cas en zichzelf. Ze woont in Rotterdam. Als haar opa is overleden leert ze enkele familieleden uit Drenthe kennen. Eva is erg nieuwsgierig naar haar moeders en haar eigen verleden.

Chris [Ch]:

De vader van Eva.

'Opa' Ruud [Ru]:

Vader Chris en de opa van Cas en Eva.

'Oma' Ada [Ad]:

Moeder van Chris en de oma van Cas en Eva.

Lucie (moeder Eva) [Lu]:

De moeder van Eva. Lucie had een onprettige jeugd. Het grootste gedeelte van haar familie, waaronder haar vader (Wim) was lid van de NSB. Haar vader zat tevens bij de Waffen SS. De oorlog heeft haar vader veranderd in een verbitterde man, wat leidde tot een onprettige thuissituatie. Ze werd in het dorp met de nek aangekeken. Op haar zestiende heeft Lucie afstand genomen van haar familie en is zij naar de stad vertrokken.

Cas [Cas]:

De broer van Eva. Hij ontvlucht de familie, vanwege zijn onprettige jeugd.

Annefloor [Anne]:

Annefloor is de nicht van Eva (dochter van Yvon). Is net als Eva op de hoogte van het feit dat er iets niet klopt in hun familie en wil graag antwoorden.

Yvon Peeters [Yv]:

Oudste dochter van Wim en dus de zus van Maarten en Lucie. Ze is tevens de moeder van Annefloor. Yvon runt het hotel in Drenthe dat al generaties in de familie zit. Yvon werd door de andere dorpsbewoners met de nek aangekeken. Yvon bleef bij haar ouders om voor ze te zorgen toen zij ouder werden.

Maarten Peeters [Mar]:

Zoon van Wim en broer(tje) van Yvon en Lucie. Hij werd net Hij heeft afstand genomen van zijn familie.

Johannes Willem Peeters [Joh]:

Johannes is het gezinshoofd van de familie Peeters. Hij is de vader van Wim, Hans, Lena, Zus/ Hanneke, Dolf en Nellie. Johannes runt met zijn *echtgenote Zwaantje [Zwa]* een hotel in Drenthe en heeft een belangrijke positie binnen de NSB-beweging. Johannes heeft veel vooraanstaande Duitse vrienden.

¹⁰ Familiegeheim heeft twee verhaallijnen. Het verhaal van Eva wisselt zich af met dat van Zus (Hanneke). Eva's verhaal vindt plaats in het heden en dat van Zus met name in het verleden. Zus blikt namelijk terug naar het verleden. Familiegeheim kent dus twee hoofdpersonen.

Zwaantje [Zwa]:

Echtgenote van Johannes Peeters.

Wim Peeters (opa Eva) [Wim]:

Wim is de oudste zoon van Johannes Peeters en Zwaantje. was voor de oorlog een jongeman met een vrolijk karakter. Hij geloofde heilig in het ideaal van Hitler, was net als de andere leden van zijn gezin lid van de NSB en had zich aangesloten bij de Waffen SS. Na de oorlog was Wim niet meer de oude. Volgens de beschrijvingen was hij een harde en nare man. Hij is op vrij oude leeftijd (40) getrouwd met de destijds 29-jarige Corie.

Hans [Han]:

Hans is de tweede zoon van Johannes Peeters en Zwaantje.

Lena [Le]:

Lena is de oudste dochter van Johannes Peeters en Zwaantje. Voor de oorlog was zij verloofd met een Duitse jongeman Günter. Hij was de leider van de Jeugdstorm. Na de bevrijding werd zij gestraft voor haar relatie met een Duitser: Ze werd kaalgeschoren.

Zus/ Hanneke [Zus]:

Zus, of Hanneke, is de tweede dochter van Johannes Peeters en Zwaantje. Ze is opgegroeid in het hotel dat haar familie runde in een dorp in Drenthe. Op haar dertiende vluchtte ze met het haar ouders en jongere broer en zus (tweeling Dolf en Nellie) naar Duitsland, omdat de geallieerden op het punt stonden de Duitsers uit Nederland te verdrijven. Ze woont in Den Haag. Ze heeft bewust voor een stedelijk gebied gekozen, omdat haar naam in het dorp in Drenthe berucht was. Haar echtgenoot is overleden. Ze heeft er bewust voor gekozen om geen kinderen te krijgen. Zij en haar echtgenoot wilden niemand opzadelen met haar 'foute' verleden.

Dolf Peeters [Do]:

Dolf is de jongste zoon van Johannes Peeters en Zwaantje. Hij is de tweelingbroer van Nellie. Zijn naam is afgeleid van Adolf (Hitler).

Nellie Peeters [Nel]:

Nellie is de jongste dochter van Johannes Peeters en Zwaantje. Nellie is de tweelingzus van Dolf.

Franca [Fr]:

Vriendin van Eva.

Elke [Elk]:

Jeugd vriendin van Hanneke. Elke's ouders waren ook lid van de NSB.

Edith [Ed]:

Duitse jeugd vriendin van Hanneke.

Reinhilde [Rein]:

Zusje van Edith.

Gees & Derkje [Ge/ Der]:

Onderbuurvrouwen van Eva. Ze zijn een tweeling en hebben de oorlog en het bombardement in Rotterdam op 14 mei overleefd. Ze vertellen Eva hun verhaal.

Mevr. Gruts [MevGru]:

Een boerin. Ze is lid van de NSB. Zus/ Hanneke komt onder haar dak te wonen als ze met haar gezin op de vlucht is en daarna als haar ouders gearresteerd worden. Wanneer Johannes en Zwaantje gevangen worden gezet komen Dolf en Nellie er ook te wonen. Dit totdat zij door familieleden worden opgehaald.

Ben Gruts [Ben]:

Zoon van mevrouw Gruts. Hij wordt gearresteerd en meegevoerd door de NBS, omdat hij lid is van de NSB.

NBS [NBS]:

De Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten ofwel het verzet.

Marie [Mari]:

Klasgenoot van Hanneke op de basisschool. Haar ouders waren de rijkste boeren van het dorp.

Marie's vader [VaMar]:

Deze man, van wie de naam onbekend is, scheerde het hoofd van Lena Peeters kaal.

Duitse soldaten & officieren [Sol/ off]:

-

2. Analyse gevoelens, gedachten, uitspraken en handelingen personages

Handeling	Uitspraak/ gedachte	Label	Betekenis/ beeldvorming ¹¹
	'Ik weet het niet precies. Er was vroeger iets waardoor opa met de nek werd aangekeken. Hij heeft iets verkeerd gedaan of zo.' (Anne), blz. 13.	Uitspraak t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'En dat kan ik me voorstellen, want hij was een oude chagrijn.' (Anne), blz. 13.	Uitspraak t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'Hij kon alleen maar mopperen.' (Anne), blz. 14.	Uitspraak t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	Wim. Haar grote broer. (Zus), blz. 16.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Wat een knappe jongen was het. (Zus), blz. 16.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Door het uniform [van de Waffen SS] leek Wim langer en sterker. (Zus), blz. 17.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Goed gevoel voor humor. En een lieve broer. (Zus), blz. 17.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Daarvoor was Wim altijd in haar buurt, hij kwam voor haar op als het nodig was. Thuis, in het dorp, en hij kwam zelfs een keer naar school toen hij hoorde dat ze geplaagd werd. (Zus), blz. 17.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Dat [logeren in Den Haag] was bijzonder geweest,	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg

¹¹ **Beeldvorming ten aanzien van 'foute' Nederlanders staan dikgedrukt weergeven.** In mijn analyse neem ik namelijk ook de beeldvorming ten aanzien van de Duitse vijand mee. 'Foute' Nederlanders en Duitsers staan immers met elkaar in verband door middel van ideologie/ gedachten of handelingen.

	want die nicht wilde eigenlijk niets meer met Hannekes ouders te maken hebben sinds... (Zus), blz. 18.		
Enthousiast zwaaien naar voorbijgaande Duitse soldaten. (Dol), blz. 24.		Handeling jegens Duitse vijand (in casu bondgenoot)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	'Goed zo, Dolf. Ze [Duitse soldaten] zullen ons beschermen.' (Zus), blz. 24.	Gedachte t.a.v. Duitse vijand (in casu bondgenoot)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	'Ze speelde, mam. En ze zong in gedachten. Toch heerlijk dat kleine Zus zo vrolijk is?' (Wim), blz. 38.	Uitspraak 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Wims stem is lief en verzoenend en over mams grauwe gezicht verschijnt een glimlach. Die bescherming achter haar. Was die er niet altijd geweest toen ze klein was? Die grote stoere broer die altijd voor haar opkwam en haar troostte. (Zus), blz. 38.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Dankzij de kampcommandant van Kamp Westerbork, papa's vriend, hadden ze dit appartement [in Duitsland] toegewezen gekregen. (Zus), blz. 38.	Gedachte t.a.v. Duitse vijand (in casu bondgenoot)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	'Kijk eens!'; 'Dat heeft jullie vader toch weer mooi geregeld!' (Joh), blz. 38.	Uitspraak 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Papa kon overal een feest van maken. (Zus), blz. 38.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Hutkoffer naar binnen dragen (Sol), blz. 41.	'Wo sollen wir den koffer hinstellen' (Sol), blz. 41.	Handeling en uitspraak Duitse vijand (in casu bondgenoot)	Beeldvorming Duitse vijand: Pos
	Wim. Was haar grote broer maar hier. Hij had haar extra les gegeven in Duits omdat het belangrijk was	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos

	voor de toekomst. (Zus), blz. 41.		
	Wim vormde vroeger de buffer tussen de ouders en de kinderen. Hij loste alles op voor hen allemaal. (Zus), blz. 42.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	Pas nu [in het heden/ op oude leeftijd] ziet ze de onredelijkheid van haar vaders verdwijningen. (Zus), blz. 43.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'Hartelijk gefeliciteerd [tegen Dolf en Nellie] (Joh), blz. 43.	Uiting affectie	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Op hem [vader/ Johannes] afstormen (Do en Nel), blz. 43.	'Papa, papa!' (Do en Nel), blz. 43.	Blijdschap kinderen	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
[Beide kinderen] Opvangen met één arm. (Joh), blz. 44.	'Mijn lievelingstweeling! Ik heb cadeautjes voor jullie meegebracht.' (Joh), blz. 44.	Uiting affectie	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Cadeautjes geven (Joh), blz. 44.		Uiting affectie	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
In haar [Zus] vaders armen nestelen. (Zwa), blz. 44.	'Lieverd, gaat alles goed met je? Doe je niet te veel gevaarlijke dingen?' (Zwa), blz. 44.	Uiting affectie	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
Knipogen. (Joh), blz. 44.	'Dag Zus, goed je weer te zien. Kinderen, wat dachten jullie ervan als we met zijn allen naar de Konditorei op de hoek gaan? Ik ben net al even langs geweest, ze hebben genoeg taart voor ons vijven!' (Joh), blz. 44.	Handeling en uitspraak 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos
	'Ik zal je iets vertellen over mijn vader. Hij was een heel streng, nare man. Ik hield eigenlijk niet van hem. Hij had de oorlog meegemaakt en jarenlang dacht hij dat het wéér oorlog kon worden, dus trainde hij ons	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg

	<p>in hard zijn. Soms kregen we een tijdlang weinig te eten. Of moesten we op de grond slapen. Dan zouden we er beter tegen kunnen als er oorlog kwam, zei hij.’ (Lu), blz. 55.</p>		
	<p>‘Mijn vader was vaak somber en humeurig. Onberekenbaar ook, je wist nooit wat je aan hem had. Hij kon zomaar beginnen met tieren en brullen, terwijl je helemaal niet wist wat je fout had gedaan. Als hij had gedronken, sloeg hij ons. Ik kan me niet herinneren dat mijn vader ooit lief was voor ons, of een compliment gaf, of trots op ons was.’ (Lu), blz. 56.</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
	<p>Haar vader was bevriend met de commandant van Kamp Westerbork. Dankzij hem hadden ze dat souterrain in de Herman Göringstraat in Düsseldorf. (Zus), blz. 59.</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos; Beeldvorming Duitse vijand: Pos</p>
	<p>Haar vader geloofde in het grote Germaanse rijk dat Hitler hun voorhield. (Zus), blz. 59.</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos</p>
Zus en Elke uit de rij duwen [bij touwspringen]. (Mari), blz. 80.	<p>‘‘NSB’ers’ mogen niet meedoen.’ (Mari), blz. 80.</p>	<p>Buitensluiting kind ‘foute’ ouders</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
	<p>‘‘NSB’ers’ zijn landverraders.’ (Mari), blz. 81.</p>	<p>Buitensluiting kind ‘foute’ ouders</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
	<p>‘Soms denk ik weleens: dat ze voor de oorlog die keuze maakten, vind ik niet zo onbegrijpelijk. Zij wisten niet wat wij nu weten: waar hun keuze toe zou leiden.</p>	<p>Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos</p>

<p>Dat er in concentratiekampen zes miljoenen Joden vermoord zouden worden en miljoenen andere mensen. Ik wil de keuze van mijn ouders niet goedpraten, geen seconde. Ik wil alleen maar zeggen dat de NSB voor arme mensen een kans bood en dat ik kan begrijpen dat mensen daar lid van werden. Gewoon, omdat ze niet beter wisten. [Hardop tegen zichzelf/ met Eva in gedachten]' (Zus), blz. 84.</p>		
<p>'Wat ik niet begrijp, is dat ze lid bleven. Pap moest geweten hebben wat er met de Joden gebeurde die in Westerbork op trein naar vernietigingskampen gezet werden. Hij was bevriend met de commandant van het kamp. Hij organiseerde feesten voor Duitse officieren. Hij zat er met zijn neus bovenop. Hij heeft niet voor niets zo'n hoge straf gekregen. [Hardop tegen zichzelf/ met Eva in gedachten]' (Zus), blz. 85.</p>	<p>Uitspraak t.a.v. 'foute' Nederlander</p>	<p>Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg</p>
<p>Wat was dat [De NSB] ook alweer? Het was niet oké in ieder geval! (Eva), blz. 89.</p>	<p>Gedachte t.a.v. de NSB beweging</p>	<p>Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg</p>
<p>'De vader van jullie moeders had 'foute' ouders, zoals dat in de oorlog genoemd werd.' (Ru), blz. 89.</p>	<p>Uitspraak t.a.v. 'foute' Nederlander</p>	<p>Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg</p>
<p>'De NSB is de partij die in de oorlog met de Duitsers samenwerkte.' (Anne), blz. 89.</p>	<p>Uitspraak t.a.v. 'foute' Nederlander</p>	<p>Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg</p>

<p>Wat deed hun opa in de oorlog? Hoe konden zijn ouders daarvoor kiezen? Wisten ze niet welke slechte denkbeelden Hitler had? De NSB was een stomme keus. Een laffe keus. Welke oorlogsmisdaden had hun familie op het geweten? En hadden ze ook Joden verraden? (Eva en Anne), blz. 90.</p>	<p>Gedachte t.a.v. de NSB beweging</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>Gek, Eva had altijd het idee gehad dat zij bij de ‘goeien’ hoorden. Nou ja, haar familie dan. (Eva), blz. 91.</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander(s)</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>Haar vader had gezegd dat hij vermoord zou kunnen worden, levenslang zou krijgen of zelfs de doodstraf. (Zus), blz. 108.</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>‘Deze twee dappere [Duitse] soldaten gaan jullie verdedigen.’ (Joh), blz. 110.</p>	<p>Uitspraak ‘foute’ Nederlander/ uitspraak t.a.v. Duitse vijand (in casu bondgenoot)</p>	<p>Beeldvorming Duitse vijand: Pos</p>
<p>‘Maarten scholden ze uit voor fascistenjong.’ (Lu), blz. 115.</p>	<p>Opmerking jegens kind ‘foute’ ouders.</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>‘Mam je zegt “wij”, was jou moeder in de oorlog ook lid van de NSB?’ (Eva), blz. 115.</p>	<p>Nieuwsgierigheid kind</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>‘Welnee, maar ze was getrouwd met één, net zo erg!’; ‘Ik was een kind van een SS’er, net zo erg!’ (Lu), blz. 115.</p>	<p>Uitspraak t.a.v. visie jegens ‘foute’ Nederlander(s)</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>
<p>Pap wilde in tijden van nood waarschijnlijk het liefst in de buurt van zijn goede vriend, oom Anton zijn. (Zus), blz. 121.</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos</p>
<p>De jongens die bij de SS hadden gezeten, waren hun</p>	<p>Gedachte t.a.v. ‘foute’ Nederlander</p>	<p>Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg</p>

	Nederlanderschap kwijtgeraakt, maar ze mochten wel voor hun land in Indië gaan vechten. (Zus), blz. 126.		
	Hun hele gezin is verscheurd door de politieke keuze van hun ouders. (Zus), blz. 126.	Gedachte t.a.v. 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
Arresteren Ben Gruts (NBS), blz. 129	'Ben Gruts? Meekomen.' (NBS), blz. 129.	Handeling overheid jegens 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'De oorlog is verloren, kind. Je vader zal gearresteerd worden en misschien nemen ze mij ook mee. Als dat gebeurd moet jij voor de tweeling zorgen.' (Zwa), blz. 130.	Bezorgdheid volwassene	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	Haar moeder kreeg gelijk. Haar ouders werden allebei opgepakt en Hanneke bleef met de tweeling achter bij vrouw Gruts. (Zus), blz. 130.	Handeling overheid jegens 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	Lena. Ze werd uit het hotel getrokken door drie, vier mannen. De vader van haar vroegere klasgenoot Marie was er één van. (Zus), blz. 132.	Gedachte t.a.v. handeling jegens 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'Moffenhoer' (Dorp), blz. 132.	Uitspraak jegens 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
Op platte wagen hijsen; handen achter de rug vastbinden. (Dorp), blz. 132.	'Kaal, scheer die moffenhoer kaal!' (Dorp), blz. 132.	Handeling en uitspraak jegens 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
Lena's haar knippen en scheren. (VaMar), blz. 133.	'Scheren, scheren'	Handeling en uitspraak jegens 'foute' Nederlander	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'Wie heeft dit [hakenkruis tekenen op grafsteen Wim] gedaan? Waarom...'	Schrikken kind	Beeldvorming 'foute' Ned.: Neg
	'Ondanks alles verdient hij dit toch niet'	Uiting verdriet	Beeldvorming 'foute' Ned.: Pos

Jongens uit zo'n gezin [‘fout’] hadden het [mishandeling] verdiend, zeiden de paters tegen hem [Dolf]. (Zus), blz. 153.	Gedachte t.a.v. handeling jegens ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
‘De directeur vertelde me welke straf het Openbaar Ministerie tegen mijn vader had geëist: de doodstraf.’ (Zus), blz. 157.	Verklaring uiting verdriet	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
Vader was veroordeeld tot vijftien jaar gevangenisstraf, waarvan hij er negen jaar had uitgezeten. (Zus), blz. 157.	Gedachte t.a.v. handeling jegens ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
‘Zo een verleden als het onze daar praat je niet over, dat stop je liever weg.’ (Zus), blz. 162.	Uitspraak t.a.v. ‘fout’ verleden	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
‘Hij [Wim] was zo'n lieve, knappe jongen’ (Zus), blz. 163.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
‘Dit is Anton Mussert, de leider van de NSB. Wij zeiden oom Anton tegen hem, hij was een goede vriend van mijn vader.’ (Zus), blz. 164.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
‘Wat jullie over jullie opa vertelden... Wim wàs niet zo, hij is zo gewórden. (Zus), blz. 165.	Verdediging t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Pos
‘Twee jongens van de Binnenlandse Strijdkrachten hebben hem naar Kamp Westerbork gebracht. Daar werden ‘foute’ Nederlanders uit Drenthe geïnterneerd.’ (Zus), blz. 166.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg
‘Jullie opa was ook zijn Nederlandschap kwijt.’ (Zus), blz. 169.	Uitspraak t.a.v. ‘foute’ Nederlander	Beeldvorming ‘foute’ Ned.: Neg